



T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**BAHRU'L-KAVÂİD ŞERHU KİFÂYET'UL-
MÜBTEDÎ HÜSEYİN B. MUSTAFA EL-AYDÎNÎ
İNCELEME VE DEĞERLENDİRME
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Ahmad Ahmad Muktar ALTURKI

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ MONEER GOMAA AHMED MOHAMED

KASTAMONU 2020

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BAHRU'L-KAVÂİD ŞERHU KİFÂYET'UL-MÜBTEDÎ HÜSEYİN
B. MUSTAFA EL-AYDÎNÎ İNCELEME VE DEĞERLENDİRME**

Ahmad Ahmad Muktar ALTURKI

**Danışman Dr. Öğr. Üyesi Moneer Gomaa Ahmed MOHAMED
Jüri Üyesi Dr. Khattab Ahmed Mahmoud KHATTAB
Jüri Üyesi Doç. Dr. Cemal Abdullah AYDIN**

KASTAMONU 2020

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildirir ve taahhüt ederim.



İmza

Ahmad Ahmad Muktar ALTURKI

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

BAHRU'L-KAVÂID ŞERHU KIFÂYET'UL-MÜBTEDÎ HÜSEYİN B. MUSTAFA
EL-AYDÎNÎ İNCELEME VE DEĞERLENDİRME

Ahmad Ahmad Muktar ALTURKI
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Moneer Gomaa Ahmed MOHAMED

“Bahru'l-Kavâid Şerh-u Kifâyetü'l-Mübtedî - İnceleme ve Değerlendirme” adlı bu çalışma, Arap dili ve ilimlerine hizmet etmiş âlimlerden biri olan âllâme “Hüseyin b. Mustafa El-Aydîni”ye ve “Bahru'l-Kavâid “ adlı eserine ışık tutmak için çalışılmıştır. Aydîni bu eserinde İmam Birgivî'nin “Kifâyetü'l-Mübtedî” adlı kitabını şerh etmiştir.

Aydîni'nin bu eseri, Osmanlı Devleti döneminde sarf ilminde kaleme alınan kıymetli eserlerden birisi sayılır. Eser, net ve anlaşılır bir dille, muhtasar şekilde, kolay ifadelerle yazılan eserlere ihtiyacın çok zorunlu olduğu bir dönemde kaleme alınmıştır. Zira bu tür muhtasar eserler, Arap dili ve ilimlerini öğrenmeğe yeni başlayanlara yöneliktir. Araştırmacı bu çalışma ile; o dönemin Arap dili âlimlerinin, dilcilerinin ve edebiyatçılarının görüşlerini ortaya koyarak, Arap dili ilmine yakışır şekilde bu mirası yaşatmanın önemine vurgu yapmıştır.

Anahtar Kelimeler:

2020, 144 Sayfa

ABSTRACT

MSc. Thesis

REVIEW AND EVALUATION OF BAHRU'L-KAVÂID ANNOUNCEMENT OF KIFÂYET'UL-MÜBTEDÎ HÜSEYİN B. MUSTAFA EL-AYDÎN

Ahmad Ahmad Muktar ALTURKI
Kastamonu University
Institute for Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Moneer Gomaa Ahmed MOHAMED

Abstract: This study named "Bahru'l-Kavâid Şerh-u Kifâyetü'l-Mübtedî - Analysis and Evaluation" is one of the scholars who served the Arabic language and sciences âllâme "Hüseyn b. Efforts were made to shed light on "Mustafa El-Aydîni" and his work "Bahru'l-Kavâid". In this work, Aydîni has annotated Imam Birgivi's book named "Kifâyetü'l-Mübtedî".

This work of Aydîni is considered one of the precious works written in the science of consumption during the Ottoman Empire period. The work was written in a period when the need for works written in a clear and understandable language, concisely and with easy expressions was very necessary. Because such concise works are intended for those who are just starting to learn the Arabic language and sciences. With this study, the researcher; He emphasized the importance of keeping this legacy alive in accordance with the Arabic language by putting forward the views of the Arabic language scholars, linguists and literati of that period.

Key Words:

2020, 144 Page

ÖNSÖZ

“İnsanlara teşekkür etmeyen Allah’a şükretmez” ifadesi fehvasınca; danışman hocam Dr. Moneer Gomaa’ya şükran ve takdirlerimi sunuyorum. Kıymetli yönlendirme ve tavsiyeleri, tezin ortaya çıkmasında en büyük destek olmuştur. Duam odur ki; Allah ona uzun ve bereketli bir ömür versin ve ilmi ile islama ve müslümanlara faydalı eylesin. Aynı zamanda bilimsel hayat yolculuğunda yolumu aydınlatan ve beni okutan Kastamonu Üniversitesi öğretim görevlilerine teşekkür ederim. Allah sizden razı olsun. Sizler, Kastamonu Üniversitesindeki eğitim hayatım boyunca bana hem baba, hem kardeş hem dayanak oldunuz. Son olarak, bu süreçte yanımda duran ve karşılaştığım zorlukları aşmama yardımcı olan herkese teşekkür ederim.

Ahmad Ahmad Muktar ALTURKI
Kastamonu, Temmuz, 2020



İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1. GİRİŞ	1
1.1 Konunun Önemi	2
1.2 Araştırma Metodu	3
1.3 Aydıni'nin "Bahru'l-Kavâid" Adlı Eseri Hakkındaki Önceki Çalışmalar ..	3
1.4 Araştırmacının Bu Çalışmadaki Çaba ve Gayretleri	4
1.5 Araştırmanın Bölümleri.....	5
2. YAZARIN TARİHİNE GİRİŞ	7
2.1 Adı, Nesebi, İlim Talebi, Hocaları	7
2.1.1 Adı ve Nesebi.....	7
2.1.2 Tahsil Hayatı	7
2.1.3 Hocaları.....	7
2.1.4 Bilimsel Konumu ve İlim İnsanlarının ona Övgüleri	8
2.1.5 Öğrencileri	9
2.2 Kitap ve Eserleri.....	9
2.3 Musannif Birgivi'nin Vefatı	13
2.4 Bahrü'l-Kavaid Kitabı Yazarı Şârih Aydıni'nin Biyografisi	13
2.4.1 Yazarın Yaşadığı Çağ	13
2.4.1.1 Dönemin İلمي Durumu.....	13
2.4.2 Yazarın Hayatı	14
2.4.2.1 Adı ve Nesebi	14
2.4.2.2 Hocaları ve Öğrencileri.....	16
2.4.2.3 Yaptığı Vazifeler	17
2.4.2.4 Eserleri	17
2.4.2.5 Aydıni'den Sonra Kaleme Alınan Eserleri	18
2.4.2.6 Âlimlerin ona Övgüleri	18
2.4.3 Vefatı	19
3. BAHRU'L-KAVÂİD ŞERH-U KİFÂYETÜ'L-MÜBTEDÎ KİTABINDA YER ALAN SARF VE NAHİV KONULARINDAN ÖRNEKLER	20
3.1 Sarf Örnekleri	20
3.1.1 İsim (اسم) Kelimesinin Kökü	20
3.1.2 Cemi Killet (Azlık Çoğulu) Kalıpları ve Sayısal Delaleti	24
3.1.3 Evvelü (أَوَّل) sözcüğünün kalıbı.....	30
3.1.4 İtmaenne (اطْمَأَنَّ) Fiilinin Kalıbı	33
3.1.5 Taaccüb Kalıbı ve İsmi Tafdil Kalıbında Gelen Renkler	38
3.1.6 Muzari Fiilin Başında Bir Araya Gelen İki (ت) Harfinden Birisinin Hazfedilmesi	42
3.1.7 Misal fiilden (و) harfinin hazf edilme nedeni (örnek: يُعَدُّ)	48
3.1.8 (أَشْيَاء) Kelimesinin Kalıbındaki Görüş Ayrılığı.....	53
3.1.9 Fâu'l-Fiili Hazfolunmuş İki Harfli Sözcük.....	59
3.1.10 Sülâsi Ecvef Fiillerin İsm-İ Mef'ûl Hallarının İ'lâli.....	62
3.2 Nahiv Örnekleri.....	69

3.2.1	Taaccüb Kalıpları (مَا أَفْعَلُهُ) ve (أَفْعِلْ بِهِ)	69
3.2.1.1	(مَا أَفْعَلُهُ) Kalıbı	70
3.2.1.2	(أَفْعِلْ بِهِ) Kalıbı.....	75
3.2.2	(تَفْعَلِينَ) Sözcüğündeki Muhatab “Yâ”Sı (يَاء) İsim Midir Harf Midir ..	79
3.2.3	”Vav” (الواو) Harfinin (أَمَّا), ve (رُبُّ) Makamında veya bu İkinin Ondan Sonra Takdir Edilmesi.....	81
3.2.4	(بعد) Hakkındadır	85
4.	DEĞERLENDİRME	92
4.1	Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid'de İzlediği Metot	92
4.1.1	Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid Adlı Eserinde İzlediği Metot.....	92
4.1.1.1	<i>Kitabın Önsözü</i>	92
4.1.1.2	<i>Metnin Orjinal Halini Yazmaya ve Yanına da Şerhini Yapmaya Özen Göstermesi</i>	92
4.1.1.3	<i>Şerh Edilen Metin Konularına Giriş Yazması</i>	93
4.1.1.4	<i>Uygulama ve Muracaata Özen Göstermesi</i>	93
4.1.1.5	<i>Ayrıtların Ardından Konuyu Özetlemesi</i>	94
4.1.1.6	<i>Görüşlerin Açıklanmasında İşaretle Yetinmesi</i>	94
4.1.1.7	<i>Yeni Başlayanların Sıkılmasından Endişe Ettiği İçin Konuyu Uzun Tutmaması</i>	95
4.1.1.8	<i>Dilsel Meselelerde Konuyu Eski Dilcilere Havale Etmesi</i>	95
4.1.1.9	<i>Musannif Birgivi'nin Eserini Tertip Nedenini Zikretmesi</i>	96
4.1.1.10	<i>İrab Alıştırmaları</i>	96
4.1.1.11	<i>Şâhid ve Örnek Gösterme</i>	97
4.1.1.12	<i>İfade Kolaylığı ve Tertip Güzelliği</i>	97
4.1.1.13	<i>Kitabın Hatimesi / Sonuç Bölümü</i>	98
4.1.2	Aydîni'nin, Kaynaklara Yaklaşımı ve Onlardan Yararlanma Yöntemi	99
4.1.2.1	<i>Nahiv ve Sarf Alanındaki Kitaplar</i>	99
4.1.2.2	<i>Şerh Kitapları</i>	101
4.1.2.3	<i>Sözlükler</i>	104
4.1.3	Aydîni'nin Âlimlere Yaklaşımı ve Onlardan Yararlanma Yöntemi..	107
4.1.3.1	<i>El-Halil B Ahmed El-Ferâhidi (170)</i>	107
4.1.3.2	<i>Sîbeveyhi – Amr B. Osmân B. Kanber (180)</i>	108
4.1.3.3	<i>Ebu'l-Hasan El-Ahfeş (221)</i>	108
4.1.3.4	<i>Ebu'l-Abbas El-Müberred (286)</i>	108
4.1.3.5	<i>Ebu'l-Hasan Ali B. Hamza El-Kisâi (189)</i>	109
4.1.3.6	<i>Ebu Zekeriyye El-Ferrâ (207)</i>	109
4.1.3.7	<i>Ebu'l-Kâsım Ez-Zemahşeri (538)</i>	109
4.1.3.8	<i>Ebu Amr İbni'l-Hâcib (646)</i>	109
4.1.3.9	<i>Muhammed B. El-Hasan Er-Radî (686)</i>	110
4.1.3.10	<i>Sa'düddin Et-Taftâzâni (792)</i>	110
4.2	Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid'de Yer Alan Yorumları.....	111
4.2.1	Aydîni'nin Âlimlerin Görüşlerine Yönelik Yorumları.....	111
4.3	Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid'deki Tanıklıkları	116
4.3.1	Ayetleri Kanıt Göstermesi	116
4.3.2	Kıraatları Kanıt Göstermesi	117
4.3.3	Hadisleri Kanıt Göstermesi.....	118
4.3.4	Şiiri Kanıt Göstermesi	119
4.3.5	Lehçeleri ve Atasözlerini Kanıt Göstermesi.....	121

4.4	Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid Kitabındaki Alıntılara Bir Bakış.....	123
4.4.1	Görüşün, Tek Bir Kişiyeye Ait Olmasına Rağmen Ekolün Görüşü Gibi Aktarılması	123
4.4.2	Görüşün, Görüş Sahibinin Kastettiği Anlamdan Farklı Aktarılması..	124
4.4.3	Genelde Görüşün Anlam Olarak Aktarılması ve Alıntı Sonunda "Sona Erdi" (انتهى) İfadesinin Kullanılması	124
4.4.4	Kaynağını Belirtmeden Teftâzânî'den Metin Olarak Çok Alıntı Yapılması	125
4.5	Bahru'l-Kavâid Eserinin Basra Ekolü ile Kûfe Ekolü Arasındaki Tabir ve İfadeleri.....	126
4.5.1.1	<i>Aydîni'nin Terimleri Kullanış Yöntemi</i>	127
4.5.1.2	<i>Aydîni'nin, Kitabında Dilcilerin Görüşlerini Kullanma Eğilimi</i>	127
5.	SONUÇ	129
	KAYNAKLAR	131
	ÖZGEÇMİŞ	144

1. GİRİŞ

Kalemle yazmayı öğreten, mahlukatı yoktan var eden Allah’a hamd olsun ve bütün insanlığa gönderilen Allah Rasulü Hz. Muhammed’e (sallallahu aleyhi ve sellem) ve Arap olsun acem olsun onun ümmetine salatü selam olsun.

İlmin şerefi ve onuru, onun bilinmesine bağlıdır. Bu manada dilbilim, diğer ilimlerin başını çeker ve o, sanatların zirvesinde yerini alır. Onun bu durumunu, “Bir aslanı ancak onun gibi bir aslan alt edebilir” ifadesi anlatır. Göze hoş gelen, gayretlerin ona doğru yöneldiği ve azim ve kararlılıkların onu görmek için gözlerini diktiği en iyi şey sarf ilmidir. Ümmetin ilim insanları; bu ilim dalı için kolları sıvamış ve bu alanda eserler vermişlerdir. Dil hazinelerini aramak için dalışlar yapmışlar, kelimelerin kök ve usullerini öğrenmek ve anlamak adına gayret sarf etmişlerdir. Bu ilmin konularını öğrenmiş ve öğretmişlerdir. Böylece dillerinin hakkını eda etmiş ve ilimlerinin zekatını vermişlerdir.

İlim insanlarımızın sarf alanında telif ettikleri eserlerin sayısını bilmek çok zordur. Bu eserler ciddiyeti ile öne çıkar. Bu dilin öğrencileri kendilerini, bu köklü ve asıl dilsel alanda telif edilmiş zengin eserlerin yer aldığı çok geniş ve uçsuz bucaksız bir kütüphanenin önünde bulurlar. Bu nedenle bize düşen de onlara ve dinimize karşı vazifemizi yerine getirmektir. Bu vazife, bu ilim alanında çalışma ve değerlendirme yaparak, sönmeye yüz tutmuş alanlarda araştırmalar yaparak, onların çaba ve gayretlerini takdir ederek ve imkân sahilinde bu ilme hizmet ederek yerine getirilebilir. Araştırmacı, bu mastır çalışmasının konusunun o büyük alimlerden birisi olmasını istemiş ve bu nedenle de dile yaptığı hizmetler ve Arap kütüphanesine kattığı sayısız eserlerden ötürü allâme “Hüseyin b. Mustafa El-Aydîni”nin “Bahru’l-Kavâid Şerh-u Kifâyetü’l-Mübtedî ” eserini seçmiştir.

Bu çalışmada, “Bahru’l-Kavâid” adlı eserin incelenmesinde T.C Ankara Sonçağ Matbaacılık’tan Dr. Hüseyin Çolak’ın tahkikiyle yayımlanan nüshayı esas aldım. Ayrıca Aydîni’nin metinlerinin yer aldığı sayfalara işaret etmede de bu nüshayı esas aldım. Kitabın baskı yılı 2018’dir.

Çalışmaya, öncelikle yazarın biyografisini ele alarak başladım. Ardından, Aydîni'nin “Bahru'l-Kavâid” adlı eserinde şerh ettiği orjinal kitabın yazarı allâme Birgivî'nin biyografisini okudum. Bunu, Aydîni'nin kitabı telifinde izlediği metodolojiyi, özelliklerini anlama adına eserde sunulan dilsel meselelerin incelemesi takip etti. Allah yar ve yardımcım olsun.

1.1 Konunun Önemi

Aydîni'nin, “Bahru'l-Kavâid Şerh-u Kifâyetü'l-Mübtedî” kitabı; Osmanlı devleti döneminde sarf ilminde yazılan en enfes eserler arasında yer alır. Zira bu eser, ifadede kolay, anlamda güçlü, anlayışta kolay muhtasarlara aşırı ihtiyacın olduğu bir dönemde kaleme alınmıştır. Bu muhtasarlara, Arapça ve ilimlerini öğrenmeye yeni başlayan mübtedilere yönelik kaleme alınmıştır. Araştırmacının buradaki görevi, Arapça ilmindeki bu mirasın yaşatılması konusunun önemini teyit edip vurgulamak, ona yakışır şekilde onu ve o dönem ilim insanlarını, dilcileri ve edebiyatçıları ortaya koymaktır.

Çalışmanın önemi, birkaç temel ve ana yönden kaynaklanmaktadır. Çalışma, Aydîni'nin kitabını ilgilendiren birçok konuyu incelemektedir. Aynı zamanda, kitapta yer alan ve yazarın Arapça ve ilimleri konusunda ki konumunu gösteren nahiv ve sarf konularından örnekler sunmaktadır. Bununla birlikte çalışma, yazarın ele aldığı konularda diğer bilim insanlarının görüşlerine de yer vermektedir.

Konunun önemi; Aydîni'nin kitabının öneminden ve bilimsel değerinden kaynaklanmaktadır. Zira bu kitap, mübtedi öğrenciler için kaleme alınmış sarf ilmi kitabı olarak öne çıkar ki bizler günümüzde yeni başlayanlardan tutun uzman insanlara varıncaya kadar eğitimin tüm merhalelerinde bu tür kitap ve şerhlere aşırı ihtiyaç duymaktayız. “Bahru'l-Kavâid” kitabı, sarf ilminde kendini gösteren çalışmaların hulasa ve özetidir. Bu kitap, yazarının büyüklüğünü ortaya koyan dilsel bir kaynaktır. Aynı zamanda bu kitap, seleflerin dat ilmine (Arapçaya) ne kadar önem verdiklerini göstermesi açısından önemlidir. Her kitabın bilimsel ve tarihi değeri onun sağladığı fayda ve yarar ile ölçülür. Zira kitap, yazarının yaşadığı dönemi bize tanıtır. Böylece o eser, seleflerimizin, sarf ilmi başta olmak üzere

Arapçanın birçok yönüne nasıl önem verdiklerini gösteren, tescil edilmiş kayıtlı bir belge halini alır. Buna bağlı olarak şöyle denmiştir; Bu kitap, Arapça öğreniminde, özellikle de sarf ilminde temel olmuştur.

1.2 Araştırma Metodu

Araştırmacı, tanımlayıcı yaklaşımı izlemiştir. Buna bağlı olarak kitabı her yönden tanımlamış ve yazarın eserde Arapça meseleleri ortaya koyuş şeklini ele almıştır. Bunu da bu çalışmada ele aldığı bazı konularla göstermiştir. Bununla birlikte Aydîni'nin "Bahru'l-Kavâid" adlı eserinde takip ettiği yöntemi de tanımlamıştır.

1.3 Aydîni'nin "Bahru'l-Kavâid" Adlı Eseri Hakkındaki Önceki Çalışmalar

1. Dr. Hüseyin ÇOLAK'ın çalışması. "Bahru'l-Kavâid Şerh-u Kifâyetü'l-Mübtedî" kiatbının inceleme ve tahkiki. Bu çalışma, araştırmacının Erzurum Atatürk Üniversitesinde yaptığı doktora tezidir. Tez, kitap halinde basılmış olup araştırmacı da bu çalışmasında Aydîni'nin metninin yer aldığı sayfa numaralarında bu kitabı esas almıştır.
2. Dr. Muntasır Abdu Ali Talip el-Ceveri'nin Irak Cumhuriyeti kız eğitim fakültesinde sunduğu doktora çalışması. Tezin başlığı: "Şerhu Kifâyetü'l-Mübtedî, telif: "Hüseyin b. Mustafa El-Aydîni" İnceleme ve tahkik" eğitim yılı: 2019 (1440) Danışman: Salim Kadduri Hamed.

Bazı Iraklı hocalarla iletişime geçtim. Kendileri, tezin bazı kısımlarının ve fihristinin mikrofilmlerini bana gönderdiler. Ancak –maalesef- kitabın elektronik nüshasının bulunmayışı, kâğıt olarak çoğaltma ücretinin yüksek oluşu ve ayrıca günümüzde dünyanın içinde bulunduğu pandemiden kaynaklı olarak kargo zorluğu nedeniyle çalışmanın tamamını inceleme imkânım olmadı.

3. Muzaffer ÖZLİ'nin, Aydîni'nin Şerhi üzerine T.C Dokuz Eylül Üniversitesi'nde 2009 yılında yaptığı doktora tezi çalışması.

1.4 Araştırmacının Bu Çalışmadaki Çaba ve Gayretleri

- Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid adlı eserini okuyarak, bu çalışmada ele almak üzere yazarın yöntemi hakkında notlar alınmıştır. Aynı zamanda yazarın kitapta ele aldığı sarf ve nahiv konuları ile ilgili örnekler toplanmıştır.
- Öncelikle, müellif Aydîni'nin dilsel konudaki ilgili metinlerini aktarma ve gerektiğinde müracaat etme kolaylığı sağlaması için bunun Bahru'l-Kavâid kitabında yer aldığı yerler belirtilmiştir.
- Sarf ve nahiv konularını ele alırken, Arapça nüshada, Aydîni'nin ifadeleri “...” tırnak işareti içinde kalın hatla yazılmış, aynı konuda, musannif Birgivî'ye ait ifadeler yer alması halinde bunlar da (...) parantez içinde belirtilmiştir.
- Gerek sarf ve gerekse nahiv meseleleri olsun, bu konudaki dilbilimcilerin görüşleri aktarımış ve bu görüşler, yazarların eserlerinden kaynaklandırılmıştır. Araştırmacının, onların eserlerine yer vermemesi halinde, yazarın bakış açısını zikrederek, -bulunması halinde- sahiplerine nispet ederek onların görüşlerinin yer aldığı kaynaklara gönderme yapılmıştır. Ardından araştırmacı, zikredilen mevcut görüşler arasında kendi bakış açısına göre tercih yoluna gitmiştir.
- Araştırmada geçen ayet, hadis, atasözü ve şiirlerin tahriri yapılmıştır.
- Çalışmada geçen şahsiyetlerin, bir veya iki kaynağa bağlı kalınarak kısa ve öz tanımları yapılmıştır.
- Öncelikle asıl kitabın yazarı İmam Birgivî ve onu şerh eden Aydîni'nin tanıtım ve biyografisi ile başlayarak çalışmaya giriş yapılmıştır.
- Dipnotlar: Araştırmacı, dipnotlarda yazar veya baskısına değinmeden, kaynak veya referansın adını, cüz ve sayfa numarası zikredilmiştir. Bunların ayrıntılarına, araştırma sonunda yer alan kaynak ve referanslar fihristinde yer verilmiştir. Ve burada; kitabın, yazarın, bulunması halinde tahkik eden kişinin ve yayımlayan matbaanın adı ile basım yılı zikredilmiştir.

- Kaynağın birden fazla şerhi bulunması halinde, araştırmacı bunu dipnotlarda belirtmiştir.
- Araştırmacı, çalışmada yer alan ayet, hadis, şair, şahsiyetler, kabile ile ilgili kaynakça ve referans fihristi yapmıştır.
- Bazen, konuya hazırlık olması ve anlamayı kolaylaştırması açısından konu ile alakalı dilsel bilgilerin verilmesine öncelik verilmiş

1.5 Araştırmanın Bölümleri

Aydîni'nin "Bahru'l-Kavâid Şerh-u Kifâyetü'l-Mübtedî" adlı eseri hakkında yapılan İnceleme ve Değerlendirme çalışması bir giriş ve iki ana başlığa bölünmüştür.

Giriş bölümünde iki konu ele alınmıştır.

1-Orjinal kitabın yazarı âllame Birgivi'nin biyografisine yer verilmiştir. Burada; yazarın adı, lakabı, künyesi, doğumu, neşeti, hayatı, memleketi, bilimsel ve kültürel konumu, yazdığı eserler ile sarf alanında yazdığı "Kifayetü'l-Mübtedî" adlı eserine ilim insanlarının sundukları hizmetlere yer verilmiştir.

2- "Hüseyn b. Mustafa El-Aydîni'nin biyografisi ele alınmıştır. Bu kısımda; yazarın yaşadığı çağ ve ilmi hayatı ele alınmış ve dönemin siyasi, sosyal, bilimsel, ekonomik, dini durumuna ışık tutulmuştur. Burada; yazarın adı, lakabı, künyesi, doğumu, neşeti, hayatı, memleketi, bilimsel ve kültürel konumu, hocaları, öğrencileri ele alınmış, ardından yazdığı eserlerine geçilmiş ve onlardan mevcut olanlar ile ona nispet edilip ona ait olmayan eserlere değinilmiştir.

Birinci Bölüm:

Bu bölüm iki alt başlığa ayrılmıştır.

1. Bu başlık sarf konularının yer alındığı örneklere ayrılmıştır.

2. Bu başlık Aydîni'nin "Bahru'l-Kavâid" kitabında yer verdiği nahiv konularının yer aldığı örneklere ayrılmıştır. Bu iki başlık altında, Aydîni'nin konuyu ele alış tarzı açıklanmıştır. Bu da önce onun sözleri, ardından da kaynakları verilerek yazar bu görüşleri zikretmemiş olsa bile ilim insanlarının konu ile alakalı görüşleri zikredilerek yapılmıştır. Sonunda da imkân dahilinde görüşler arasında tercih yapılmıştır.

İkinci Bölüm:

Bu bölüm değerlendirmeye ayrılmış olup beş alt başlık altında ele alınmıştır.

1. Bu başlık altında; yazarın kitabında izlediği metodoloji ele alınmıştır. Kendi kitabını sunuş metodu, yararlandığı kitapları ele alış yöntemi, yararlandığı ve aktarımda bulunduğu bilim insanlarını ele almadaki yöntemine değinilmiştir.
2. Aydîni'nin ve ilim insanlarının bakış açıları hakkındaki Bahrû'l-kavaid kitabında yer alan görüşleri. Bu konuda on bir örneğe yer verilmiştir.
3. Aydîni'nin Allah'ın kitabı, sünneti nebeviye, ve şiir vb'ni kanıt göstermedeki yöntemine değinilmiştir.
4. Bu bölüm, yazarın eserinde ele aldığı aktarımlar hakkındaki görüşlerine ayrılmıştır. Ve konuya Aydîni'nin, Basra ve Kûfe ekolüne yönelik bana göre, bakış açısıyla başladım.
5. Bu bölümde yazarın Basra ekolü ile Kûfe ekolü arasında tercih ettiği ifadelere yer verilmiştir.

Çalışma; kitabın incelenmesinin, kitap içerisinde yer alan dilsel örneklerin sunumunun ve yazarın metodolojisinin araştırılmasının ardından ulaşılan en önemli sonuçların yer aldığı hatime ile sonlandırılmıştır.

Son olarak; çalışmaya, çalışma içeriğine ulaşmayı kolaylaştıracak teknik bir indeks eklenmiştir.

2. YAZARIN TARİHİNE GİRİŞ

2.1 Adı, Nesebi, İlim Talebi, Hocaları

2.1.1 Adı ve Nesebi

Mehmed b. Pîr Ali b. İskender Rumi Birgîvi olup aynı zamanda Birgili Muhyiddin¹ diye de bilinmektedir. Aynı zamanda kendisi, Birgevi ve Birgeli diye de tanınmaktadır.²

Doğumu: Birgîvî, Türkiye'nin Balıkesir³ şehrinde 10 Cemâziyelevvel 929 (27 Mart 1523)⁴ tarihinde doğmuştur.

2.1.2 Tahsil Hayatı

Birgîvî, ilk ilmi tahsilini, küçük yaşlardan itibaren babası Pîr Ali'den almıştır. Babası, Osmanlı İmparatorluğu âlimlerinden birisi idi. Babasından, Arapça eğitimi aldı ve Kur'an-ı Kerim'i⁵ ezberledi. Daha sonra babası onu ilim tahsili için İstanbul'a gönderdi. Buradaki ilim tahsiline ilk önce Mahmutmupaşa medresesinde başladı. Burada, Küçük Şemseddin Efendi'den (957) ders aldı. Onda, fıkıh alanında kaleme alınmış el-Hidaye⁶ kitabını okudu. Ardından Haseki Medresesine geçti ve burada o dönemin öne çıkan tanınmış âlimlerinden biri olan Mehmed Efendi'den (974)⁷ ders aldı.

2.1.3 Hocaları

1. Babası: Pîr Ali Birgîvî (yukarda bahsi geçti)

¹ Bkz Hakaiku'l-Hakaik 1/179

² Bkz. Mucem'l-Muellifin 9/123 ve Hediyyetü'l-Arifin 2/252

³ Türkçe Sözcük, Dr. Hüseyin Çolak'ın Bahrü'l-Kavaaid kitabını tahkik ettiği eserinin önsözünden aktarılmıştır. Bkz. 19 Dr. Hüseyin Çolak. İsim, Arapça biyografi kitaplarında başka bir isim altında zikredilmiştir. Doğru olan Dr. Hüseyin Çolak'ın beyanıdır. Diller arasında tercüme yapıldığında Fer'i ifade orjinal ifadeye tabi olur.

⁴ Hadaiku'l-Hakaik 1/179

⁵ Hadaiku'l-Hakaik 1/179

⁶ El-Hidayetü fi Şerhi Bidayetü'l-Mübtedi, Fakih Ali b Ebi Bekir el-Fergani Burhanüddin el-Mirginani, ö 593 bkz. Keşfü'z-Zunun an Esami ve'l-Fünün 2/2022

⁷ Hadaiku'l-Hakaik 1/179

2. Molla Şemsettin Ahmet (957)⁸

3. Molla Abdurrahman b Ali Amasi (982)⁹

Bunlar dışında daha başka âlimler de bulunmaktadır.

Meslek hayatı:

1. Birgivî, Molla Abdurrahman b Ali Amasi'nin yanından ayrıldıktan sonra İstanbul'da müderris (öğretmen) olarak çalışmıştır. Birgivî mesleki hayatına, Kur'an-ı Kerim, sünneti nebeviye, sarf ve nahiv gibi Arap dili ilke ve temellerini okutan bir okulda başlamıştır.¹⁰
2. Ardından Kassâmı askerî (askeri tereke hakimi) olarak vazife yapmıştır.¹¹
3. Ataullah Ahmed Efendi'nin Birgi'de yaptırdığı Darü'l-Hadis medresesinde hocalık vazifesi yapmıştır. Birgi şehri, aynı zamanda âlim Birgivî'nin doğduğu şehirdir. Birgivî, burada uzun zaman müderris olarak vazife yapmış ve siyasi ve sosyal durumun düzelmesi adına irşad görevini sürdürmüştür.¹²

2.1.4 Bilimsel Konumu ve İlim İnsanlarının ona Övgüleri

Birgivî, güçlü bir ilmi şahsiyete sahipti. Onun bu durumu, döneminin ilim insanları arasında öne çıkmasına neden olmuştur. Akide, tecvid, farâiz, nahiv vb gibi ilim alanlarında eserler kaleme almıştır.¹³ Kendisi hicri 10. yy müceddidlerinden¹⁴ kabul edilir. Âllame Ali b Bâli¹⁵ (el-İkdu'l-Manzûm) adlı eserinde şöyle der: Allah rahmet

⁸ Ali Bin Bali Bin Muhammed, ö 992, El-İkdu'l-Manzum 476

⁹ Abdurrahman Bin Ali Bin Mueyyed El-Emasi, hanefi fıkıhçısı, Amasya'da doğmuş, Halep ve İran'a gitmiştir. Ardından Rum diyarına dönmüştür. Öğretmenlik ve kadılık görevlerini üstlenmiştir. 922 h yılında İstanbul'da vefat etmiştir. İbn Dakik'in Şerhu'l-Umde eserine yazdığı bir şerhi bulunmaktadır. Bkz. El-Alam Ez-Zirikli 3/318 ve El-İkdu'l-Manzum 476

¹⁰ Hadaiku'l-Hakaik 1/179

¹¹ Bkz. Hadaiku'l-Hakaik 1/179

¹² Bkz. Kamusu'l-Alam ve Hadaiku'l-Hakaik 1/179

¹³ Bkz. Hadaiku'l-Hakaik 1/179

¹⁴ Bkz. Abdu'l-Muteal Es-Saidi, El-Müceddidune fi'l-İslam, Mektebetü'l-Adab 368-378

¹⁵ Ali Bin Bali Bin Muhammed, Türk Tarihçisi, Arapça ilim insanı edebiyatçı, Manisa ili fetva yetkilisi, eserleri arasında şunlar bulunur: El-İkdu'l-Manzum fi Zikri Efadılı'r-Rum, ö.t 992, Bkz. El-Alam 4/265

eylesin kendisi, zühd, takva ve dindarlıkta zirve bir insandı.¹⁶ Aynı zamanda şöyle de der: O, ilim ve ameli beraber götürüp, tahsil edip tamamlayan birisidir. Genç yaşta büyük¹⁷ hocalardan ders almıştır.

Âllame Dâvûd-i Karsî¹⁸ onunla ilgili şöyle der: “O; imam, âllame, fazilet sahibi, tahkik ve tedkikte zamanının eşsiz insanı Birgivî’i Mehmet Efendidir.”¹⁹

Hayrettin Zerkeli²⁰ de onunla ilgili şöyle der:” O, Arapça, sarf ve nahiv alanında âlim bir insan olup, farâiz konusunda çalışmaları olan ve tecvid alanında da bilgili bir kişidir.”²¹

Âllame Aydfîni ise Bahrü’l-Kavaid adlı eserinin girişinde onun hakkında şöyle der:” O; Birgilili, fazilet sahibi, âlim, ilmiyle amel eden, kâmil bir insandır.”²²

2.1.5 Öğrencileri

Şerif el-Vavlati²³: Hocası Birgivî, kendi eserlerinin tamamı hakkında ona icazet vermiştir. Elimdeki kaynaklarda bunun dışında başka bir öğrencisine ulaşamadım.²⁴

2.2 Kitap ve Eserleri

1. El-Erba’ûn²⁵: Hadis alanındadır

¹⁶ El-İkdu’l-Manzum 437

¹⁷ Bkz. El-İkdu’l-Manzum 437

¹⁸ Davut Bin Muhammed El-Karsi, Er-Rumi, El-Henefi, Mısır’da bulunmuştur. Kalam, mantık, usul ilimleri konusunda âlimdir, eserleri arasında şunlar yer alır: el-Kelnevi’nin Tehzibü’l-mantık eserine yazdığı Haşiye, Hızır Beyin el-Kasidetü’n-nebeviye adlı kasidesinin Şerhi, İlmü’l-Kelam (1169 h yılında tamamlamıştır.) Edebü’l-Bahs adlı risalesinin şerhi, el-Berkevi’nin Metni usulü’l-bahs adlı eserinin şerhi, bkz. Hediyyetü’l-Arifin 1/190 ve Mucem’l-Muellifin 4/142

¹⁹ Şerh Davut El-Karsî ala Metni Usuli’l-Hadis, Birgivî 5-6

²⁰ El-İ’lam adlı eserinde kendisini şöyle tanıtır: Hayrüddin b. Mahmud Bin Muhammed Bin Ali Bin Faris Ez-Zirikli Ed-Dimeşki, d.t 1893, eserleri arasında şunlar yer alır: Ma ra-eytü ve ma semi’tü, Âmâni fi Amman, bkz. El-Alam 8/267-270

²¹ El-E’lâm 6/61

²² Bahru’l-Kavâid 2, thk. Dr. Hüseyin Çolak

²³ Eş-Şerif Ebu Abdullah Muhammed El-Vavlati, 10. yy (961-1101 h) âlimlerinden birisidir. bkz. Fihrusu’l-Feharis 2/1073, fihris sahibi onun doğum ve ölüm tarihinde görüş ayrılıkları vardır demiştir. Bu ihtilaflar büyük ihtilaflar değildir. Bkz Tühfetü’l-Mecalis fit-Talikati ala Fihrusu’l-Feharis 13

²⁴ Bkz. Fihrusu’l-Feharis 2/1073 ve İdahu’l-Meknun 4/566

2. İzhârü'l-esrâr, bu eser nahiv alanında kaleme alınmıştır. Öğrencileri, nahiv temellerini öğrenmeye teşvik etmek amacıyla kaleme aldığı “el-Avâmil” adlı kitabının şerhi mahiyetindedir.²⁶
3. İnkâzü'l-Hâlikîn: Fıkıh alanında kaleme almıştır. Bu kitap, para vakfetmenin caiz olmadığına dair yazılmış bir kitaptır. Kitabın yazımını, 967 Zilkadesinin sonunda tamamlanmıştır. Kitabı bir giriş ve dört ana başlığa ayırmıştır.²⁷
4. İkâzü'n-nâ'imîn ve ifhâmü'l-kâşırîn: Bu kitap yukarıda adı geçen kitabın özetidir. Kitap, para karşılığında Kur'an okumanın ve para vakfetmenin câiz olmadığına dair bir eser olup hicri 972 Şevvalinin ortasında tamamlamıştır.²⁸
5. Cilâlü'l-Kulûb²⁹: İçeriğini inceleme imkânım olmadı.
6. ed-Dürü'l-Yetim: Tecvid alanında kaleme almıştır. Bu eser iki varakadan oluşmakta olup hicri 974 Cemâziyelevvelin başında kaleme almıştır.³⁰
7. Es-Seyfü's-Sârim fî Ademi Cevâzi Vakfı'l-Menkul ve'd-Derahim: Hicri 9 Zilkade 979 tarihinde tamamlamıştır. Bu eserinde şöyle demiştir: “Bu Seyfü's-Sârim eseri, para vakfını iptal eden bir eser olup, zamanımızın müftüsü Ebüssûd'un risalesine reddiye mahiyetinde zorunlu olarak kaleme alınmıştır. Kendisi bu eserinde çok yanlışa düşmüştür. Vakıf sahiplerinin ona itimat etmemeleri adına bu meselelerin herbirisine cevap vermek gerekmiştir. Zira sevap zannederek yaptıkları işlerden günaha girme ihtimalleri sözkonusudur. İdareciler de buna güvenip kanmasınlar. Çünkü, bu esere güvenilmez ve ahirette özrü kabul edilmez.” Önce Ebüssûd'un ifadelerini zikretmiş ardından da onlara cevap vererek reddiyesini yapmıştır.³¹

²⁵ Bkz Mu'cemü'l-Müellifin 9/124, Keşfu'z-Zununda bu şekilde zikredilmiştir. 1/1 Onun neden bahsettiğinden bahsetmemiştir.

²⁶ Keşfu'z-Zunun 1/81

²⁷ Keşfu'z-Zunun 1/183

²⁸ Keşfu'z-Zunun 1/214

²⁹ Keşfu'z-Zunun 1/592

³⁰ Keşfu'z-Zunun 1/737

³¹ Keşfu'z-Zunun 2/1017

8. Kifâyetü'l-Mübtedî: Bu eseri sarf alanında kaleme almış olup, bu çalışmanın konusu olan Aydıni'nin Bahrü'l-Kavaid adlı eserinin de aslıdır.
 9. İmtihânü'l-Ezkiyâ: Bu eser, el-Kâfiye'nin muhtasarı olan ve Beyzâvi³² tarafından İrab alanında kaleme alınan Lübbü'l-Elbâb eserinin şerhidir. Kitap çok faydaları kapsayan önemli bir eserdir. Kitap, nahiv ilminin garibini veciz bir şekilde dahice ifadelerle anlatmıştır. Kitapta; İbnü'l-Hicab'ın yazdığı eserin önemli kısımlarını ele almıştır.³³
 10. İm'ânü'l-Enz'ar: Bu kitap Arap dili grameri, sarf ilmi alanında kaleme alınmış bir eserdir. Ebu Hanîfe'ye³⁴ nisbet edilen el-Maksûd adlı eserin şerhidir. Yazar bu eseri 23 yaşında kaleme almıştır.³⁵
 11. Tuhfetü'l-Müsterşidin fi Beyani Mezehibi Firagi'l-Müslimin³⁶
 12. Ravdatü'l-Cennet³⁷
- Bu bahsi geçenler dışında yazarın başka eserleri de mevcuttur.³⁸

Kifâyetü'l-Mübtedî'nin içeriği:

Kitap, baştan sona sarf ilminden bahseden bir eserdir. Bu kitabın içeriği kısaca şöyle özetlenebilir:

1. Yazar eserine, türetme, bölümleri ve erkanını ele alarak başlar.

³² Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed Bin Ali Ebu'l-Hayr Kadı'l-Kuda Nasıruddin El-Beydavi, kendisi; imam, allame, fıkıh, tefsir, arapça, mantık konusunda âlim birisi idi. Muhtasarü'l-Keşşaf, el-Minhac fi'l-Usul adlı eserleri tasnif etmiştir. Ö 586, bkz. Bugyetü'l-Vua 50-51

³³ Hediyetü'l-Arifin 6/252, İbnu'l-Hacib: Ebu Ömer Osman Bin Ömer Bin Ebi Bekir Bin Yunus, fâki bir insan olup Arap dilinin büyük âlimlerinden birisi idi, aslen kürt olup, Mısır'ın Said şehrinde dünyaya gelmiştir. Kahire'de yetişmiş, Dımeşk'te ikamet etmiş ve İskenderiye'de vefat etmiştir. Babası bekçi olup onunla tanınmıştır. ö 646, kitapları: El-Kafiye, (Nahiv), Eş-Şafiye, (Sarf) ve Muhtasaru'l-Fıkıh (60 kitaptan tahrir etmiştir.) Münthe's-Sevl ve'l-Emel fi İlmey el-usul ve'l-Cedel, vd. bkz, El-Bidaye ve En-Nihaye 13/176 ve Vefiyyatu'l-Ayan 3/248

³⁴ Ebu Hanife En-Numan Bin Sabit Bin Zevti Bin Mah El-Fakih El-Kufi bkz. Vefiyyatu'l-Ayan 5/411-414

³⁵ Bkz. Keşfu'z-Zunun 2/1806

³⁶ Keşfu'z-Zunun 2/318 ve Hediyetü'l-Arifin 2/199

³⁷ Hediyetü'l-Arifin 2/200

³⁸ Keşfu'z-Zunun 2/1546

2. Sâlim fiiller ve illet harfleri
3. Sahih fiiller
4. Lefif, makrun ve muzaaf fiiller
5. Şaz ve bölümleri
6. Rubai mücerred ve mezid fiiller
7. Sülasi mücerred ve mezid fiiller
8. Humasi ve sūdasi fiiller
9. Fiillere özel bir bölüm ayırmıştır
10. Dört hareketin arka arkaya gelmemesi gerektiği
11. Malum ve meçhul mazi fiil, Malum ve meçhul muzari fiil
12. Masdarlar, tafdil, sıfat-ı müşebbehe
13. Teaccüb fiilleri
14. Tefa'ul, tefâ'ul ve tefa'lül babalarının kuralları ve kalıpları
15. Mehmuz fiilin 9 kalıbı
16. Muzaaf fiil ve idgam kısımları
17. Misal fiil ve sözcüğe sakin harfle başlanamayacağı konusu ile diğer bazı başlıklar
18. İ'lâl ve ibdel konuları detaylı olarak ele alınmıştır.

2.3 Musannif Birgivi'nin Vefatı

Yazarın hayat biyografisini kaleme alan kaynaklar onun, 1573 (981) yılında İstanbul seyahati sırasında, yaygın olan vebaya yakalanarak hicri yıla göre elli iki yaşında vefat ettiği konusunda hemfikirdir.³⁹

2.4 Bahrü'l-Kavaid Kitabı Yazarı Şârih Aydıni'nin Biyografisi

2.4.1 Yazarın Yaşadığı Çağ

2.4.1.1 Dönemin İlmî Durumu

12. yüzyıl, İslam devletinin hayatında çok hadiselerle şahit olmasına rağmen Peygamber efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) (Ümmetimden bir taife hak üzere kıyamet gününe kadar varlığını sürdürecektir, onlara muhalefet edenlerin, onlara bir zararı dokunmaz)⁴⁰ hadisiyle haber verdiği gibi ilmi hayat kesinlikle kesintiye uğramamıştır.

Bu çağ, ulemanın dünyanın dörtbir tarafına dağılıp yayıldığı ve çok eser verdikleri bir dönem olarak bilinmiştir. Bu dönemde kaleme alınan eserler, şerhlere yazılan haşiyeler ve haşiyelere yazılan haşiyeler şeklinde bir yapıya sahip olsa da alimlerin sayısı oldukça fazladır. Özellikle imam Aydıni'nin yetiştiği Aydın şehrinde çok sayıda âlim yetişmiştir.

Bunlara örnek olarak şu isimler sayılabilir:

1. Allâme Molla Melihî⁴¹

2. Molla el-Hac Paşa⁴²

³⁹ Bkz. Hediyetü'l-Arifin 2/252, El-Âlam 6/61, Mucem'l-Muellifin 9/123, El-İkdu'l-Manzum fi Zikri Efadılı'r-Rum 436 ve El-Fevaidü'l-Behiyye 557.. Aynı zamanda, bkz. Hüseyin Çolak'ın Bahrü'l-Kavaid adlı eserinin Türkçe tahkikinde yer alan Musannif Birgivi'nin biyografisi s 19-31.

⁴⁰ Muaviye hadisi El-Buhari no: 71 ve Müslim no: 175/1037.. Aynı zamanda bkz. Hüseyin Çolak'ın Bahrü'l-Kavaid adlı eserinin Türkçe tahkikinde yer alan müellifin yaşadığı çağla alakalı bölüm s 43, 34-46.

⁴¹ Aslen Aydınlıdır. Döneminin ilim insanlarından ilim okumuş akranlarının önüne geçmiş, ilimlerde maharet kazanmıştır. Ardından İran'a gitmiş ve o dönemin alimlerinden ilim almıştır. bkz. Eş-Şakaiku'n-Numaniyye fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye 133

3. Molla Şemseddin⁴³ (Halvetiye tarikatı⁴⁴ şeyhlerinden olup İbn el-İmam diye tanınmıştır)
4. Şeyh Mustafa b Mehmed Halveti (1158 h) yılında vefat etmiş olup kendisinin tek cilt Türkçe Divan-ı ilahiyat'ı bulunmaktadır.⁴⁵

Aydın şehrinde o dönemde çok sayıda medrese yer almaktaydı.

1. Allâme Ahmed Kürdi,⁴⁶ 1161 h yılında -yani yazarın vefatından 30 yıl önce- Aydın şehrini ziyaret ettiğini ve şehirde 20 medrese⁴⁷ bulunduğunu ifade eder.
2. Eş-Şekâiku'n-Nu'maniyye⁴⁸ kitabında geçtiği üzere bu medreselerin en tanınmış İbnü Malik Medresesi⁴⁹ idi.

2.4.2 Yazarın Hayatı

2.4.2.1 Adı ve Nesebi

Biyografi yazarları onun adının; Hüseyin b Mustafa Aydıni Müfti olduğu ve Karatepelioğlu⁵⁰ olarak tanındığı konusunda hemfikirdir. Bahrü'l-Kavaid kitabı muhakkinin işaret ettiği üzere el yazması eseri neshedenlerin onun adını "Hasan" olarak zikretmişler, ardından da ihtilafa düşerek onlardan bazısı yazarın adını Hasan b Mustafa Aydıni olarak zikretmiştir. Adı konusundaki bu ihtilaf nedeniyle bana göre

⁴² Kendisi Aydınli idi. Kahire'ye gitmiş ve şeyh Ekmelüddin'den ders okumuştur. Molla Mübarek Şah'dan akli ilimleri okumuştur. Tıp alanında, Muhammed b Aydın adıyla eş-Şifa adlı eseri yazmıştır. Ayrıca bu kitabın bir de Türkçe muhtasarını kaleme almıştır ve et-Teshil adını vermiştir. Kendisinin Beyzavi'nin et-Tavali' adlı eserine bir şerhi vardır. Bkz. Eş-Şakaiku'n-Numaniyye 34

⁴³ Kendisi aslen Aydınli'dir. Önce Rum diyarı hocalardan ders görmüş ardından acem diyarına gitmiştir. Orada döneminin alimlerinde ders almış daha sonra da Arap dünyasına yolculuk yapmış ve oralarda da alimlerden ders almıştır. Sultan Muhammed Han ile beraber bulunmuş daha sonra ondan ayrılmıştır. Hicri 900 yılında vefat etmiştir. Bkz. Eş-Şakaiku'n-Numaniyye 132

⁴⁴ Bkz. Eş-Şakaiku'n-Numaniyye 22, el-Halütiyye: Muhammed b. Ahmed Kerimüddin el-Halüt'ye nisbet edilir, ö 986, bkz. Mevsü'atü'l-Firak el-Müntesibe lil-İslam- ed-Dürer es-Sünniyye 8/440

⁴⁵ Bkz. Hediyyetü'l-Arifin Esmau'l-Muellifin ve Asaru'l-Musannifin 2/179

⁴⁶ Ahmed Bin İlyas, lakabı El-Ercani Es-Sagir veya El-kamus El-Maşi Eş-Şafi'dir. ö 1169, bkz. Silku'd-Durar fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar 1/90-96

⁴⁷ Bkz. Silku'd-Durar fi Ayani'l-Karni's-Sani Aşar 1/86

⁴⁸ Eş-Şakaiku'n-Numaniyye fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye, Taşküprüzâde, ö 968, s 191

⁴⁹ Eş-Şakaiku'n-Numaniyye 1/237

⁵⁰ Bkz. Hediyyetü'l-Arifin Esmau'l-Muellifin ve Asaru'l-Musannifin, müellif: 1/327 ve Mucem'l-Muellifin 4/62

itimata edilmesi gereken, biyografi yazarlarının kitaplarında hemfikir oldukları ismi esas almaktır. Dr. Hüseyin Çolak tahkikinde onun adını Hüseyin b Mustafa Aydîni olarak zikretmiştir. Kitabın başında bu konudaki ihtilaf noktalarını izah etmiş ardından da bu çalışmanın başlığında⁵¹ zikrettiğim ismi esas almıştır. Belki de kitabı neshedenler onun adı ile dedesinin adını karıştırmış olabilirler.

Mu'cemü Tarihü't-Türasi'l-İslami yazarı Aydîni'nin nesebi hakkında şunu ekler: "Osmanî Henefî sarfî Beyani"⁵² O, İmam Karatepeli Hüseyin b Mustafa b Hasan Aydîni'dir. Miladi 18.yy da yaşamıştır.⁵³ O dönemde el-Baytar'ın⁵⁴ zikrettiğine göre çok büyük hadise ve savaşlar vuku bulmuştur.

Firâri⁵⁵ lakabıyla meşhur Abdullah b Hasan Paşa, Aydın şehrine vali olarak atanmıştır. Onun vali olarak atanması 1173 h yılından senelerce önceydi.⁵⁶

Yazarın yaşadığı dönemde müslüman ülkelerdeki hakim olan siyasi ortam çok istikrarlı değildi, birçok ülke hilafet merkezinden ayrılmış, Avrupalılar ve diğerleri hilafet merkezinin parçalamak için saldırıya geçmiş, fitne ve isyanlar⁵⁷ artmıştı. Bu tür siyasi olaylar insanların hayatlarına ve gelenek ve göreneklerine⁵⁸ etki etmesine rağmen yazarın yaşadığı bölgede ilim öğretimi yaygın bir şekilde devam etmekteydi. Bu okullarda; Kur'an-ı Kerim, dilbiliminin⁵⁹ yanında mantık, felsefe, matematik ve astronomi gibi alet ilimleri öğretilmekteydi. Aydîni, döneminin birçok âliminden ilim

⁵¹ Bkz. Bahrû'l-Kavaid, thk. Dr. Hüseyin Çolak, Türkçe bölümü 33-34, Arapça bölümün el yazması mikrofilm sayfaları 273-269-271

⁵² Bkz. Ali Rıza Karabulut ve Ahmet Turan Karabulut, Mu'cemu Tarihu't-Turasu'l-İslami 1/1000

⁵³ Bu isim, Dr. Çolak'ın kaynaklardan elde ettiği bilgidir. Bahrû'l-Kavaid kitabının Türkçe tahkikinde bahsetmiştir. Kitabının 33. Sayfası ve 131-137 numaralı dipnotları

⁵⁴ Hilyetu'l-Beşer fi Tarihi'l-Karnî's-Salisi Aşar 1/67, El-Beytar: Abdurrezzak Bin Hasan Bin İbrahim El-Beytar El-Meydani Ed-Dimeşki, edebiyat ve tarih alanında derin bilgiye sahip, kur'an-ı küçük yaşlarda ezberlemiş, Kur'an İlimlerinde âlim, er-Rihle adlı eserin sahibi, edebiyat ve tarih alanında risaleler kaleme almış güzel sese sahip birisidir. (1253-1335) bkz. El-Alam 3/350-351

⁵⁵ Adı, Abdullah Hasan Paşa olup kaçak anlamında Firari lakabıyla tanınmıştır. El-Hanefî Eş-Şerif, Sultan Mahmud b II. Mustafa Han döneminde Ahura emir olmuş ardından Kıbrıs adasına ardından da Aydına vali olarak atanmıştır. Kendisi cömert, ikili ilişkileri güzel, bilgili birisi idi. ö.t 1174, bkz. Silku'd-Durar fi Ayani'l-Karnî's-Sani Aşar 2/84-85

⁵⁶ Silku'd-Durar 1/429

⁵⁷ Bkz. Tarihu'l-Osmaniyyin 258, Avamilu İnhiyar Ed-Develetu'l-Osmaniyye 79 ve Mucezu't-Tarihi'l-İslami 336

⁵⁸ Bkz. Tarihu'd-Devleti'l-Aliyye 121-122

⁵⁹ Bkz. El-Mudunu fi'l-İslam 2/258 ve Tarihu'd-Devleti'l-Osmaniyye, Yılmaz Öztuna 1/458

öğrendi. İlim hayatının devamında, o âlimlerin ve Âydîni gibi onlardan sonra gelen ilim insanlarının çaba ve gayretleri vardır.

2.4.2.2 Hocaları ve Öğrencileri

A. Hocaları

Elimdeki mevcut kaynaklarda yazarın hocalarına ulaşamadım, ancak yazarın Bahrû'l-Kavaid şerhinde onun şu ibaresi yer almaktadır: “Mevlâna Sürûrî,⁶⁰ el-Mirah'ın⁶¹ şerhinde böyle demiştir.” Allâme Sürûrî, Ahmed b Ali b Mesûd'un⁶² sarf alanında telif ettiği Merâhu'l-Ervâh⁶³ kitabını şerh eden kişidir. Merâhu'l-Ervâh kitabını 781 h yılında şerh edenlerden birisi de el-Bedü'l-Ayni'dir.⁶⁴

Burada yazarın mevlana dediği kişi 969 h yılında vefat eden Allâme Sürûrî'dir. Yalnız bu ifade, bu şahsın onun hocası olduğu anlamına gelmez, saygının gereği onun hakkında bu ifadeyi kullanmış olabilir ki bu durum Osmanlı ilim insanları arasında çok yaygındır.

B. Öğrencileri

Osmanlı Devltinde fetva makamında bulunan Aydîni gibi bir âlimin çok sayıda öğrencisi olması gerekir. Ancak ben, elimdeki kaynaklarda onun herhangi bir

⁶⁰ Adı, El-Alimu'l-Fadıl Muslihuddin Mustafa Bin Şaban Es-Seruri olup,es-Seruri diye tanınmıştır. Hicri 969 yılında altmış iki yaşında vefat etmiştir, eserleri arasında: El-Hevaşi ala Tefsiri'l-Kadi, Kübra ve Sügra, Şerhu'l-Buhari fi'n-Nısf, Haşiyetu't-Telvihi ve El-Hidaye ve İsağoci ve'l-Mirah bkz. Sullemu'l-Vusul ile Tabakati'l-Fuhul 3/336

⁶¹ Bkz. Bahru'l-Kavâid Şerh Kifayetu'l-Mubtedi, Al-Aydını 129, thk. D.r Hüseyin Çolak, soçağ matbacılık, Ankara, Türkiye

⁶² Mirahı'l-Ervah kitabının birçok şerhi bulunmaktadır. Kitabın yazarı Ahmed Bin Ali Bin Mesud olup orjinal hali sarf alanında muhtasar bir eserdir. Eseri şerh edenler arasında;Şemseddin Ahmed (Diknegöz veya dengöz diye tanınır) Ö 855, İbn Kemal Paşa ö 940, kitabı ; el-Felah fi Şerhi'l-Mirah olarak isimlendirmiştir. bkz. Keşfu'z-Zunun an Esami'l-Kutubi ve'l-Funun 2/651

⁶³ Ahmed b ali b Mesud, Ebu'l-Fedail, Husamuddin: Süyuti'nin Bugyetu'l-Vuaa'da dediğine göre bilinen bir biyografisi bulunmamaktadır. bkz. Bugyetu'l-Vuaa 1/347 ve El-Alam 1/175 el-Bedreddin el-Ayni takriben 781 yılında şerhetmiştir. Buna göre de onun ölüm yılı tahmin edilmiştir.

⁶⁴ Mahmud Bin Ahmed Bin Musa Bin Ahmed Ebu Muhammed Bedruddin El-Ayni El-Hanefi, tarihçi allame büyük hadisçilerden, d.t 762, ö.t 855, eserleri arasında: Umdetu'l-Kari fi Şerhi'l-Buhari, Nuhabu'l-Efkar fi Tenkihi Mebani'l-Ehbar ve El-Binaye fi Şerhi'l-Hidaye, bkz. Husnu'l-Muhadara 1/473 ve El-Alam, Ez-Zirikli 7/163

öğrencisine rastlamadım. Onun çok sayıda öğrencisi olması gerektiğini gösteren kanıtlar şunlardır:

1. Fetva makamında bulunması ve hocalık yapması
2. Kitabının önsözünde kendi hakkında; “...öğrencileri arasında Karatepelioğlu⁶⁵ diye tanınan Aydîni” bu ifade onun, döneminin öğrencileri arasında bu şekilde tanındığını ifade etmektedir.
3. Aziz Efendi'nin⁶⁶ neshettiği el nüshalardan birinde şu ifade yer almaktadır: “Bu kitabın tahririni (neshini); bu fakir ve günahkâr Muhammed b Zülfikâr Eznevi'ye tamamlamayı nasip eden arşın, kürsünün, levhin ve kalemin sahibine hamd ve onun peygamberine, âl ve ashabına salatü selam ederim. O bu şerhi ademden ortaya çıkaran öğrencilerdendir...”

Buradan, bu nüshanın nasihinin onun öğrencilerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. O da; Muhammed b Zülfikâr Eznevi'dir.⁶⁷

2.4.2.3 Yaptığı Vazifeler

Fetva makamı olarak görev yapmıştır. Bu nedenle Âllame Bağdâdi⁶⁸ ondan “Müftü”⁶⁹ olarak bahsetmiştir. Ömer Rıza Kehale⁷⁰ de “fetva vazifesini üstlendi”⁷¹ der.

2.4.2.4 Eserleri

Aydîni çok sayıda kitap yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

⁶⁵ Bahru'l-Kavâid Şerh Kifayetu'l-Mubtedi, thk. Dr. Hüseyin Çolak 1

⁶⁶ TC İstanbul Süleymaniye kütüphanesine bağlı Aziz Hüdayi efendi Kütüphanesi Sicil no: 1/1608, Dr. Hüseyin Çolak bu nüshayı Aydîni'nin Bahrû'l-Kavaid Şerhu Kifayeti'l-Mübtedi kitabını tahkik ederken esas aldığı ifade etmektedir.

⁶⁷ Onu biyografisi üzerinde durmadım.

⁶⁸ İsmail Bin Muhammed Emin Bin Mir Selim El-Babani El-Beğdadi, kitaplar ve yazırları hakkında bilgili, aslen Babanlı, Bağdat'ta doğmuş ve yaşamış, eserleri arasında: İdahu'l-Meknun fi'z-Zeyli ala keşfi'z-Zunun, Hediyyetü'l-Arifin ve Esmau'l-Muellifin ve Asaru'l-Musannifin, ö.t 1399, bkz. El-Alam 1/326

⁶⁹ Bkz. Hediyyetü'l-Arifin 1/327

⁷⁰ Mucem'l-Muellifin kitabının yazarı (1332-1905-1408-1987)

⁷¹ Bkz. Mucem'l-Muellifin 4/62

1. Bahrü'l-Kavaid Şerhu Kifayeti'l-Mübtedi. Çalışmanın konusu olan kitaptır.⁷²
2. Beyzavi tesirinin bazı bölümlerine yaptığı haşiye⁷³
3. Antaki'nin⁷⁴ Risaleti'l-İstiara kitabının şerhi. Şerhu Risaleti'l-İstiara⁷⁵
4. Fethul'l-Esrar fi Şerhi'l-İzhar - Birgîvi⁷⁶
5. Tuhfetü'l-Kâşiîn Şerh Muaddel'i-Salah - Berkevi⁷⁷

2.4.2.5 *Aydîni'den Sonra Kaleme Alınan Eserleri*

Aydîni hakkında biyografik bilgi eksikliğine rağmen, onun hayatını inceleyen biri, onun çok sayıda öğrencisi olduğunu görür. Onlardan bazıları gerçekten de ilimde yüksek mertebelere ulaşmıştır. Buna örnek olarak kendisinden sonra ondan etkilenen bazı öğrencileri burada şu şekilde zikredebiliriz: Daha önce değindiğim Aziz Hudayi nüshasında olduğu gibi, Muhammed b Zülfikâr Eznevi, hocası Aydîni'nin şerhini 1215 h tarihinde neshetmiştir.⁷⁸

2.4.2.6 *Âlimlerin ona Övgüleri*

Aydîni, döneminde ve vefatından sonra üstün bir konuma sahip olmuştur. Âlimler onu övgülerle sena etmişlerdir. Âlimler kendisinden, bazen, kadı, bazen âlim, bazen fakih olarak bahsetmişlerdir. Bazıları da ondan müftü olarak söz etmiştir. Ayrıca onun için nahiv âlimi, sarf âlimi ve beyân alimi diyerek onu övmüşlerdir. Onun yaşadığı çağdan sonra bile ilim insanları ve öğrenciler ondan övgüyle

⁷² Bkz. Hediyyetü'l-Arifin 1/327 ve Mucem'l-Muellifin 4/62

⁷³ Bkz. Hediyyetü'l-Arifin 1/327 ve Mucem'l-Muellifin 4/62

⁷⁴ Bkz. Hediyyetü'l-Arifin 1/327 ve Mucem'l-Muellifin 4/62 tarihi't-turas el-İslami sözlüğü 1/1000 yazarı, onun, Allame Antakinin şerhi üzerine yazılmış el-istiara risalesi haşiyesi olduğunu söyler, eserin birçok nüshası olduğunu zikretmiştir, bunlardan birisi de Kayserili raşid efendi nüshasıdır no:2/27021, diğer bir nüsha da izmirlidir No: 2/954, başka bir nüsha da ramazanoğlu na aittir no: 7/354

⁷⁵ Şeyh Mahmud Bin Muhammed Bin Ali El-Antaki El-Hanefi, d.t 1140, faziletli alimlerden ders almıştır, Ebu Muhammedel-Hasan el-Antaki'den istifade etmiştir.çok sayıda öğrenci ondan ders almıştır,Muhammed halil efendi el-Muradi 1208 h yıllarında ondan ders alanlar arasındadır, bkz. Hilyetu'l-Beşer fi Tarihi'l-Karnı's-Salisi Aşar 1467

⁷⁶ Bkz. mucem Tarihu't-Turasu'l-İslami 1/1001

⁷⁷ El yazması, bkz. Hazanetu't-Turas, sıranos 64669, 103122

⁷⁸ Bkz. Bu tezin 66 nolu dipnotu

bahsetmişlerdir. Rıza Kehâle onun için “fıkıh âlimi”⁷⁹ ifadesini kullanmıştır. Bağdadi de onun için “müftü”⁸⁰ demiştir. Mu’cemu Tarihu’t-Türasi’l-İslami yazarı da ondan “Fakih, hanefî, müftü, nahiv, sarf ve beyan alimi” olarak bahsetmiştir.⁸¹

2.4.3 Vefatı

Kaynaklarda, Aydîni’nin vefat tarihi konusunda ihtilaf yoktur. Aydîni hastalık sonrası hicri 1191⁸² senesinde vefat etmiştir. Ardında çok farklı alanlarda kaleme aldığı bilimsel eserler ve hoş bir seda bırakmıştır. Geride bıraktığı bu eserler nesiller boyu okutulmuş ve günümüze kadar onlardan istifade edilmiştir. Bu eserler ve Kur’an-ı Kerimin dili olan Arapçaya yaptığı hizmetler onun yüksek konumuna delalet eder. İslama ve müslümanlara sunduğu hizmetlerden ötürü Allah kendisine bol rahmet eylesin.

Yukarıda Birgîvi ve Aydîni’nin biyografisinden bahsettik, bu bahsi geçenler çalışmaya bir hazırlık ve giriş mahiyetindeydi. Çalışmanın ileriki sayfalarında, Aydîni’nin, Bahrü’l-Kavaid kitabında ele aldığı sarf ve nahiv konularından örnekler sunulacaktır. Bundaki amaç, yazarın eserdeki metodunu incelemek, bu tarz konuları ele alış yöntemini görmek, dil ve dilbilimlerine hizmet yolunda kendisinden önceki ilim insanları ve kitaplarından ne derece istifade ettiğini tespit etmektir.

⁷⁹ Mucem’l-Muellifin 4/62

⁸⁰ Hediyyetü’l-Arifin 1/327

⁸¹ Yazarları: Ali Rıza Karabulut ve Ahmet Turan Karabulut 2/1001

⁸² Bkz. Hediyyetü’l-Arifin 1/327 ve Mucem’l-Muellifin 4/62.. Hüseyin Çolak’ın Bahrü’l-Kavaid adlı eserinin Türkçe tahkikinde yer alan müellif Karatepeliöğlü, Aydni ile alakalı sunumu s 33-45.

3. BAHRU'L-KAVÂİD ŞERH-U KİFÂYETÜ'L-MÜBTEDÎ KİTABINDA YER ALAN SARF VE NAHİV KONULARINDAN ÖRNEKLER

3.1 Sarf Örnekleri

Bahru'l-Kavâid eserindeki sarf meselelerine örnekler:

Bu başlık altında, ilim insanları arasında ihtilafa neden olan bazı sarf konularından bahsedilecektir. Bu ihtilafların, Basra ve Kûfe ekolleri arasında veya iki ilim insanı arasında ya da iki farklı ilim grubu arasında olmasına bakılmadan ele alınmıştır. Bu yolla Aydîni'nin, bu tür meselelere kitabındaki yaklaşım tarzını ve bilimsel konuları tertipdeki metodunu bina ettiği temel esasları ve ihtilaf edilen konularda kendinden önceki ilim insanlarının görüşlerini nasıl zikrettiğini görülecektir.

3.1.1 İsim (اسم) Kelimesinin Kökü

Aydîni, isim (اسم) kelimesinin kökü hakkındaki dilbilimciler arasındaki ihtilaf ve tartışmalardan bahseder. “Kelime, semuve (سَمُو) kökünden mi yoksa veseme (وَسَم) kökünden mi türemiştir. Ardından şöyle der: basra ekolüne göre isim kelimesinin aslı simvun'dür. (سِمُو) (sin harfi kesreli) İrab hareketlerini alması ağır geldiği için vav harfi hafzedilmiştir. Ve harekesi, ondan önce gelen sakin mim harfine aktarılmıştır. Ardından da ondan önceki harfin harekesi dile kolay gelmesi için sakin hale getirilmiştir. Kelimenin sakin harfle başlaması mümkün olmadığı için de başına hemze-i vasıl eklenmiştir.” Ardından şu şekilde devam eder: “Kûfe ekolüne göre ise; vesmun (وَسَم) şeklinde olup vav harfi kıyasın hilafına olarak hafzedilmiş ve hemze ona bedel olarak getirilmiştir. Geri kalan durum ise yukarıda zikredildiği gibidir.⁸³

Bu konunun analizi:

1-Basra ekolü ve onlarla hemfikir olanlar; isim (اسم) kelimesinin yükseklik, yücelik (الْعُلُو)⁸⁴ anlamlarına gelen es-sümuv (السُّمُو) kökünden türediğini savunurlar. Radî⁸⁵ bu

⁸³ Bkz. Bahru'l-Kavâid Şerh Kifayetu'l-Mubtedi, Al-Aydîni 4-5, thk. D.r Hüseyin Çolak, sancak kitapevi, Ankara, 2018

⁸⁴ Bkz. Meni'l-Kuran ve İrabuh 1/40

konuda şöyle der: “İsim” kelimesinin kökü, hıbrin (حبر) ve guflün (قفل) örneğinde olduğu gibi simvun (سيمون) veya sumvun (سُمون) şeklindedir. Buna kanıt ise; sümün (سُم) kelimesinin vasıl hemzesi olmaksızın yazılmasıdır.

(باسم الذي في كل سورة بيمه)⁸⁶

“Vav” (و) harfinin nasıl hazfedildiğine dair açıklama vasıl hemzesinden bahsedildiği yerde gelecektir.

Basra ekolü ise, isim (اسم) kelimesinin es-sümüvvü (السُّمُّو) kelimesinden türediği görüşünü savunurlar. Ebu el-Berek el-Enbâri'nin⁸⁷ el-İnsaf'da zikrettiğine göre onların bu konuda iki çıkarımı bulunmaktadır. Kendisi şöyle der: “Basralılara gelince onlar şöyle derler: Biz o kelimenin sümüvvü (السُّمُّو) kelimesinden türediği görüşündeyiz. Çünkü, sümüvvü (السُّمُّو) kelimesinin sözlük anlamı yükseklik ve yücelik manasındadır. Şöyle denir: eğer birşey yükselmiş ve yücelmişse ona, seme-yesmu-sumuvven denir (سَمَا يَسْمُو سُمُوًّا). Bu nedenle de gökyüzü, yüksekliği nedeniyle sema (سما) olarak adlandırılmıştır. İsim (اسم) kelimesi de tesmiye edildiği (isimlendirildiği) şeyin üstüne çıkar, üstünde yer alır ve altında kalan şeylere delâlet eder.”⁸⁸ İşte böylece herhangi bir şey, ismi ile, isim de tesmiye edildiği, adlandırıldığı şey ile yücelir ve böylece onun anlamını açıklar ve ortaya çıkarır. İsim olmasaydı onun müsemması (adlandırıldığı şey) bilinmezdi.⁸⁹

Onların ikinci çıkarımı ise şu şekildedir. İsim (الاسم) kelimesi sümüvvü (السُّمُّو) kelimesinden türemiştir. Çünkü o, fiil ve harfin üstüne çıkarak onlardan üstün bir hal almıştır. İsim aracılığıyla hem haber verilir, hemde birşey hakkında haber verilir.

⁸⁵ Muhammed Bin El-Hasan El-Esterabazi Necmuddin, arapça âlimi, Estirbaz ehlinden olup, İbnu'l-Hacib'in El-Vafiye fi Şerhi'l-Kafiye kitabı ve Şerhu Mukaddimetu İbni'l-Hacib (Eş-Şafiye fi İlmi's-Sarf ile adlandırılan), eserleri ile iştihar etmiştir. ö.t 686, Kendisi Ruknuddin el-İstirbazi'den farklı bir kişidir. bkz. Bugyetu'l-Vua fi Tabakati'l-Lugaviyyin ve En-Nuha 1/567 ve El-Alam 6/86

⁸⁶ Bkz. Şerhu şafiyetü ibni'l-Hacib, er-Radî, 2/258, Bu beyitteki konuya kanıt; sumuhu (سُمُه) kelimesinin hemzesiz yazılmasıdır. İsim kelimesi farklı lehçeleri bulunmaktadır. Bile nisbe fi'l-insaf 1/15, Şerhu'l-Mufassal 1/84, es-Sihah 5/2028, Esrari'l-Arabiyye 38

⁸⁷ Abdurrahman Bin Muhammed Bin Ubeydullah Bin Ebi Said El-İmam Ebu El-Berekat Kemaleddin El-Enbari En-Nahvi, eserlerin arasında; El-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf beyne El-Basriyyin ve El-Kufiyyin, El-İgrab fi Cedeli'l-İrab, Mizanu'l-Arabiyye ve Havaşi El-İdah, bkz. Bugyetu'l-Vua 2/86-87

⁸⁸ El-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf 1/8

⁸⁹ Bkz. Şerhu El-Mukaddimetu'l-Muhsibe 1/96-97

Fiilde ise sadece onun aracılığıyla haber verilir. Harfe gelince onunla ne haber verilir ne de birşey hakkında haber verilir.⁹⁰

Cevheri⁹¹ şöyle devam eder: Basra ekolünün görüşü hakkında Sihah'da şöyle der: “İsim kelimesi semevtü (سَمَوْتُ) kelimesinden türemiştir. Çünkü o, dikkat çekme ve yükselme anlamındadır. İsim (اسم) kelimesi if’un (أَفْع) gibidir. O kelimedden “vav” (و) harfi düşmüştür, Çünkü onun çoğulu “esmaün”(أَسْمَاء) tasgiri (küçültmesi) de sümeyyun (سُمَيِّ) şeklinde yapılır. Bu kelimenin kökü hakkında görüş ayrılıkları olmuş ve bazıları kökünün fi’lun (فِعْلٌ) olduğunu bazıları da fu’lun (فُعْلٌ) olduğunu savunmuşlardır.”⁹²

2-Kûfe ekolü isim (اسم) kelimesinin alamet/işaret anlamlarına gelen vesemün (وَسَمٌ) veya simetün (سِمَةٌ) kelimelerinden türediği görüşündedir. Çünkü isim, konulduğu şeye delalet etmesi için konur. (سَنَسِيمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ)⁹³ (Yakında biz onun burnunu damgalayacağız) ve (سَيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ)⁹⁴ (Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir) ayetleri bu manaya gelir. Kûfelilere göre isim sahibi onunla tanınır Basralıların savunduğu gibi onunla yücelmez.⁹⁵

İşte bu bahsi geçen konular, isim kelimesinin kökü ve türeme şekli konusundaki dilciler arasında meydana gelen en yaygın ihtilaftır.

İbn Hazm,⁹⁶ bahsi geçen bu türeme konusunda aralarında meydana gelen anlaşmazlık konusunda dilbilimcilere itiraz eder. “el-Faslu fi’l-Milel ve’l-Ehva ve’n-Nihal adlı eserinde onları sert bir dille eleştirir. Bu iki görüşe cevap olarak şöyle der: İsim kelimesi sümüvvün (السُّمُو) kelimesinden türemiştir diyen ve hayır, kelime (الْوَسْمُ)

⁹⁰ Bkz. El-İnsaf fi Mesaili’l-Hilaf 1/8-9

⁹¹ Ebu Nasr İsmail Bin Hammad El-Cevheri, Es-Sihah kitabının sahibi, El-İmam Ebu Nasr El-Farabi, yolculuğu yerleşik hayata tercih ediyordu, bu nedenle her tarafı dolaşırdı, Aruz alanında bir kitap kaleme almıştır, el-Mukaddime adlı eseri de nahiv alanında, es-Sihah’ı da dil alanında yazmıştır. ö. 393, bkz. Bugyetu’l-Vua 1/446-447

⁹² Bkz. Es-Sihah 6/2383 ve Şerhu’l-Mufassal, İbnu Yaş 1/83

⁹³ El-Kalem 16

⁹⁴ Fetih 29

⁹⁵ Bkz. El-İnsaf 1/7-9, El-Hidaye ile Bulugi’n-Nihaye fi İlmi’l-Kuran ve Tefsirihi ve Ehkamihi ve Cumel min Fununi Ulumihi 1/90 ve El-Cevahiru’l-Hisan fi Tefsiri’l-Kur’an 1/159

⁹⁶ Ebu Muhammed Ali Bin Ahmed Bin Said Bin Hazm El-Kurtubi Ez-Zahiri, Faris asıllı, Endülüs’e ilk giren dedesi Halaf’tır, çok sayıda eseri vardır: El-İhkam Liusuli’l-Ehkam ve El-Faslu fi’l-Milel fi’l-Ehvai ve’n-Nihal, ö 456, bkz. Vefiyyatu’l-Ayan 3/325-326

kelimesinden türemiştir diyerek onlara itiraz eden her iki tarafın da görüşleri batıl ve yanlıştır. Zira bu yönde Araplardan herhangi bir şey vârid olmamıştır. İsim kelimesi herhangi bir kelimedenden türememiştir. Tam tersine bu kelime, hacir (taş), cebel (dağ), haşabetün (tahta) ve benzer kelimeler gibi üretilmiş bir kelime olup türetilmemiştir.⁹⁷

Yazarın kitabı incelendiğinde, bu iki görüşten birini diğerine tercih ettiğine dair herhangi birşey görülmemektedir. Zira herbir görüşün kendine göre kanıtları bulunmakta olup onlara cevap vermesi doğru olmayacaktır. Ancak, dilbilimcilerin görüşleri incelendiğinde, isim kelimesi sümöv (السُّمُؤ) kelimesinden türemiştir diyen Basra ekolünün bu konudaki bakış açısı tercih edilebilir. Zira anlamı daha özel ve daha bütündür. Kelimenin çoğul hali de esmâ (أَسْمَاء) şeklinde yapılı ve evsâm (أَوْسَام) denmez. Kelimenin küçüklük (tasgır) hali de sümeyyun (سُمَيْي) şeklinde yapılı ve vuseymun (وُسَيْيْم) denmez. Aynı zamanda isim konan şeye müsemma (مُسَمَّم) denir ama mevsunun (مَوْسُوم) denmez.

İbni Yaış,⁹⁸ Kûfe ekolünün görüşünün doğru olmadığı konusunda alakalı her iki ekolün görüşü (Basra ve Kûfe) hakkında şöyle der: “Her iki bakış açısı da anlam açısından güzeldir ancak sözcüğün kendisi Basralıların görüşüne kanıttır.”⁹⁹

İsim kelimesinin kökü ile alakalı görüş ayrılığına değindikten sonra, kelimedede yer alan vasıl hemzesine ve onun okunması hakkındaki görüşlere işaret etmenin bir sakıncası yoktur.

İsim (اسم) kelimesinin başında yer alan vasıl hemzesi, kelimenin aslı simvün (سِمُؤ) iken harekelerin arka arkaya gelmesi dile ağır geldiği için “vav” harfi hafzedilmiştir. Ardından, “vav harfinin harekesi ondan önceki sakin mim harfine aktarılmış, okunması dile kolay olması için ondan önceki harfin harekesi sakin hale getirilmiş ve son olarak da başına vasıl hemzesi eklenmiştir. Bu görüş Basra ekolünün görüşüdür.

⁹⁷ El-Faslu fi'l-Milel fi'l-Ehvai ve'n-Nihal 5/20

⁹⁸ Yaış b. Ali Bin Yaış b. Muhammed b. Ali b. El-Mufdil b. Abdülkerim b. Muhammed b. Yahya En-Nahvi El-Halebi Muvaffakuddin Ebu El-Beka, İbn Yaış adıyla meşhur olup, İbn Es-Sani' diye bilinir, Arap dilinin büyük imamlarındandır, eserlerin arasında: Şerh El-Mufassal, Ez-Zemeşeri ve Şerh Tasrif İbn Cena, ö.t 643, bkz. Bugyetu'l-Vua 2/351-352

⁹⁹ Şerhu'l-Mufassal 1/83, Ebu'l-Berekat El-Enbari Esraru'l-Arabiyye adlı kitabında aynı görüşü ifade etmektedir

Kûfe ekolü ise konu hakkında şu görüşü savunur: Vasil hemzesi, “vav” (و) harfinin hazfedilmesinin ardından getirilmiştir, derler ve diğer ayrılıtlar konusunda Basralılar gibi düşünürler.¹⁰⁰

İsim (اسم) kelimesinin okunuşu hakkında dört farklı dil/lehçe yer almaktadır. İsmün (اسْمُ) (vasıl hemzesi kesreli okunur), Üsmün (أُسْمُ) (vasıl hemzesi ötreli okunur), ayrıca simun (سِمُ) ve sümün (سُمُ) şeklinde vasil hemzesi olmaksızın yazılır. Radî bu duruma yukarıda geçen beyitteki şu sözleriyle işaret eder:

¹⁰¹(باسم الذي في كل سورة سُمُهُ)

Gene şair bu konuda şöyle der:

¹⁰²(والله أسماك سُمًا مباركاً أَنْزَلَ اللهُ بِهِ إِيثَارَكَا)

Konuyla alakalı diğer bir ifade de şöyledir:

¹⁰³(وَعَامُنَا أُعْجِبْنَا مُقَدَّمَهُ يُدْعَى أَبَا السَّمْحِ، وَقِرْضَابُ سُمُهُ)

Bu beyitte yer alan sumuhu (سُمُهُ)¹⁰⁴ sözcüğündeki sin harfi zammeli yazılmıştır.

3.1.2 Cemi Killet (Azlık Çoğulu) Kalıpları ve Sayısal Delaleti

Killet (azlık) çoğulu cemi teksirin (kırık çoğul) iki türünden biridir. Bu iki tür şunlardır: Killet (azlık) çoğulu (cemi killet) ve kesret (çokluk) çoğulu (cemi kesret) Cemi teksir (kırık çoğul) şu şekilde tanımlanır: Kelimenin müfret halinde meydana gelen artış ile ikiden fazla sayıyı ifade eden sözcüktür. Buna; racülün (رَجُلٍ) kelimesinin çoğulunun ricâlün (رِجَالٍ) olarak yapılması örnek verilebilir. Veya

¹⁰⁰ Bkz. Esraru'l-Arabiyye 37-38, Hem'u'l-Hevami' fi Şerhi Cem'i'l-Cevami' 3/466 ve El-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf 1/7

¹⁰¹ Beyit kimseye nisbet edilmemiştir. El-İnsaf 1/15, Şerh El-Mufassal 1/84, Es-Sihah 5/2028 ve Esraru'l-Arabiyye 38

¹⁰² Beyit ebu Halit el-Kannani'ye aittir, Kannani kaf ve nun harfleriyle yazılır, Kannan b Seleme'ye nisbet edilir, Katari b el-Füca-e (78)'nin muasırdır, Buradaki kanıt; sin harfi zammeli yazılan (سُمًا) sözcüğüdür. Bkz. El-Mekasıdu'n-Nahviyye fi Şerhi Şevahidi Şuruhi'l-Elfiyye 1/204

¹⁰³ Beyit kimseye nisbet edilmemiştir. Lisanu'l-Arap 1/670, El-İnsaf 1/15, Şerhu'l-Mufassal 1/84, Es-Sihah 5/2028 ve Esraru'l-Arabiyye 38

¹⁰⁴ Bkz. Şerhu'l-Mufassal 1/83-84 ve Lisanu'l-Arap 14/401

kelimenin müfret halinden harf eksiltiyle yapılan çoğuldur. Buna da kitabün (كتاب) kelimesinin çoğulunun kütübün (كُتُب) olarak yapılması örnek verilebilir. Veya kelimenin müfret halinde değişikliğin meydana gelmesidir. Bu türe de esedin (أَسَد) kelimesinin çoğulunun üsdün (أُسْد) şeklinde yapılması örnek verilebilir.¹⁰⁵

Cemi teksir konusu, sarf ve nahiv açısından zengin bir gramer konusudur. Çalışmanın bu bölümünde konu çerçevesinde üzerindeki bazı perdeler kaldırılacaktır...

Aydîni, Bahru'l-Kavâid Şerh-u Kifâyetü'l-Mübtedî kitabında, cemi killetin yaygın kalıpları ile bazılarının onlara eklediği türlere değinmiştir. Ayrıca, bu türün adet açısından öne çıkan özelliklerinden bahsetmiştir. Yazar konu ile alakalı şöyle der: “Yaygın olan cemi killet vezinleri altıdır: ef’ulün (أَفْعُل), ef’âlû (أَفْعَال), ef’iletü (أَفْعِلَّة), fi’letü (فِعْلَةٌ), sahih çoğulun iki türü”¹⁰⁶

Aydîni'nin buradaki ifadesinden, sahih fiil çoğulunun¹⁰⁷ iki türünü de, üzerinde ittifak edilen dört killet çoğul türüne (ef’ulün (أَفْعُل), ef’âlû (أَفْعَال), ef’iletü (أَفْعِلَّة), fi’letü (فِعْلَةٌ)) eklediği anlaşılmaktadır. Bu kalıplar 3'ten 10'a kadar olan sayılara delalet ederler. Bu kalıplardan; Sibeveyhi,¹⁰⁸ Radî,¹⁰⁹ İbn Hacib,¹¹⁰ İbnü Malik,¹¹¹ Eşmunî,¹¹² ve diğerleri¹¹³ de bahsetmiştir. İbn Serrac¹¹⁴ ise fi’letün (فِعْلَةٌ) kalıbını, iki

¹⁰⁵ Bkz. Şerhu İbnu Ukayl ala Elfiyyetu İbnu Malik 4/114

¹⁰⁶ Bahru'l-Kavâid Şerh Kifâyetü'l-Mubtedî 28

¹⁰⁷ Bu ikisi: cemi müzekker salim ve cemi müennes salimdir, çünkü nahiv cumhuruna göre cemi salim aslında cemi killet içindir, ancak o killet için de kesret için de kullanılır, Bkz. El-İdah fi İleli'n-Nahv 122, Elfazü's-Şumul ve'l-Umum 57-58, En-Nuket ala Kitap Sibeveyhi 2/999 ve Esraru'l-Arabiyye 310 Şerhu'l-Mufassal 5/206

¹⁰⁸ Bkz. El-Kitap 3/490, Sibeveyhi: Amr Bin Osman Bin Kanbar, Basra ekolünün imamıdır, Ebu Bişr, Sibeveyhi olarak lakablandırılmıştır, manası: elmanın kokusu, Basra'da yaşadı, El-Halil, Yunus, Ebu'l-Hattab El-Ahfaş ve İsa Bin Ömer'den ilim aldı, El-Kitap diye tanınan kitabını yazdı, ö. 180, bkz. Bugyetü'l-Vua 2/229-230

¹⁰⁹ Bkz. Şafiyetu İbni'l-Hacib 2/183, Aydinî ona şu ifadelerle işaret etmiştir: Radî şöyle der: görünüşe göre her iki cem de killet mi kesret mi olduğuna bakılmadan mutlak cem içimdir.” Bahru'l-Kavâid 29

¹¹⁰ Bkz. Şerhu'l-Kafiye fi ilmi'n-Nahv 40

¹¹¹ Bkz. Şerhu İbnu Ukayl 4/114, El-Lemhatü fi Şerhi'l-Melhati 1/206 ve Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şafiyeye 4/1815 İbnu Malik elfiyyesinde şöyle der: (أَفْعِلَّةٌ أَفْعُلٌ ثُمَّ فِعْلَةٌ نَمَتْ أَفْعَالٌ جَمُوعٌ فِئَةٌ): İbnu Malik: Muhammed Bin Abdullah Bin Malik Et-Tai El-Ceyyani Ebu Abdullah Cemaluddin, Arapça'nın imamlarından birisi, Endülüs Ceyyan'de doğdu, Dimeşk'e intikal etti ve orada vefat etti, en meşhur kitapları El-Elfiyye, Teshil'l-Fevaid ve Şerhihi, El-Kafie Eş-Şafiyeye, Lamiyet'l-Efal ve Şevahidu't-Tevdih, ö.t 672, bkz. Tarihu'l-İslam 15/249 ve El-Alam 6/233

¹¹² Bkz. Şerhu'l-Eşmuni ala Elfiyyetu İbni Malik 3/670, El-Eşmuni : Ali Bin Muhammed Bin İsa Ebu El-Hasan Nahvi Şafi mezhebi fakihlerinden birisidir, Mısır Eşmun Asıllıdır, Kahire'da doğdu, Dimyatta kadılık yaptı, Nahiv alanında Şerhu Elfiyyeti İbn Malik eserini yazdı, fıkıhta da el-Minhac'ı tanzim etti, ö. 900, bkz. El-E'lam 5/10 ve Sullemu'l-Vusul 2/294

¹¹³ Bkz. Şerhu'l-Mekvedî ala'l-Elfiyye 322, Temhidi'l-Kavaaid Şerhu Teshilu'l-Fevaid 9/4752 ve Haşiyetu's-Sabban 4/170

çoğul¹¹⁵ türünden olmadığını onun cemi isim olduğunu savunmuştur. Çünkü bu semi (duyumsal) çoğul olup devamı yoktur.¹¹⁶

Ebu Hayyan¹¹⁷ bu konuyla alakalı şöyle der: “onun devamı olmadığını zannetmekte ve devamı yoktur” der. Ardından şöyle cevap verir: “bu şüphe zayıftır zira bunun gibi devamı olmayan başka çoğul kalıpları da vardır”¹¹⁸

Killet çoğulunun karşığı kesret (çokluk) çoğuludur (cemi kesret). Bu tür, 11’den sonsuza kadar olan adede delalet eder. Bu tür, 20 küsür semâi (işitsel) kalıp¹¹⁹ ile sınırlandırılmıştır.

Bunun yanında bazı dilciler, yukarıda zikredilen killet kalıplarına eklemeler yapmışlardır.

Aydîni, bu duruma şu ifadeleri ile işaret etmiştir: “el-Ferra, fi’letün (فَعْلَةٌ), et-Tebrizi ef’ılê (أَفْعِلَاءُ), Kûfeliler fi’lê-ü (فُعْلَاءُ) (fe kesreli ve ötreli gelebilir) kalıplarını eklemişlerdir.¹²⁰

Radı, hakkında ihtilaf edilen fu’alü (فُعْلُ), fi’alü (فِعْلُ), fi’aletün (فَعْلَةٌ), fe’aletün (فَعْلَةٌ) ve ef’ile-ü (أَفْعِلَاءُ)’den oluşan beş kalıbı da bu tür içerisinde saymıştır. İbn Malik; el-Ferrâ’nın, fü’ale (فُعْلُ) kalıbını, zaleme (ظَلَمَ) gibi fi’ale (فِعْلُ) kalıbını, nikame (نَقَمَ) gibi,

¹¹⁴ Ebu Bekr Muhammed Bin Sehl En-Nahvi, İbnu Sirac olarak tanınır, Ebu El-Abbas El-Muberrred’den edebiyatı öğrendi, Ebu’Said es-Sirafi, Ali b İsa er-Romani, hocaları arasındadır, birçok eseri vardır bunlardan bazıları : El-Mucezu’s-Sagir, El-İştikak, Şerhu Kitap Sibeveyh, İhticacu’l-Kurra ve Eş-Şiru ve Eş-Şuara, ö.t 316, bkz. Vefiyatu’l-Ayan 4/339-340

¹¹⁵ Bkz. El-Usul fi En-Nahiv 2/432 ve İrtişafu’d-Darb min Lisani’l-Arap 1/405-406

¹¹⁶ Bkz. Hemu’l-hevami 3/351

¹¹⁷ Muhammed Bin Yusuf Bin Ali Bin Yusuf Bin Hayyan El-İmam Esiruddin Ebu Hayyan El-Endülüsî El-Gırnattı, kıraat ilmini Ebu Cafar Bin Et-Tabba’dan aldı, Arapçayı da Ebu El-Hasan El-Ebbezi, Ebu Cafar Bin Ez-Zübeyr, İbnu Ebi El-Ahvas ve İbnu Es-Saig’dan aldı, eserlerinden bazıları: El-Bahru’l-Muhit fi Et-Tefsir, En-Nehr (özeti), İthafu’l-Erib bima fi El-Kuran mine’l-Garip ve Et-Tezyil ve Et-Tekmil fi Şerhi’t-Teshil, ö.t 745, bkz. Tabakatu’l-Mufessirin, Ed-Davudi 2/287-290

¹¹⁸ Bkz. İrtişafu’d-Darb 1/405-406 Suyuti Menhecinde metni ondan aktarmıştır, 3/251

¹¹⁹ Bkz. Şerh El-Eşmuni 3/670 ve Şerhu’l-Mekvedî ala El-Elfiyye 322

¹²⁰ Bahru’l-Kavâid 28, Meani’l Kuran eserinde onun ifadelerini aradım ama ulaşamadım, ancak onu Rad’i Şerhu’l-Kafiyede cemi teksir konusunda zikretmiştir 699, ve Ebu Hayyan onu irtişafu’d-darb eserinde zikretmiştir.1/406

fi'aletün (فَعْلَةٌ) kalıbını da killet kalıplarından kıradetün (قِرَادَةٌ) gibi gördüğünü açıklamıştır.¹²¹

Kûfe ekolüne mensup bazıları; fü'letün (فُعْلَةٌ) kalıbını, keftretü gibi cemi killet saymışlardır.¹²² Yazarın söylediklerine ek olarak uzamâ-ü (عُظْمَاءُ) ve ubedê-ü (عِبْدَاءُ) örneklerinde olduğu gibi fü'ile-ü (فُعْلَاءُ) kalıbı da vardır.

El-Eşmuni, bazı dilcilerin ef'îlê-ü (أَفْعِلَاءُ) kalıbını ezkiyê-ü (أَذْكِيَاءُ) örneğinde olduğu gibi cemi killet olarak gördüklerini ifade etmiştir.¹²³ Aydıni, bu görüşü el-Hatib et-Tebrizi'ye nispet etmiştir.^{124, 125}

Gerçi birçok dilbilimci bu kalıpları, kesret (çoğul) için kullanılan cemi teksir (kırık çoğul) kalıpları arasında saymıştır.¹²⁶

El-Ferra¹²⁷ ve Kûfe ekolü ile onları takip edenler, hemfikir olunan dört kalıp dışında kalan yukarıda bahsi geçen kalıpları killet kalıpları arasında saymışlardır. Bunun nedeni de, Kûfe ekolünün, kuramlarını Araplardan duydukları gibi işitsel (semaî) üzerine bina etmeleridir. Onlar, Araplardan işittikleri lafızlar konusunda, az veya nadir bile olsa Basra ekolünün izlediği metottan farklı düşünmektedirler. Bu nedenle denilebilir ki; el-Ferra gibiler cemi killet konusunda yukarıda işaret edilen bağlama dayanarak hareket etmişlerdir.¹²⁸

¹²¹ Bkz. Teshilü'l-Fevaid, 268 Şerhu Şafiyetu İbn'l-Hacib li-Radi 2/93

¹²² Bkz. İrtıfaful'd-Darb 1/406, El-Musaid 3/394 ve Şerhu'r-Radi ala Eş-Şafiyeye 3/467

¹²³ Bkz. Şerh El-Eşmuni ala El-Elfiyye 4/170, ibn Dehhanın bu görüşü zikrettiğini bahsetmiştir.ö 569, ibnü'd-Dehhan: Said b Mubarek Nasihüddin, en-Nüket en-Naahviyye, el-fusul fi'n-Nahv kitaplarının yazarı, aynı zamanda ibn Cenanın el-Lem' eserine bir şerhi vardır. Bkz tercümetü fi Bağiyetü'l-vua 1/587

¹²⁴ Bkz. Bahru'l-Kavâid 28, Tevdihu'l-Maksid 3/1378, El-Miftah fi Es-Sarf 109 ve El-Lemhe fi Şerhi'l-Melhe 2/753

¹²⁵ Yahya Bin Ali Bin Muhammed Bin El-Hasan Bin Bıstam Eş-Şeybani Et-Tebrizi El-Hatib Ebu Zekeriyya, dil ve edebiyat imamlarından biridir, Tebriz asıllı, 421 yılında doğdu, Bağdat'da yaşadı ve Şam'a intikal etti, Mısır'a gidip tekrar Bağdat'da döndü, eserlerinden bazıları bunlardır: Şerh Divanu'l-Hamase ve Şerh El-Kasaidu'l-Aşr, ö.t 502, bkz. İnbatu'r-Ruva 4/28, Tarihu'l-İslam 11/41 ve El-Alam 8/157

¹²⁶ Bkz. El-Musaid 3/394-395, Şerh El-Eşmuni 3/160 ve El-Kitap 3/580-581

¹²⁷ Yahya Bin Ziyad Bin Abdullah Bin Mervan Ed-Deylemi, Arapça İmamı, Ebu Zekeriyya, El-Ferra diye tanınır, Kays Bin Er-Rebi, Mendel Bin Ali ve El-Kisai'den rivayet etmiştir, ve ondan Seleme Bin Asım ve Muhammed Bin El-Cehm Es-Semri rivayet ettiler, birçok eseri vardır bunlardan bazıları bunlar: Meani'l-Kuran, El-Beha fima Tulhinu fihî El-Amme, El-Lugat, El-Meadir fi'l-Kuran, El—Cemu ve Et-Tesniye i'l-Kuran, Aletu'l-Kitap, En-Nevadir ve El-Meksuru ve El-Memded, ö.t 207, bkz. Bugyetu'l-Vua 2/333

¹²⁸ Bkz. Dirase fi'n-Nahv El-Kufi 143-144, Muhtar Ahmed Dureyreve bkz. El-İktirah 201-202

Aydîni, cemi killet kalıplarından bahsettikten sonra, delalet ettikleri adet açısından cemi teksir ile arasındaki farklara geçmiştir. Et-Telvih¹²⁹ sahibi Teftâzânî şöyle der: “Bu ikisi arasındaki fark şudur: cemi killet, on ve aşağısı ile ilgilidir, cemi kesret ise, sadece ondan sonrası ile değil 3’ten başlayarak sonsuza kadar olan sayılarla ilgilidir.”¹³⁰

Sîbeveyhi, cemi teksirin iki türünün sayıya delaleti hakkında bu konuya işaret eder ve onlardan birinin, diğerinin yerine geçmesi konusunda şöyle der: “en düşük sayıyla ilgili kullanılan kalıpta çoğunluk ona eşlik edebilir, bununla birlikte en düşük sayı da yüksek sayıya eşlik edebilir.”¹³¹

Radî , Sîbeveyhi Sîbeveyhi’in görüşünü teyit eder ve şöyle der: “Bu iki cemiden (çoğuldan) birisi, diğer alternatifi varlığına rağmen diğeri için ödünç alınabilir. Örnek: Akrâ-ü (أَقْرَاءُ)¹³² alternatifinin bulunmasına rağmen bu ayette (ثَلَاثَةٌ قُرُوءٍ)¹³³ (üç ay) şeklinde kullanılmıştır.

Bana göre; Sîbeveyhi’nin “eşlik edebilir” ifadesinden ve Radî ’nin “ödünç alınabilir” ifadesinden, bu kullanımın imkân dahilinde olduğu ve cevaz verildiği anlaşılmaktadır. Ebu’l-Baka el-Abkari¹³⁴ de İlel adlı eserinde bu konuya açıklık getirir ve şöyle der: “bunlardan her birisi çoğul manaya eşlik ettikleri için bazı durumlarda diğerinin yerine kullanılmıştır. Zira sözcük özel bir sayıya delalet etmemektedir.”¹³⁵

Dilcilere göre cemi killet ve onun sayısal delaleti ile ilgili yukarıda ayrıntılı olarak bahsedilenler şu şekilde özetlenebilir:

¹²⁹ Şerh Et-Telvih ala Et-Tavdih, Sadeddin Mesud Bin Ömer Et-Teftazani, ö 793, bkz. Aydinî’nin Et-Telvih 1/94 aktardıklarına bakılabilir

¹³⁰ Bahru’l-Kavâid 29

¹³¹ El-Kitap 3/490

¹³² Şerhu kafiyyetu İbn’l-Hacib Radî 701

¹³³ Bakara suresi 228

¹³⁴ Ebu’l-Baka Abdullah Bin Ebi Abdullah El-Hüseyin Bin Ebi El-Baka Abdullah Bin El-Hüseyin, Ukbur asıllı, Bağdat’da doğdu, nahiv yönü ağır basmıştır ve o konuda eserler yazmıştır, Ebu Ali El-Farisi’nin kitabı El-İdah, Divan El-Mutenebbi’yi Şerh etti, eserleri: İrabu’l-Kurani’l-Kerim, İrabu’l-Hadis, Şerhu’l-Luma, İbnu Cena ve El-lubab fi İlmi’n-Nahiv, ö.t 616 Bağdat’da, bkz. Vefiyyatu’l-Ayan 3/100-101, Bugyetu’l-Vua 2/281, İnbatu’r-Ruva 2/116 ve El_alam 4/80

¹³⁵ El-Lubab fi İleli’l-Bina ve’l-İrab 2/179

Yukarıda geçtiği gibi bazıları eklese de dilcilerin hemfikir olduğu cemî killetin dört kalıbı vardır. Bunlar: ef'iletün (أَفْعَلَةٌ), ef'ulün (أَفْعُلٌ), fi'letün (فِعْلَةٌ), ef'âlün (أَفْعَالٌ)

Âlimler, cemî teksir türlerinden olan cemî killet ile cemî kesreti birbirinden ayırmaya çalışmışlardır. Bunlardan herbirisinin delalet ettiği sayıyı belirlemişlerdir. Bu manada killet, üçten ona kadar olan sayıyı ifade eder. Kesrette ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, üçten sonsuz sayıya kadar ifade eder derken bazıları da ondan sonsuz sayıya kadar ifade eder demişlerdir.

Ceme teksir kullanımı incelendiğinde, killet ve kesret açısından onun bir başlangıcı ve sonu olmadığı görülür. Ve kesrette kullanılan killet kalıpları ve killette kullanılan kesret kalıpları bulunmaktadır. Bu tarz kullanım şekli boşuna olmayıp kasıtlı ve belli bir amaca matuftur. Zira sözcüğün yönlendirildiği anlam bunu gerekli hale getirmiş ve bağlam içindeki sözcüğün kullanımı bunu zorunlu kılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bu anlamı teyit eden çok örnek bulunmaktadır.

Cemi dahilinde yer alan bazı türler iki tarzda yer alır:

1-Eğer sözcüğün killet ve kesret tarzında iki cemisi varsa. Yok eğer sözcüğün sadece tek bir kalıpta cemisi duyulmuşsa sadece bu kalıpta kullanılır. Buna, riclün (رَجُلٌ) sözcüğünün çoğulunun ercül (أَرْجُلٌ) olarak gelmesi örnek verilebilir.¹³⁶

2-Sözcük nekre olabilir. Ancak el takısı veya izafet yoluyla marife yapılması halinde özellikle kesrete delalet etmeye gereksinim duymaz. Genel olarak ise bu durumu, belirtme edatı (harfi tarif) belirtir.¹³⁷ Bu duruma et-Tercih¹³⁸ kitabı yazarı işaret etmiş ve Aydıni¹³⁹ de çalışma konusu olan kitapta buna değinmiştir.

¹³⁶ Cemi teksir ve türleri hakkında detaylara girmiştir, onların birbirinin yerine kullanıldığında bahsetmiştir. Mahmud et-Tanahi, makalesi: Cemi teksir ve Orfi'l-Lugavi,, Mucemmu'l-Lugati'l-Arabiyye dergisi c 71, Zemeziyelevvel 1413, 1992

¹³⁷ El-Burhan fi Ulumi'l-Kuran 3/357-358

¹³⁸ Haşiye ala Et-Telvihi, İksiru's-Seade fi Et-Tasrif adıyla bilinir, Burhanuddin Ahmed, Erzincan Kadısı diye bilinir ö.t 800, bkz. Eş-Şekaiku'n-Numaniyye 1/15, El-Menhelu's-Safi ve El-Mustevfa bed El-Vafi 2/224 ve Mucemu'l-Muellefin 1/159

¹³⁹ Bkz. Bahru'l-Kavâid 29

3.1.3 Evvelü (أَوَّل) sözcüğünün kalıbı

Aydîni'nin ele aldığı, dilciler arasında ihtilafı olan sarf konularından birisidir. Yazar Bahru'l-Kavâid kitabında evvelü (أَوَّل) sözcüğünün kalıbını ele almış ve önce Basra ekolünün görüşünü arz etmiş, deliller sunmuş ardından Kûfe ekolünün konuyla alakalı görüşünü arz etmiş, onlara cevap vermiştir. Konuyla alakalı şöyle demiştir: “(Birinci konu: sahih fiiller) birinci konu Basra ekolüne göre ef’ale (أَفْعَل) babında ismi-i tafdildir. Bu sözcük ya ve-ele (وَأَل) veya evele (أَوَّل) kökünden türemiştir. Kelimedeki hemze, bu iki okolün kuraları dışında “vav” harfine dönüştürülmüştür. Tercih edilen görüş: Kelimenin kökü vevele (وَوَّل) olup aslının evvelü (أَوَّل) olduğudur. Sözcükte yer alan iki “vav” harfi idgam edilerek birleştirilmiştir. Basra ekolünün görüşünün doğruluğuna kanıt ise kelimenin müfret müennesinin (tekil dışı halinin) el-ûvlâ (الأولى), çoğulunun da el-evelü (الأول) olarak yapılmasıdır.

Kûfe ekolüne göre kelime fev’ale (فَوَعَلَ) vezninde olup kökü ya ve-ele (وَأَل) veya evele’dir. (أَوَّل) Kelimenin, ca’’fere (جعفر) veznine benzemesi için “vav” harfi eklenmiş böylece vev-ele (وَوَّل) olmuştur. Ardından kelime başında bulunan benzer iki harfin okunuşu dile ağır geldiği için evâsıl (أَوَاصِل) örneğinde olduğu gibi kelimenin başında yer alan “vav” harfi hemzeye dönüştürülmüş veya harfler yer değiştirilerek idgam edilmiştir. İkinci i’lâl açıkça görülmektedir.

Yazar Kûfe ekolünün bakış açısını kabul etmez ve cevap olarak şöyle der: fev’ale (فَوَعَلَ) sözcüğü fe’le (فَعْلَى) değil fev’aletün (فَوَعْلَةٌ) olarak müennes yapılıdır. Çoğulu da fe’ale (فَعْل) olarak değil (فَوَاعِل) fevê’ılı şeklinde yapılıdır.”¹⁴⁰

Arap dili bilim insanları, bu kelimenin kalıbı konusunda ihtilafa düşmüşler ve aşağıda verilen şu iki görüşü savunmuşlardır:

Birinci görüş: Basra ekolüne atfedilir. Buna göre, kelime, Aydîni'nin bahsettiği gibi ef’ale (أَفْعَل) kalıbındadır. Ancak Basra ekolü, kelimenin kökü hakkında kendi aralarında ihtilafa düşmüşlerdir. Radî Bu konunun izahını şöyle yapar: “Basra ekolü, evvelü (أَوَّل) kelimesinin kalıbının ef’ale (أَفْعَل) olduğunu savunur. Ardında üç farklı

¹⁴⁰ Bahru'l-Kavâid 39

görüşe ayrılırlar. Ekolün cumhur uleması, kelimenin terkinin, dedene (دَدَن)¹⁴¹ sözcüğü gibi vevele (وَوَل) şeklinde olduğu görüşündedir. Bu terkip, evvel sözcüğünün terkip ve tasrifi dışında kullanılmamıştır.

Bazıları da şöyle demişlerdir: kelimenin aslı ev-ele (أَوَّل) olup necat ve kurtuluş anlamına gelen ve-ele (وَال) kökünden türemiştir. Necat ve kurtuluş ise önceliklidir.

Kelimenin kökü döndü anlamına gelen ele (آل) kökünden türeyen e'vele (أَوَّل) sözcüğüdür. Zira herşey ilk haline/aslına dönüş yapar. Bu yönüyle onun anlamı eşhere (أَشْهَر) ve ahmede (أَحْمَد) gibi meful manasında ef'ale'dir (أَفْعَل), baştaki hemze, kural dışı olarak vav harfine dönüştürülmüştür.”¹⁴²

Radî burada, evvelü (أَوَّل) kelimesinin kökü ve kalıbı konusunda Basra ekolünün anlaştığı ve ihtilaf ettiği görüşleri zikretmiştir. Onlar, kelimenin kalıbının ef'ale (أَفْعَل) olduğu konusunda hemfikir olup kökü konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bahsi geçen bu ihtilaf - dilimizde yer alan diğer ihtilaflar gibi – bu dilin genişliğine ve esnekliğine delalet eder. Bu dil canlı ve yenilenebilir bir dil olup diğer bazı diller gibi değildir.¹⁴³

İbnü Malik, Elfiyesinde, Basra ekolünün görüşüne şu şekilde işaret eder:

(وهمزاً أول الواوین رُد في بدء غير شبه ووفی الأشد)

İki vav harfiyle başlayan her kelimenin birinci harfi hemzeye çevrilir. Burada ki koşul ikinci harfin asıl olmayan med harfi olmamasıdır.¹⁴⁴

El-Eşmûnî, İbn Mâlik'in Elfiyesini şerh ettiği kitabında birinci “vav” harfinin hemzeye dönüştürülmesinin uygun olduğu dört durumdan bahseder. Ardından, değişimin zorunlu olduğu iki durumu bunun dışında tutmuştur. Kendisi konu ile alakalı şöyle der: “iki durum vardır ki değişim zorunludur. 1. Med harfi olmaması:

¹⁴¹ (الدَّن) oyun ve eylence, mankus fiil olarak dakullanılabilir, yani lâmü'l-fiili mahzûf olarak kullanılır bu durumda (الد) şeklini alır. (العصا) gibi maksur olur ve bu durumda (الدنا) olur. Bkz. Lisani'l-Arap 13/151

¹⁴² Şerhu kafiyetu İbn'l-hacib, Radî : 781, bkz. Şerhu Şafiyetu İbn'l-hacib 2/340

¹⁴³ Radî bu konuda , onun (وَوَل) kökünden olduğunu savunan Basralıların görüşünü tercih eder Şerhu Şafiyetu İbn'l-hacib 2/340

¹⁴⁴ Bkz. Şerh El-Eşmunu ala El-Elfiyye 832-833 ve Şerhu İbnu Ukayl ala El-Elfiyye 4/213

örnek: el-ûlâ (الأولى) – müennesi el-evvelü (الأول) – sözcüğünün çoğulu evele (أول) olup kökü vüvele'dir.(وول)¹⁴⁵

2. Asli med harfi olmasıdır: Örnek: el-ûlâ (الأولى) – müennesi el-evvelü (الأول) – kökü: vûlâ (وولى) (iki vavlıdır), birincisi ötreli fe, ikincisi sâkin ayn harfidir.”¹⁴⁶

En-nahvi'l-Vâfi kitabı yazarı şöyle der: “Evvelü (أول) (ilk) kelimesi ahir (آخر) (son) kelimesin karşılığı olarak kullanılırsa, ilk vav zammeli ve ondan sonra gelen harf sakin ise tafdil/üstünlük için kullanılır. Bu durumda değiştirmek gerekmez ama değiştirilebilir. Ve-ele (وأل) fiilinin müzekker ismi tafdili ev-ele (أول) ve müennesi vü'lê (وولى) olup hemhe tahfif edilebilir.”¹⁴⁷

Evvelü (أول) kalıbı hakkındaki ikinci görüş Kûfe ekolüne nispet edilir. Evvelü (أول) sözcüğünün vezninin fev'ale (فوعل) olduğunu savunurlar.

Kûfe ekolü, sözcüğün kökünün ve-ele (وأل) veya evele (أول) olduğu konusunda Basra ekolüne mensup bazı dilcilerle hemfikirdirler. Ancak Aydîni'nin zikrettiği gibi, sözcüğün ca'fere (جعفر) veznine benzemesi için harf eklemişlerdir. Böylece, vev-ele (وأل) veya ev-vele (أول) olmuştur. Vev-ele (وأل) olması halinde ilk vav harfi iki benzer harfin biraraya gelmesinden kaynaklı dildeki ağırlık/zorluk nedeniyle hemzeye kab edilmiştir. Bu nedenle de sözcük, ev-ele (أول) halini almıştır. Ardından ikinci hemze illet harfi haline getirilmiş ve vav harfine dönüştürülmüş ardından da idgam yapılmıştır. Böylece sözcük evvele (أول) şeklini almıştır.”¹⁴⁸

Konu sonuç olarak şöyle özetlenebilir:

1. Aydîni'nin ifadeleri incelendiğinde, evvelü (أول) sözcüğü ile alakalı dilcilerin görüşlerini aktarmış ve bu kelimenin kalıbı konusunda Basra ekolünün görüşünü kabul etmiştir. Bazıları ise, kelimenin kökünün “vevele” (وول) olduğunu kabul

¹⁴⁵ Şerh El-Eşmunu ala Elfiyyetu İbnu Malik 833

¹⁴⁶ Şerh El-Eşmûnî ala Elfiyyetu İbnu Malik 833

¹⁴⁷ Bkz. En-Nahiv El-Vafi, Abbas Hasn, 4/764-765

¹⁴⁸ Bkz. Şerhu Şafiyetu İbn'l-hacib, Ruknuddin El-İstrabazi 2/588-589 ve Sifru's-Seade ve Sefiru'l-İfade, Es-Sehavi: 1/121-122

etmiştir. Tercih edilen görüş ise; kelimenin kökünün vevele (وَوَل) olduğudur. Zira kelimenin aslı iki vavlı ev-vele (أَوُول) olup vav harfi idgam edilmiştir.”¹⁴⁹

2. Kelimenin kökünün, döndü anlamına gelen lece-e (لَجَأ) veya evele (أَوَل) manasında ve-ele olduğu görüşü ile alaklı Basra ekolünden hiç kimse bunu söylememiştir. Cumhur ise vevele (وَوَل) kökünden türediğini ef’ale (أَفْعَل) babındaki hemzenin kelimeye eklenmesiyle iki “vav” idgam edilip birleştirilmiş ve böylece kelime evvele (أَوَل) halini almıştır.
3. Ruknüddin el-İstirbazi, İbnü’l-Hâcib’in eş-Şafiye kitabına yazdığı şerhinde evvele (أَوَل) sözcüğünün kalıbı ile alakalı Kûfe ekolünün görüşünün kabul edilmemiş nedenlerini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Ayrıca burada çoğu dilcinin de Kûfe ekolünün bu konudaki görüşlerini kabul etmediklerine işaret etmiştir. Fev’ale (فَوَعَل) sözcüğüyle alakalı fev’aletün (فَوَعَلَةٌ) denir ve fu’lâ (فُعْلَى) denmez ve çoğulu da fevâ’ilü (فَوَاعِل) olarak yapılır. Örnek: kevkebe (كوكب), kevekibe (كواكب) çoğulu fu’al (فُعَل) yapılmaz”¹⁵⁰
4. Araştırmacının tercih ettiği görüş de sözcüğün kökü “vevele”dir (وَوَل) diyen Basra ekolünün görüşüdür. Bu bakış açısı, herhangi bir kalb, i’lâl ve ek yapmaya gerek kalmadan sözcüğün kökünün ve kalıbının anlaşılmasının yolunu kısaltmaktadır. Dilin tahricinde kolay olan yol tercih edilerek zor ve karmaşık yollardan uzak durulur.

3.1.4 İtmaenne (اِطْمَان) Fiilinin Kalıbı

Aydîni, el-Kâfiyenin metinlerini açıklarken üç harfli (sülâsi mücerred) mazi fiillere üç harf eklenerek elde edilen (sülâsi mezid) kalıpları ele almış ve istef’ale (اسْتَفْعَل), if’av’ale (اِفْعَوَعَل), if’avvale (اِفْعَوَل), if’âlle (اِفْعَال)¹⁵¹ kalıplarından oluşan dört harfli

¹⁴⁹ Bahru’l-Kavâid 39

¹⁵⁰ Bahru’l-Kavâid 39

¹⁵¹ Bkz. Şerhu Şafiyetu İbn’l-hacib, Ruknuddin El-İstrabazi 2/588-589, Şerhu Radî 2/340 ve Lisanu’l-Arap 11/717-718, Ruknuddin El-İstrabazi Hasan b Muhammed b Şereşşah el-Husyni el-İstirbazi, döneminin Musul alimlerinden, kitapları: Şerhu Muhtasar ibni’l-Hacib, Şerhu’l-havi es-Sağır, fi fikhî’ş-Şfiye, İli-kazvini, Kitabu Mir’atü’ş-şifafi’t-Tıb ö. 715, bkz. Bağıyyetg’l-Vua 1/521, el-‘ilam 2/215

kalıpları ele almamıştır. Bunlar, Ahranceme (أَحْرَنْجَمَ) kalıbına dahil olup ikşe'arra (أَقْشَعَرَّ)¹⁵² kalıbına dahil dğillerdir.

Yazar bu konuda şöyle der: “ikşe'arra (أَقْشَعَرَّ) kalıbına örnek bâb: if'alle - if'ilâlen (أَفْعَلَّ - أَفْعَلَّ) Sözcüğün başın bir hemze ve aynu'l-fiil ile lâmu'l-fiil arasına da bir hemze eklenerek ve lam harfinin de idgam edilmesi yoluyla tekrarı şeklinde yapılır. Örnek: itmaenne (اطْمَأَنَّ) sözcüğün anlamı mübalağalı sakinlik, süküneti ifade eder. Sözcüğün orjinal hali; tamene (طَمَنَ) olup, bu bâba aktarılarak itmaenne (اطْمَأَنَّ) şeklini almıştır. Kûfelilere göre, baştaki hemze dışında bir hemze daha ilave edilmesine cevaz verdikleri için “nun” idgam yapılmıştır. Basra ekolüne göre ise; ikinci bir ilaveye cavaz vermedikleri için kelimenin kökü, tam-ene (طَمَنَّ)'dir. Bu durumda onun durumu ikşearra (أَقْشَعَرَّ) örneğinde olduğu gibi herhangi bir ek almamıştır. Ayrıca o ahranceme (أَحْرَنْجَمَ) gibi eklidir diyenler de olmuştur.¹⁵³

Çalışmanın bu bölümünde Kûfe ve Basra ekolünün konu ile alakalı görüşleri şu şekilde arzedilebilir:

1-Kûfe Ekolünün Görüşleri

Kûfeliler, itmaenne (اطْمَأَنَّ) fiilinin kökünün, sakinleşti anlamında, taemene (طَمَنَ)¹⁵⁴ olduğunu savunurlar. Bu yönüyle sözcük ikşearra (أَقْشَعَرَّ) bâbına dahil edilmiş ve itmaenne (اطْمَأَنَّ) şeklini almış, ardından yanayana gelen iki nun harfi birbirine idgam edilmiş ve itmaenne (اطْمَأَنَّ) şeklini almıştır. Burada, itmaenne (اطْمَأَنَّ) sözcüğünde yer alan hemze, kelimenin başındaki hemze dışında başka bir hemze eklenmesine cevaz vermeleri nedeniyle eklenmiş ve böylece itmaenne (اطْمَأَنَّ) sözcüğü if'âlle ("أَفْعَلَّ") kalıbına dâhil edilmiştir. Bu durumda kelimenin masdarı itmin-nânen (اطْمِئِنَانًا), kalıbı da if'inlêlen (أَفْعِلَّالًا) şeklinde olmuştur.

Araştırmacı, müracaat ettiği kaynaklarda, Aydıni'nin itmaenne (اطْمَأَنَّ) kalıbı ile alakalı aktardığı Kûfelilerin görüşlerine rastlamamıştır. Ancak, kelimenin kökü hiçbir zaman üç harfi geçmez, üç harfi geçen hallerde mezid haline hükmetmeleri ile

¹⁵² Bkz. El-Munsıf 89, El-Vadih 264 ve Şerhu Radî Ala Şafiyetu İbn'l-Hacib: 1/47, 4/189

¹⁵³ Bahru'l-Kavaid: 81

¹⁵⁴ İbn Manzur Lisanında (طَمَنَ) sözcüğünün araplar tarafından kullanılmadığına işaret eder, Bkz. Lisanu'l-Arap 13/268

konuya işaret edildiği görülebilir. Ebu'l-Berekât el-Enbâri şöyle der: “Kûfeliler, üç harfi geçen isimlerde zâid harf vardır demişlerdir.”¹⁵⁵

Radî der ki; el-Kesêi¹⁵⁶ ve el-Ferrâ, rubaî (dört harfli) ve humasi (beş harfli) fiillerin asıl, kök olamayacağını savunurlar. Onlara göre kök, üç harfi geçmez.¹⁵⁷ Ancak bazı Kûfeliler onlara itiraz etmişlerdir. El-Müeddeb, Dekâik adlı eserinde humasi (beş harfli) fiilleri tespit etmektedir.¹⁵⁸

Kûfeliler ilave edilen harfleri, (سألتمونيها) harfleri ile sınırlamamışlardır.¹⁵⁹

Dilcilerin çoğu, Kûfelilerin görüşüne itiraz etmiştir. İtiraz edenler arasında; İbnü Cinni,¹⁶⁰ Ebu Osman el-Mazenî,¹⁶¹ İbnü'l-Hacib. Bu konuda Sîbeveyhi¹⁶² herhangi birsey söylememiştir.

Kelimenin yapısıyla alakalı Kûfe ekolünün görüşü yukarıda açıklandıktan sonra araştırmacı şöyle der: Yukarıda geçenlerden, onların fiil ve isimlerin kalıpları ile ilgili koudukları kurallar ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında çalışmanın konusu dahilinde olan itmaenne (اطمأن) sözcüğünün kalıbı hakkındaki ihtilaf da yer almaktadır.

¹⁵⁵ Bkz. El-İnsaf 2/654, El-Musaid 4/30 ve Hemu'l-hevami 3/452

¹⁵⁶ Ali Bin Hamza Bin Abdullah Bin Behmen Bin Feyruz, El-Kufi, Eb El-Hasan El-Kisai, aslı Farşlıdır, Kufe'de 120 yılında doğdu, Kesêi adıyla adlandırılmasının nedeni, Hamza'nın derslerine geceleri örtüye bürünerek katılmasıdır denmiştir, kendisi kıraatü seb'lerden birisidir, bağdat'ta ki dil, nahiv, kıraat imamlarından birisidir, eserlerinden bazıları: Meani'l-Kuran, El-Muteşabih fi'l-Kuran, Maktu'l-Kuran, ma yelhenu fihi'l-Avam ve Muhtasar fi'n-Nahiv, ö.t 189, bkz. Siyeru Alamu'n-Nubela 9/131-134 ve Tarihu'l-İslam 12/299-304

¹⁵⁷ Bkz. Şerhu kafiyetu İbn'l-hacib, Radî 1/47

¹⁵⁸ Bkz. Dekaiku't-Tasrif 188

¹⁵⁹ Bkz. El-Munsif 1/98, El-Vadih 264, Dr. Tamam Hassan, kitabı Menahicu'l-Bahs Dr. İbrahim Es-Samirrai, kitabı El-fiil Zemanuhu ve Ebniyetuh 193, Dr. Halife Ed-Denna El-Libi, kitabı Devru's-Sarf fi Menhecey En-Nahiv ve El-Mucem 267

¹⁶⁰ Ebu El-Feth Osman bin Ceni, İbn Cinni adı ile meşhurlur, büyük nahiv alimidir, Musul'de yaşadı ve Ahmed Bin Muhammed El-Musılı El-Ahfaş vasıtasıyla nahiv ilmini öğrendi, eserlerinden bazıları: El-Hasais, Sirru's-Sina, Tesir Tasrif El-mazini, El-Muktadab ve El-Luma fi El-Arabiyye, ö.t 392, bkz. Bugyetu'l-Vua 6/536 ve Vefiyyatu'l-Ayan 3/642

¹⁶¹ Ebu Bekir Muhammed Bin Osman, Ebu Osman El-Mazini El-Basri, Nahiv alimlerinden biridir, Basra Ehlindedir, El-Mazini Sibeveyhin nahiv kiatabı ile çok ilgilenmiştir.şöyle derdi: “kim nahiv alanında (sibeveyhi'nin kitabından sonra büyük bir kitap tasnif etmek isterse utansın” çok sayıda kitap telif etti bunlardan bazıları: Ma Tulhinu fihi El-Amme, Et-Tasrif, El-Arud, El-Kavafi, Ed-Dibac fi Cevami Kitap Sibeveyh ve İlelu'n-Nahiv, ö.t 249, bkz. Vefiyyatu'l-Ayan 1/283-286

¹⁶² Bkz. El-Kitap 4/328, Şerh Kitap Sibeveyhi li-Sirafi 5/347, 219 El-Muktadab 1/191, Et-Tekmile 230 ve El-Munsif, İbnü Cinni: 1/17-18

2- Basra ekolüne göre, İtmaenne (اطْمَأَنَّ) sözcüğünün kökü tam-ene'dir (طَمَأَنَّ) diyen Aydıni'nin bakış açısı tartışmalıdır. Çünkü Basralılar, fiilin kökü konusundaki ihtilafları nedeniyle bu konuda iki gruba ayrılmışlardır.

A-İtmaenne (اطْمَأَنَّ) sözcüğünün kökü; taemene (طَأْمَنَ) diyenler: Bu görüşte olanlar arasında Sîbeveyhi, Radî (İbnü'l-Hacibin Şerhi) vd¹⁶³ vardır.

Bunların bakış açısına göre; fiil, Adam, adamı sakinleştirdi/sükunet verdi anlamına gelen "taemene er-racülü'r-racüle" (طَأْمَنَ الرَّجُلُ الرَّجُلَ) ifadesinden alınmıştır.¹⁶⁴

Ta'mene (طَأْمَنَ) sözcüğü, tam-ene (طَمَأَنَّ) sözcüğünün harflerinin yer değiştirilmesi sonucunda elde edilmiştir, görüşü hakkında Sîbeveyhi şöyle der: "...Ta'mene (طَأْمَنَ) ve itmenne (اطْمَأَنَّ) tarzı bir yer değiştirmeye (kalb) iten bazı sebepler olmuştur. Kelimenin anlamı kelimeyle uyuşmadığı durumlarda, harfler, kalb edilir. Bu durumda burada yer alan harfler mezid harflerden sayılır, ardından bu sözcükten, mezid harfin eklediği anlam türetilir.¹⁶⁵

İbnü Manzur¹⁶⁶ da Sîbeveyhi'in görüşüne cevap olarak şöyle der: "Ta'mene (طَأْمَنَ) sözcüğünde zâid harf olmadığına ve itmaenne (اطْمَأَنَّ) sözcüğünün mezid olduğuna dair Sîbeveyhi'in kanıtı ile alakalı; mezid harf kelimeye eklendiği zaman, bu eklenen harf sözcüğün aslından olmadığı için anlam zayıflığı meydana gelir. Bu durum aralarında eşitliğe neden olur.¹⁶⁷

Buna göre; Sîbeveyhi ve onunla bu konuda hemfikir olanlara göre itma-enne (اطْمَأَنَّ) sözcüğünün kalıbı if'allele (أَفْعَلَّ)¹⁶⁸ olur.

¹⁶³ Bkz. El-Kitap 4/328 ve Şerhu'r-Rediy ala Şafiyeti İbni'l-Hacib: 4/189

¹⁶⁴ Bkz. Lisani'l-Arap, (طَمَأَنَّ) 13/268, El-Munsif: 90, El-Hasais: 2/76-77 ve El-Mumti: 2/617

¹⁶⁵ El-Kitap: 2/380, Sîbeveyhi'nin görüşüne destek veren El-Munsif, 90 adlı eserinde İbnu Cinni'dir.

¹⁶⁶ Muhammed Bin Mukrim Bin Ali – Ridvan da denmitir- Bin Ahmed Bin Ebi El-Kasim Bin Hakka Bin Manzur El-Ensari El-İfriki El-Mısıri, Lisani'l-Arap fi'l-Luga eserinin sahibi, bu eserini et-tehzib, el-Muhkem, es-Sahih, el-

Haşiye, el-Cemhere ve en-Nihayeden toplamıştır, ö.t 711, bkz. Bugyetu'l-Vua 1/248

¹⁶⁷ Bkz. Lisani'l-Arap 13/268, (طَمَأَنَّ) maddesi bkz. İrtıfafu'd-Darb min Lisani'l-Arap 1/181

¹⁶⁸ Muhaddislerden onu tercih edenler: Muhammed Abdulhalik Adima, Dirasat Liuslubi'l-Kurani'l-Kerim 4/54 adlı kitabında.

B- Ebu Ömer El-Cermi¹⁶⁹ ise; fiilin kökünün; İbn Yaş ve el-Eşmûni'nin dediği gibi ihranceme (اِحْرَنْجَمَ) bâbından değil, ikşearra (اِقْشَعَرَ) bâbından, tam-ene (طَمَّانٌ) olduğunu savunmuştur.¹⁷⁰

El-Cermî de, Aydîni gibi düşünmekte ve bu görüşü ayrıntıya girmeden Basra ekolünün tamamına nispet etmektedir. Bu geçenlere göre, yazara göre itmaenne (اطْمَأَنَّ) sözcüğünün kalıbı ikşa-arra (اِقْشَعَرَ) gibi if'alelle (اَفْعَلَنَّ) olur.¹⁷¹

Radî, itmaenne (اطْمَأَنَّ) sözcüğünün kökünün, taemene (طَأْمَنَ) veya tam-ene (طَمَّانٌ) olduğunu savunur. Fakat kendisi, kelimenin kökü, tam-ene (طَمَّانٌ) diyen Ebu Ömer el-Cermi'nin görüşünü tercih eder.¹⁷² İbn Usfur¹⁷³ şöyle diyerek devam eder: bana göre, bu doğrudur. Çünkü, kelimenin çoğu tasrifî (tam-ene (طَمَّانٌ) üzerinden yapılmıştır.¹⁷⁴

Ta-emene (طَأْمَنَ) ve tam-ene (طَمَّانٌ) köklerinin anlamları incelendiğinde, aynı manaya geldikleri görülmektedir. Bu iki kalobın anlamı; sükûnet ve sekine anlamlarına gelmektedir. El-Cevheri şöyle der: Tam-ene zahrahu ve ta'menehu (طَمَّانٌ ظَهْرُهُ وَطَأْمَنُهُ) anlamı kalbi rahat etti manasındadır. Ta'mentu minhu (طَأْمَنْتُ مِنْهُ) ona karşı rahata erdim/ona güvendim¹⁷⁵ anlamındadır.

Böylece bu iki kökün herhangi bir ziyadeden mücerred olma konusunda eşit oldukları görülmektedir. Ancak, tasrif konusunda eşit değillerdir. Bu konuda ta-emene (طَأْمَنَ) sözcüğünü; ta'mene (طَمَّانٌ), yuta'min, (يُطَأْمِنُ), ta'menete (طَأْمَنَةٌ) ve huve muta'minun (مُطَأْمِنٌ) şeklinde olduğu görülmektedir.

¹⁶⁹ Salih Bin İshak Ebu Ömer El-Cermi El-Basri, Bağdat'a geldi, El-Ahfaş ve Yunus'dan nahiv ilmini aldı, El-Asmai ve ebu Ubeyde'den dil eğitimi aldı, ve Muberrred ondan bahsetmiştir. Eserlerden bazıları: Et-tenbih, Es-Siyer, El-Ebniye, Muhtasar fi'n-Nahiv ve Garüp Sibeveyh, ö.t 225, bkz. Bugyetu'l-Vua 2/8-9

¹⁷⁰ Bkz. Şerhu'l-Mufassal 4/445 ve Şerh El-Eşmunu ala Elfıyyetu İbnu Malik: 787/788

¹⁷¹ Bkz. El-Mumti' 2/617, El-Munsif: 90 ve İrtışafu'd-Darb: 1/181, bu görüşü hadiscilerden dr. Şevki Dayf "el-Mederis en-Nahviyye" adlı eserinde tercih etmektedir. 115

¹⁷² Şerhu Şafiyetu İbn'l-hacib, Radî 1/22

¹⁷³ Ali Bin Mumin Bin Muhammed Bin Ali Ebu El-Hasan Bin Usfur En-Nahvi El-Hadrami El-İşbili, endelüste döneminin Arap dili sancağını taşımıştır, eserlerinden bazıları: El-Mumti fit'tasrif - Ebu Hayyan ondan ayrılmazdı - El-Mukarrab, Şerhu'l-Cezuliyye, Muhtasar El-Muhtesab ve Selasete Şuruh ala'l-Cümel, ö.t 669, bkz. Bugyetu'l-Vua 2/210

¹⁷⁴ El-Mumti: 2/617-618

¹⁷⁵ Es-Sihah: (طمن) maddesi 6/2159, aynısını El-Farabi İbnu Manzur, Ebu Osman Es-Serkasti ve El-Feyruz Abadi zikretmiştir, bkz. Divanu'l-Edeb 4/245, Lisanu'l-Arap : (طمن) maddesi 13/268, El-Efal: 3/284 ve El-Kamusu'l-Muhit: 1565

Tam-ene sözcüğü ise; tam-ene (طَمَّانٌ), yutam-inu (يُطَمِّنُ), tam-eneten (طَمَّانَةٌ) ve itma-enne (اطْمَأَنَّ), yutam-inu (يُطَمِّنُ), itmi'nênen (اطْمِئْنَا) ve tuma'nîneten (طَمَّانِيَّةً) şeklinde gelir.

Buna göre, Ebu Ömer el-Cermî'nin görüşü üstün gelir ve onun bu görüşünü Kur'an metni teyit eder. Zira tuma'nine (الطَّمَانِيَّة) sözcüğünün kökü Kur'an'da birçok yerde tam-ene (طَمَّانٌ) olarak yer almış ve ta-emene (طَمَّانٌ) olarak hiç zikredilmemiştir. Örnek: (فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا)¹⁷⁶ (Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.)

(وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ)¹⁷⁷ (Eğer kendisine bir hayır dokunursa gönlü onunla hoş olur. Şâyet başına bir kötülük gelirse gerisin geri (küfre) dönüverir.)

3.1.5 Taaccüb Kalıbı ve İsmi Tafdil Kalıbında Gelen Renkler

Hakkında bilgi sahibi olmadığı birşey hakkında, şaşılacak birşey duyulduğunda gösterilen hayret, şaşma ve tepkidir. Bu eylemin kalıbı şu şekilde kullanılır: mâ ef'alehu (مَا أَفْعَلُهُ) ve ef'il bihi (أَفْعِلْ بِهِ)

İsm-i tafdil ise; ef'ale (أَفْعَل) babından türetilmiş olup bir vasfın başka bir varlıktan daha çok olduğunu ve üstünlüğü ifade eder.¹⁷⁸

Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid adlı eserinde sarf alanında ele aldığı konulardan birisi de taaccüb ve reнге delâlet eden ism-i tafdildir. Kendisi bu konuda ilim insanları arasında görüş ayrılığının olduğundan bahseder. Bazıları bu konunun var olduğunu ifade ederken diğer bazıları da itiraz eder. El-Berkevî'nin taaccüb uslubu hakkındaki görüşünü şu şekilde açıklar: “Renge ve açık bir ayıp ve kusura delalet etmez.”¹⁷⁹ Daha sonra şu sözlerle devam eder: “Asıl yapılarının, harf ilavesini ve açıktan renk ve kusur kabul etmemesi nedeniyle onları ismi tafdile yönlendirmiştir. Bu ikisinin

¹⁷⁶ Nisa suresi: 103

¹⁷⁷ Hac süresi: 11

¹⁷⁸ Bkz. İrtişafu'd-Darb: 5/2319, Şerhu't-Tasrih: 2/92, El-Kennaş: 1/399 ve Haşiyetu's-Sıbyan: 3/62

¹⁷⁹ Bahru'l-Kavaid: 110

herbirisi mübalağa/abartı ve teyit için kullanılır. Yani, o şeye benzerliklerinden ötürü mübâlağa ve teyit için kullanılır.¹⁸⁰

Aydîni, tafdil/üstünlük kalıbı için kullanılan ef'ale (أفعل) kalıbından bahsettiği yerde şöyle der: “Herhangi bir renk ve görünür bir kusur üzerine bina edilmemesine gelince; çünkü, ef'ale (أفعل), sıfat-ı müşebbeh için kullanılır bu nedenle de karışıklığa neden olabilir.

Peygamber efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) havz /nehir ile ilgili şu hadisi (أَبْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ)¹⁸¹ (sütten daha beyaz) ve (أَسْوَدُ مِنْ حَنْكِ الْغُرَابِ؛ فَشَادَان) (karganın damağından daha siyah) ifadesi şâz ve kural dışı bir durumdur.¹⁸²

Buradan hareketle denilebilir ki; Aydîni'nin ifadelerinden, ismi tafdil kalıbının şartlarının, taaccüb fiilleri ile aynı olduğu görülmektedir. Bu nedenle tafdil hakkında ifade edilenler taaccüb hakkında da söylenir.¹⁸³

Bahsi geçen bu şartlardan bazıları şunlardır: Gerek kusurdan ve gerekse renkten bahseden sıfat, ef'ale (أفعل) ve fe'lâü (فَعْلَاء) kalıbında olmaması gerekir. Örnek: âmâ (عمى) (kör), avar (عور) (tek gözlü), esved (أسود) (siyah), ahmar (أحمر) (kırmızı)

A-Basra ekolüne mensup ilim insanlarının çoğu bu görüştedir: Bunlar arasında; el-Halil b Ahmed,¹⁸⁴ Sîbeveyhi ve Zeccaci¹⁸⁵ yer alır. Bağdat ekolüne¹⁸⁶ mensup olan İbnü's-Sirac da bunlarla hemfikirdir. Taaccüb ve renklerden elde edilen ism-i tafdil

¹⁸⁰ Bahru'l-Kavaid: 110-111

¹⁸¹ Buhari (6579) ve Müslim (2292/27) Abdullah Bin Amr hadisinden nakletmişlerdir.

¹⁸² Bahru'l-Kavaid: 123

¹⁸³ Bkz. El-Usul Fi'n-Nahiv 1/104, Şerhu't-Teshil: 3/50 ve El-Fıdda El-Mudıyya fi Şerhi Eş-Şezre Ez-Zehebiyye: 388

¹⁸⁴ El-Halil Bin Ahmed Bin Amr Bin Temim El-Ferahidi El-Ezdi El-Yehmedi, Ebu Abdurrahman: dil ve edebiyat imamlarından biridir, aruz ilminin kurallarını koyan kişidir, Nahivci Sibeveyh'in hocasıdır, fakir olarak sabır içinde yaşadı, eserlerinden bazıları şunlardır: El-Ayn, Meani'l-Huruf, El-Aruz ve En-Nukata ve Eş-Şekl, ö.t 170, bkz. Siyer Alam En-Nubela 7/429, Vefiyatu'l-Ayan ve Enbâu Ebnai'z-Zaman 2/244 ve El-Alam 2/314

¹⁸⁵ Abdurrahman Bin İshak Ebu El-Kasım Ez-Zeccaci, El-Cümel kitabı yazarı, hocası İbrahim ez-Zecca' a nisbet edilir, Saymer asıllıdır, Bağdat'a gelerek Nahivde üstün bir seviyeye gelinceye kadar Zeccac'dan ayrılmamıştır. Bazı eserleri: El-Cümel fi'n-Nahiv, Eidah ve El-Kêfi, ikisinde nahiv'de ele alınmıştır, El-Mazini'nin El-Elif ve'l-Lam kitabını şerh etmiştir, ö.t 339, bkz. Tabakatu'n-Nahaviyyin ve El-Lugaviyyin 119 ve Bogyatu'l-Vua: 2/77

¹⁸⁶ Bkz. El-Kitap 4/97-98, El-Cümel fi'n-Nahiv: 78, Esrau'l-Arabiyye: 105-106 ve El-Usul Fi'n-Nahiv 1/102-103

sigasının tamamını reddetmişlerdir. Çünkü renkler sülasi harfler dışında oluşur, bu ikisinin şartlarına göre sülasi fiilden yapılır.¹⁸⁷

Kûfe ekolüne mensup olup, Basra ekolü ile aynı düşüncede olanlar şunlardır: Ebu Zekeriyye el-Ferrâ, Meânî'l-Kuran adlı eserinde şöyle der: sakın şu ifadeyi kullanma (هُوَ أَعْمَى مِنْهُ فِي الْعَيْنِ) (onun gözü ondan daha kördür) çünkü o; ahmara, hamrâ (أَحْمَر) kalıbındadır. Bu konuda ef'alü minke (أَفْعَلُ مِنْكَ) kalıbı kullanılmadığı gibi kesir (كَثِيرُهُ) de kullanılmaz.¹⁸⁸

El-Halil'in¹⁸⁹ dediği gibi, yaratılıştan gelen ve aralarında üstünlük olmayan sabit renklerde; taaccüb ve tafdil olmaz. Ancak onların bakış açısına göre; (فَلَانْ أَشَدَّ حُمْرَةً), (أَكْثَرُ بِيَاضًا) şeklinde kullanılabilir, fakat, (مَا أَحْمَرُهُ), (مَا أَبْيَضُهُ) tarzında kullanılamaz. Bu tarzda şu şekilde kullanılır: (مَا أَشَدَّ بِيَاضَهُ) ve (مَا أَكْثَرُ حُمْرَتَهُ)¹⁹⁰

Ebu Hayyan şöyle der: “Kusur ve renkler konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bu konuda Basra ekolünün çoğunluğu; kusurda taaccüb olamayacağı görüşündedir. Basra ekolü ise renklerde olamayacağı görüşündedir.¹⁹¹

B-Kûfe ekolünün çoğunluğu; ef'ale (أَفْعَلُ) kalıbının, diğer renkler hariç özellikle siyah ve beyaz için tafdil ve taaccüb adına kullanılmasına cevaz vermişlerdir. Buna göre kelimeler şu şekilde kullanılır: (وَهَذَا الثَّوْبُ مَا أَبْيَضَهُ), (وَهَذَا الثَّوْبُ مَا أَشَدَّ حُمْرَتَهُ) ve (وَهَذَا الثَّوْبُ) ¹⁹²(أَبْيَضُ مِنَ الْآخِرِ)

Kûfelilerin bu kıyasi ve semâî oluş hakkındaki kanıtları şunlardır:

¹⁸⁷ Bkz. El-Muktadab 4/181, El-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf: 1/120-125 ve Şerhu'l-Mufassal:4/120-123

¹⁸⁸ Meani'l-Kuran: 2/128

¹⁸⁹ Bkz. El-Kitap 4/98 ve El-Muktadab 4/182

¹⁹⁰ Bkz. El-Luma 1/138-139 ve Şerhu't-Teshil: 3/48

¹⁹¹ Bkz. İrtısafu'd-Darb: 4/2083 ve Tecihu'l-Bağdadi fi Hazaneti'l-Edeb: 8/231

¹⁹² Bkz. El-İnsaf 1/120-125 Şerhu'l-Mufassal: 4/120-123 ve Şerhu't-Tasrih ala Et-Tavdihi: 271

Kıyasî hakkında şöyle demişlerdir: siyah ve beyaz asıl renklerdir. Diğer renkler bunlardan oluşturulur. Bu nedenle diğer renkler için geçerli olmayan bazı şeyler bunlar için geçerli olabilir.¹⁹³

Onların bu ifadeleri şu kurala binaendir: Fer'in derecesi asıldan düşüktür.¹⁹⁴

Şairin şu beyitleri semâîye örnektir:

195 (إِذَا الرَّجَالُ شَتَّوْا وَاشْتَدَّ أَكْلُهُمْ فَأَنْتَ أْبَيْضُهُمْ سِرْبَالٌ طَبَّاحٌ)

Gene diğer bir ifade de şu şekildedir:

(جَارِيَةٌ فِي ذُرْعِهَا الْفَضْفَاضِ

تُقَطِّعُ الْحَدِيثَ بِالْإِيْمَاضِ

أَبْيَضٌ مِنْ أُخْتِ بَنِي أَبَاضِ¹⁹⁶)

Aynı zamanda bu konuya Peygamber efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) cehennemi tarifinde kullandığı şu hadis de örnek olarak verilebilir: (لَيْسَ أَسْوَدُ مِنَ الْقَارِ) ¹⁹⁷ (Muhakkakki o katrandan daha kara ve siyahtır)

Yukarıda geçenlerden anlaşılan; ef'ale (أفعل) kalıbı tafdil ve taaccüb sigasında renklerde kullanılmaz diyenlerin kanıtları yukarıda verilen metinlerle çürütülmüş olur. Ef'ale (أفعل) kalıbı tafdil sigasında peygamber efendimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) beyanlarında yer almıştır ki o, Araplarının en fasih konuşanı idi. Ayrıca bu konu şiirlerde de yer almıştır. Basra ekolünün cumhur ulâması bu konu ile ilgili

¹⁹³ Bkz. El-Hizane 8/239, Es-Sihah: (بيض) maddesi, Şerhu'l-Cümel, İbnu Usfur: 1/578, Şerhu'l-Kâfiye 768 ve İtilafu'n-Nusra fi İhtilafi Nuhati'l-Kufa ve El-Basra: 120

¹⁹⁴ Bkz. El-Eşbahu ve En-Nezair fi'n-Nahv, es-Suyuti : 1/549

¹⁹⁵ Beyit, Turfe b el-Abd'ın divanında yer almaktadır S 18, bkz. Divan Turfa İbnu El-Abd, Lisanu'l-Arap: 7/24 ve Hizanetu'l-Edeb: 8/230. Sirbal (السُرْبَال) gömlek, zırh, ayrıca giyilen herşeydir denmiştir. Lisanu'l-Arap: 11/335

¹⁹⁶ Rü'ye b el-Accac'ın divanında yer almaktadır. ¹⁷⁶ Hizanetu'l-Edeb: 8/231-232-233, anlamı: kadının güzelliği ortaya çıkınca konuşmacılar ona dikkat kesildikleri için sözlerini keser, onun güzelliği Beni İbaz'ın kızkardeşinin güzelliği ile yarışır, bahsi geçen kadın güzelliği ve beyaz teni ile meşhur bir kadındır. bkz. ve Hizanetu'l-Edeb: 8/233

¹⁹⁷ Hadis, İmamı Malik'in Muvattasında bulunmaktadır, cehennem babı, 2/994, (القار): katran bkz. Lisanu'l-Arap 5/124

ayrıntılı bilgi vermemişler, sadece renkler arasındaki tafdil ve taaccüb ile ilgili genel kuralı zikretmekle yetinmişlerdir.

Ebu'l-Bereketi'l-Ânbâri, Kûfelilerin kanıtlarını kabul etmeyerek konuyu kural dışı, şâz konular arasında değerlendirmiştir.¹⁹⁸

Şiir beytinde bahsi geçen beyaz (البياض) sözcüğü ile kastedilen tafdil ve üstünlük olmayıp burada dişilik hali beyza (بيضاء) olan ebyaz'dır (أبيض)¹⁹⁹

Kûfe ekolünün cumhur ulemasının görüşleri incelendiğinde; onların ifadelerinden kasedtiklerinin, tafdil ve üstünlük olduğu ve Enbâri'nin anladığı gibi olmadığına şüphe yoktur. Ayrıca, zikredilen görüşler arasında, Kûfe ekolünün, beyaz ve siyah renklerin tafdili ve taaccübünün varlığına yönelik görüşleri tercih edilen görüştür. Konu incelendiğinde, (أبيض من الثلج) (kardan daha beyaz), (ما أبيض الطلاء) boya ne kadar da beyazdır şeklinde kullanılmasında bir sıkıntı bulunmamaktadır.

Sonuç olarak; el-Kesê-î ve İbn Hişam'ın²⁰⁰ herheangi bir kısıtlamaya ve sınırlamaya girmeden renklerin taaccüb ve tafdil sigalarına olumlu bakıp cevaz verdiklerine işaret etmek gerekir.²⁰¹

3.1.6 Muzari Fiilin Başında Bir Araya Gelen İki (ت) Harfinden Birisinin Hazfedilmesi

Bu konu, Aydîni'nin, Bahru'l-Kavâid kitabında ele aldığı konulardan birisidir. Konuyu açıklama sadadinde şöyle der: “iki “ta” (ت) harfi yan yana gelmesi halinde (Yani: muzari harfi ile tefe'ale (تَفَعَّلَ) ve tefâ-ale (تَفَاعَلَ) veya tefe'lele (تَفَعَّلَ) kalıplarında yer alan “ta” (ت) harfi (mâlum muzari fiilinin ilk harfi)) Bu, genel olarak erkek ve diş muhatabta veya diş müfred gaibte (3. Tekil) ve müsennada meydana gelir. Burada mâlum kaydının konulmasının nedeni meçhul fiilde yer alan “ta” (ت)

¹⁹⁸ Bkz. El-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf: 1/123

¹⁹⁹ Bkz. El-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf: 1/123-125

²⁰⁰ Abdullah Bin Yusuf Bin Ahmed Bin Abdullah Bin Hişam El-Ensari, Cemaluddin El-Henbeli, En-Nahvi, eserlerinden bazıları: Mugni'l-Lebib an Kutubi'l-Earib, Umdetu't-Talib fi Tahkiki Tasrifu İbnu'l-Hacib, Et-Tehsil ve Et-Tefsil Likitabi't-Tezyil ve Et-Tekmil, Şerhu't-Teshil, Şuzuru'z-Zeheb ve onun şerhi, ve Katru'n-Neda. Ö.t 761, bkz. Bugyetu'l-Vua 2/68-69

²⁰¹ Bkz. İrtıfafu'd-Darb 4/2083 ve El-Musaid: 2/162

harfi kesinlikle hazfedilemez. Bunun nedeni onun az kullanılması veya iki “ta” (ت) den birinin hazfedilmesi durumunda muzari meçhul fiille karıştırılma ihtimalidir.

Tefe’ale (التَفَعَّل) ve tefâ’ae (التَّفَاعَل) bâblarında yer alan fe’aale (فَعَّل), fê’ale (فَاعَل), fe’lele (فَعَّلَل) bablarında iki (ت) harfi beraber bulunamaz.

Ancak, tefe’lele (التَّفَعَّلَل) kalıbı ile sekiz ekinde iki “ta” (ت) harfi beraber bulunabilir. Zira bunların herbirisi diğerinin ifade etmediği özel bir anlama delalet ederler. İki benzer harfin bir araya gelmesinden kaynaklı olarak dile ağır gelmesi nedeniyle ikincisi hazfedilebilir. Sakin harfe başlanamaması nedeniyle idgam yapılamamıştır.

Muzari fiilin başına hemze-i vasıl eklenmesi uygun değildir çünkü muzari fiillerin harflerinin ifade gücü nedeniyle başta bulunması gerekir ayrıca muzari fiilin başında dile ağır gelecek bir harf bulunmaması gerekir.²⁰²

Aydîni, tetefê’alü (تَتَفَعَّلُ), tetefe’aalü (تَتَفَعَّلُ) kalıplarının muzari fiillerinin başında bir araya gelen iki “ta” (ت) harfinden birisinin, dile ağır gelmesi nedeniyle hazfedilebileceğine dair dilcilerin ittifak ettikleri noktaları açıklar. Ancak, İki harften birisinin hazfedilmesi halinde bunlardan hangisinin (1. si mi yoksa 2. si mi) hazfolunduğu konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Bu konuda Aydîni şöyle der: “hazfolunan harf konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Basra ekolü mensupları, ikinci harfin hazfolunduğunu savunurlar. Çünkü birincisi, muzari alametidir. Ve alamet hazfolunamaz. Kûfeliler ise birincinin hazfolunduğunu savunurlar. Çünkü birincisi zaidir. Zaid harfin hazfedilmesi daha uygundur. İkinci harf ise sabit olup sabit harfin atılması anlama zarar verir.”²⁰³

Yazarın ifadelerinden; dilciler arasında bu konuda çıkan görüş ayrılığının iki yönde olduğu anlaşılmaktadır. Dil kitapları incelendiğinde, dil âlimlerinin,-hazf veya ispat olabileceği konusunda ittifak etmelerine rağmen- hazf konusunda üç farklı görüşe ayrılmışlardır.

²⁰² Bahru’l-Kavaid: 165-166

²⁰³ Bahru’l-Kavaid: 166

1. Atılan İkinci “ta” (ت) harfidir.
2. Atılan Birinci “ta” (ت) harfidir.
3. Atılan Birinci veya İkinci “ta” (ت) harfidir

Çalışmanın bu bölümünde, bu üç görüş ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1-Basra ekolü ve Sîbeveyhi, tetefâ'alü (تَتَفَاعَلُ) ve tetefa'aalü (تَتَفَعَّلُ) sigalarındaki “ta” (ت) harflerinden birisi hazfedilmesi gerektiğinde hazfolan harfin ikinci “ta” (ت) olduğu görüşündedir.²⁰⁴ Bu konudaki kanıtları şudur: Birinci “ta” (ت) harfi muzari anlamı vermek için bulunur. İkinci “ta” (ت) harfi ise anlama dâhil değildir. Bu nedenle, iki harften birisinin atılması gerektiğinde, anlama dâhil olmayanın atılması daha doğrudur.²⁰⁵

Sîbeveyhi bu konuyla alakalı şöyle der: “İki “ta” (ت) harfi; tetekellemûn (تَتَكَلَّمُونَ) ve teteterresûn (تَتَتَرَّسُونَ) kelimelerinde yan yana gelmesi halinde, bu iki “ta” (ت) harfi beraber bırakabilir veya hazfedilebilir veya bunlardan sadece birisi hazfedilebilir. Bu görüşü, şu ayetler teyit eder: (تَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ)²⁰⁶ (onların üzerlerine akın akın melekler iner), (تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ)^{207 208} (yataklarından kalkarlar),

Sîbeveyhi burada, ikinci harfin hazfolunmasını kasteder. Zira bu birinci ifadesinin ardından şöyle devam eder²⁰⁹: “...istersen ikincisini hazfedebilirsin. Buna şu ayet kanıttır. (تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا)²¹⁰ (melekler ve ruh o gece iner)

Sîbeveyhi ikinci harfin hazfolunduğunu şu ifadeleriyle savunur: “Karışıklığın önüne geçmek ve muhatab ve dişilik anlamı vermek için gelen harfin hazfedilmesi uygun değildir”²¹¹

²⁰⁴ Bkz. Şerh El-Eşmunî Ala Haşiyeti's-Sabban 493 ve Şerhu't-Tasrih ala't-Tavdih: 2/761

²⁰⁵ Bkz. El-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf 2/534 ve Şerhu Muhtasaru't-Tasrif El-İzzi, Et-Teftâzânî: 73-74

²⁰⁶ Fussilet suresi: 30

²⁰⁷ Secde suresi: 16

²⁰⁸ El-Kitap: 4/476

²⁰⁹ El-Kitap: 4/476

²¹⁰ Kadir suresi: 4

²¹¹ El-Kitap: 4/477

Ebu Said es-Sirâfi,²¹² kitabın şerhinde, Basra ekolünün ve Sîbeveyhi'nin sunduğu kanıtları daha detaylı ele alarak şöyle der: Sîbeveyhi şu kanıtı sunar: “Çünkü hazfolunan harf ikincisidir. Zira ikinci harfin hazfolunması daha uygundur. (أَزَيْتُ) ve (أَدَارُتُمْ) kelimelerinde sâkin olan ve idgam edilen harf ikinci harftir. O harf sakin hale getirilip idgam edilmiştir. Aynı şekilde; (تَسْمَعُونَ) ve (تَطِيرُ) kelimelerinde de muhatap ve gâib müennes ikinci “ta” (ت) harfi idgam edilir ve birincisi bırakılır. Burada, i'lal birinci harf dışında meydana geldiği için hazf işlemi de birinci harf dışında gerçekleşir. Çünkü hazf i'lal sayılır.²¹³

Kûfe ekolü, (el-Ferra onlar arasındadır) şöyle düşünür: (تَفَاعَلٌ) ve (تَفَعَّلٌ) sözcüklerinin muzari halinde harfin hazfolması halinde, birinci “ta” (ت) harfi hazfolur. Bu harf, muzari harfi olan “ta” (ت) harfidir. El-Ferra, Me'ani'l-Kur'an adlı eserinde, (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ) ²¹⁴ (Meleklerin canlarını aldığı kimseler) ayetinden bahsettiği yerde şöyle der: Burada yer alan (توفاهم) kelimesi nasb²¹⁵ veya ref olarak ele alınabilir. Bu durumda (إن الذين تتوفاهم الملائكة) olur. İki “ta” (ت) harfinin yan yana geldiği her yerde, (لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ) ^{216 217} örneğinde olduğu gibi bunlardan birisi gizlenebilir. Kûfe ekolünün kanıtı; Zâid harfin hazfolunması, asıl²¹⁸ harfin hazfolunmasından daha evladır. Çünkü, zâid harf asıl harften daha zayıftır. Bu nedenle bu iki harften birisinin atılması gerektiğinde daha zayıf harfin atılması güçlü olanın atılmasından daha uygundur.²¹⁹

İbn Hâleviyye;²²⁰ Sîbeveyhi'nin kendi kitabında ele aldığı aksine, onun muzari²²¹ harfi olan birinci harfi hazfettiğini aktarır.

²¹² Ebu Said el-Hasan b Abdullah el-Mirzaban es-sirafi en-Nahvi, Kadı adıyla tanınır, es-Sirafi, Fars diyarında yer alan siraf beldesine atfendir. Bağdat'ta ikamet etmiş, orada kadılık yapmış, Sibeveyhi'nin kitabını şerh etmiştir, el-Fati'l-vasl ve'l-kat', Ahbarü'n-Nahviyyine'l-basriyyin, el-vakf ve'l-İbde, adlı eserleri vardır. Ö 368. Bkz. Vefiyati'l-Ayan 2/78-79

²¹³ Şerh Kitap Sibeveyh, Es-Sirafi: 5/450

²¹⁴ Nisa suresi: 97

²¹⁵ Fetha üzere mebni mazi fiil kastedilmiş ve fetha nasb ile ifade edilmiştir. Çünkü Kufeliler bina ve irabın tesmiyesinde Basralıların tersine bir yol izlemişlerdir. Bkz. El-Medarisu'n-Nahviyye 165, ve sonrası, 195 ve sonrası, El-Mustalahu'n-Nahvi Neşetuhu ve Tetevvuruhu hatta Evahiri El-Karn Es-Salis El-Hivri 162-189

²¹⁶ Zariyat suresi: 49

²¹⁷ Meani El-Kuran, El-Ferra: 1/284

²¹⁸ Burada “asıl” ifadesiyle; fiilin aslı değil, (تفاعل) ve (تفعّل) bablarının te (ت) harfi kastedilir. Bu ifade Anbari'nin El-İnsaf: 2/534 eserindeki ifadesidir.

²¹⁹ Bkz. El-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf: 2/534

²²⁰ El-Hüseyn Bin Bin Halevi Bin Hemdan Ebu Abdullah, El-Hemezani En-Nehavi, bağdat'a öğrenci olarak 314 yılında gitti, İbn Macit'te Kur'an ilmi aldı, nahiv ve edebiyatı İbn Dureyd ve Neftevih ve Ebu Bekir ibnu

Dilcilerden bazıları bu görüşü, genel olarak Kûfe ekolüne değinmeden Hişamü'l-Kûfi'ye ²²² atfederler. İbn Mâlik böyle düşünenlerden birisidir. Kendisi şöyle der: "...hazfolan harf Hişam'ın²²³ dediğinin aksine birinci değil, ikinci harftir.

3-Bazı dilciler; el-Ferra'nın, hangisi olduğuna değinmeden, iki "ta" (ت) harfinden birinin hazfedilebileceği görüşünde olduğunu naklederler: el-Anbari bu konuda şöyle der: "el-Ferra şöyle der: "Birinci harf hazfedilbilir, ikinci harf de hazfedilebilir çünkü bunların ikisinin harekeleri aynıdır."²²⁴

(تَفَاعَلٌ) ve (تَفَعَّلٌ) kalıbında, hazfedilmesi halinde, birinci veya ikinci harften herhangi birinin hazfedilebileceği görüşünde olan dilcilerde; Radî, Kûfelilerin bu konu hakkındaki görüşlerinden bahsettiği yerde şöyle der: "Bazıları, bu iki durumu da uygun görerek cevaz vermiştir."²²⁵

Bana göre; es-Sirâfî'nin, Sîbeveyhi'nin görüşlerini şerhettiği yerdeki ifadesinden- ki bu yukarıda "birinci" ifadesiyle geçmiştir – ve el-Ferra'nın ifadelerinden, bir görüşün kabul edilip diğerinin reddedilmesine gerek kalmadan her iki durumunda olabileceği anlaşılmaktadır.

Sonuç: Dilcilerin görüşleri aktarıldıktan ve Basra ekolünün görüşleri incelendikten sonra; hazfolan "ta" (ت) harfinin ikinci "ta" (ت) olduğu anlaşılmaktadır. Onların, konuyu anlam yönüyle ele aldıkları görülmektedir. Burada, zâid muzari harfi olan birinci "ta" (ت) harfi anlamı ifade için gelmiştir. Bu nedenle şöyle demişlerdir: (تَفَاعَلٌ) ve (تَفَعَّلٌ) kelimelerinde ki, iki "ta" (ت) harfinden birisinin hazfolunması halinde hazfolan harf ikinci "ta" (ت) harfidir.

Bunun yanında Kûfeliler, asıl olan ikinci "ta" (ت) harfinin, zâid olan muzari harfinden daha güçlü olduğunu savunmuşlardır. Bu nedenle de hazfolan harf birinci

El-Enbariy'de okudu, eserlerinden bazıları şunlardır: El-Cümel fi En-Nahiv, El-Kiraat, İrabu Selasin sure, Kitabü Leyse, bu eserde; arapların sözlerinde bu yoktur ancak şu vardır der, Ö.t 370, bkz. Bugyetu'l-Vua 1/529-530

²²¹ Bkz. El-Hucetu fi'l-Kiraati's-Seba 84

²²² Hişam Bin Muaviye Ed-Derir Ebu Abdullah En-Nahvi El-Kufi, el-Kesei'nin öne çıkan arkadaşlarından birisidir, eserleri arasında: Muhtasaru'n-Nahiv, El-Hudud ve El-Kiyas, ö.t 209, bkz. Bugyetu'l-Vua 2/328

²²³ Teshilu'l-Fevaid ve Tekmilu'l-Mekasid: 324

²²⁴ Ebu Bekir Bin El-Enbari : 143

²²⁵ Şerh Şafiyetu İbnu'l-Hacib, Er-Rediy: 3/290, bkz. Cuhud El-Ferra Es-Sarfıyye 271, Master tezi

“ta” (ت) harfidir demişler ve muzari harfi olan (ت) “ta”nın kelimeye kattığı anlamı dikkate almamışlardır.

Buradan hareketle, diğer iki görüş dışında Basra ekolünün görüşü tercih edilir. Çünkü, muzari alameti olan “ta” (ت) harfinin hazfolması, “Yapıdaki her ek ve fazlalık anlama da ek mana katar” diyen kuralı yok sayar. (الكلمات تتأفل على لسانی) “Kelimeler dilime ağır geliyor” ifadesinde yer alan (تتأفل) kelimesindeki birinci “ta” (ت) harfi muzari harfi olup (تأفل) kelimesine anlam eklemesi için eklenmiştir. (تتأفل) kelimesinden hazfolunan harfin birinci harf olduğu varsayılması halinde, konuşmacının ifadesindeki kastettiği anlam ortadan kalkmamaktadır.

Burada, birinci veya ikinci “ta” (ت) harfinden birisi hazfolabilir diyenleri de unutmamak gerekir. Onların bu görüşleri kastedilen mânânın mazi mi yoksa muzari mi olduğu anlaşılabilmesi nedeniyle söze şüphe katacaktır. Bu nedenle de aslında yukarıda bahsi geçen iki görüş arasındaki ihtilaf noktası da budur.

Bu konuda tercih edilen görüş, Basra ekolünün görüşüdür. Çünkü, burada konuşmacının amaç ve muradının tespiti sözkonusur. Burada söylenen fiille, diğer zamanlar haricinde sadece mevcut hal kastedilir. Aynı zamanda, arka arkaya gelen iki “ta” (ت) harfini söyleme zorluğu, (dile ağır gelemesi) birinci (ت) harfinden değil ikinci (ت) harfinden kaynaklanır.

Bu konuda, aşağıdaki meseleye dikkat çekmek gerekir: Aydîni; musannıfın,²²⁶ Basralıların görüşünü tercih ettiğini belirtmiştir. Kendisi şöyle der: “Musannif, Basra ekolünün görüşünü seçmiştir. Çünkü, muzarinin korunması daha evlâdır. Türetmeden amaç, bağlam farklılığıyla beraber anlam farklılığına işaret etmektir. Durumun yumuşatılması ve diğer bâbların anlamları, bahsi geçen bu amaçtan sonra gelir. Kelimenin söylenmesindeki zorluk/ağırılık da ikinci (ت) harfinden kaynaklanır. Örnek: (ناراً تَأْطَى)²²⁷ Kelimenin aslı (تَأْطَى)’dır. Çünkü ateş manevi müennestir. Müennes zamire isnat edilen bütün fiillerin müennes yapılması gerekir. Mazi olması durumunda ise kelime (تَأْطَتْ) şeklinde ifade edilmesi gerekir. Örnek: (فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى)²²⁸

²²⁶ İmam El-Berkevi, aydîni’nin Bahrû’l kavaid adlı kitabıyla şerh ettiği, Kifayetu’l-Mubtedi kitabının yazarı

²²⁷ Leyl suresi: 14

²²⁸ Abese suresi: 6

ayetinde geçen sözcüğün aslı (تَصَدَّى)’dır. Sözcük, mazi olması durumunda (تَصَدَّيْتُ) şeklinde yazılır. Zira burada hitap söz konusudur. (تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ)²²⁹ ayetinde ise (تَنْزَلُ) şeklinde olur. Mazi olması durumunda ise sonu fetha üzerine bina edilir.²³⁰

3.1.7 Misal fiilden (و) harfinin hazf edilme nedeni (örnek: (يُعِدُّ))

Aydîni, eserinde bu konuya değinerek musannif Birgivi’nin ifadelerini şöyle açıklamaktadır: ifadelerinin başında mutel fiil (illetli fiil) hakkında şöyle demektedir: “Eğer fâu’l-fiil “ya” (ي) değil de vav (و) harfi ise gaib durumunda (muzari ve emir fiillerde) mukabele ve (nehiy) nedeniyle kesinlikle düşer. Malum fiillerde ise, meçhul fiillerin aksine üç halde de bulunur. Örnek: (يُوعِدُ), (لِيُوعِدُ), (لَا يُوعِدُ), Muzari harfi “ya” (ي) olduğunda; “vav” harfinin “ya” ve esre arasında söylenmesi dile ağır gelmesi nedeniyle hazfedilir. “Ta”nın (ت), “nun”(ن) ve hemze gibi; “ya (ي) harfi dışında olan durumlarda ise gaible olan benzerliği nedeniyle hazfedilir.

Bilinmesi gerekir ki okunmasında dilde oluşan bu ağırlık ve zorluk “ya” harfinin hazfedilmesiyle ortadan kalkmaz, çünkü o alâmettir. Sakin harfle başlanılmadığı için onun sakin hale getirilmesi de uygun değildir. İki sakin harfin yan yana gelememesi nedeniyle, fâu’l-fiilin kesresinin haz folması ile de bu gerçekleşmez. Kesre dışında başka bir hareke verilse, bu durumda sözcüğün yapısının değişmesi gerekir. “Vav” harfinin hazf olma nedeni, “ya” harfinin kesreye yakın olmasıdır denmiştir. Bu nedenle (يُعِدُّ), (تُعِدُّ), (أُعِدُّ), (نُعِدُّ), (لِيُعِدُّ), (لَا يُعِدُّ) örneklerinde olduğu gibi gaibte altına, muzaride üstüne iki nokta konarak iki yakın arası ayrılmıştır. Sözcüklerin asılları şunlardır: (يُوعِدُّ), (تُوعِدُّ), (أُوعِدُّ), (نُوعِدُّ), (لِيُوعِدُّ), (يُوعِدُّ)

“Vav” harfi, “ya” harfi ile kesre arasında kalması nedeniyle, muzari fiilin yapısı değişmemesi adına, birinci kelimededen ve son iki kelimededen hazf olunmuştur. İlet harfi olmayışından ötürü diğer kelimelerde hazfedilmemiş olsaydı bu durumda muzari fiil değişecek ve bazen “vav”lı bazen de “vav”sız yazılacaktı. Buna göre örnekler birbirinin benzeri olsun aralarında farklılık olmasın diye illet harfi olmayanlar illet harfi olanlara benzetilmiştir. Bu durumda; değişiklik göstermemesi adına, (يُحَرِّمُ) sözcüğünün, (أُحَرِّمُ) olabilmesi için sürekliliğin sağlanması adına, ondan

²²⁹ Kadir suresi: 4

²³⁰ Bahru’l-Kavaid: 166

hemzenin atıldığı gibi, kalıpların değişiklik arz etmemesi adına sözcükte yer alan illet harfleri dışında, onda bulunmayan illet harfleri de yazılacaktı.²³¹

Basra ekolü ile Kûfe ekolü arasında bu konuda yani fâu'l-fiilin hazfedilip atılması ile ilgili görüş ayrılığı bulunmaktadır.

Mutel muzari fiilin (İlletli muzari fiil) fâu'l-fiili, “vav” şeklinde gelir. Örnek: (وَعَدَ) - (يَعِدُ), (وَزَنَ) - (يَزِنُ)

Bu geçenlere binaen konu şu şekilde detaylandırılabilir:

1-Basra ekolü; (وَعَدَ) fiilinin muzari halinde yer alan “vav” harfinin “ya” harfi ile kesre arasında kaldığı için hazf olunduğu görüşündedir. Bu nedenle sözcük (يَعِدُ) şeklini almıştır. Veya sözcüğün aslı (يُوعِدُ), (يُوعِدُ) şeklinde olup “ya” harfi ve kesrenin aynı anda bulunması dile ağır gelmesi ve bir de bunlara “vav” harfinin ağırlığı eklenmesi nedeniyle “vav” harfi atılmıştır.

Muzari fiilin diğer kipleri de şu şekildedir: (أَعِدُ), (تَعِدُ), (نَعِدُ)

Fiilin bütün vezinlerinin aynı yöntem üzerine olması için “vav” harfinin hazf olmasını, genele atfetmişlerdir. Aydıni bu duruma şu ifadelerle işaret etmiştir:” illetli olmayanlar da illetli olanlara atfedilir”²³²

(يُوضِعُ) fiiliyle alakalı ise Basralılar şöyle derler: Orjinal hali (يُوضِعُ) olan bu kelimedeki “vav” harfi aslına uygun olması için atılmıştır. Daha sonra kelimenin aynı'l-fiilinin (ض), kesresinin, sözcükteki ağır boğaz harfi olan ayn harfi ile beraber bulunmasından kaynaklı ağırlığı nedeniyle üstün yapılmıştır. (يَهْبُ) sözcüğünde durum farklıdır zira buradaki boğaz harfinin okunuşu kolaydır.²³³

²³¹ Bahru'l-Kavaid: 205

²³² Bahru'l-Kavaid: 205

²³³ Bkz. El-Kitap, Sibeveyh 3/370, El-Munsif, ibnu Cinni 188/206, El-Miftahu fi's-Sarf: 36-38, El-Veciz fi İlmi't-Tasrif: 37, Şerhu'l-Mufassal: 5/426-427, El-Muktadab: 1/88, El-Hasais: 3/186, Şerhu't-Tasrih ala Et-Tevdih: 2/667, El-Musaaid: 4/184, El-Mumti: 1/426, Şerhu Elfiyyetu İbnu Malik, Eş-Şatibi 8/219 ve El-Usul fi'n-Nahv: 3/276,108

Aydîni'nin yukarıda geçen ifadesinden; açıkça beyan etmese de musannifin Basra ekolünün görüşünü tercih ettiği görülmektedir.

Basra ekolünün bakış açısını aktaran ve onlara bu konuda destek olan Ebu'l-Bereket el-Anbari İnsaf adlı eserinde (يَعْدُ) sözcüğündeki “vav” harfinin atılması konusunda şöyle der: “Basralılar; harfin “ya” ve kesre arasında bulunduğu için atıldığı görüşündedirler”²³⁴

Anbari, Basralıların delillerini açıklayarak şöyle devam eder: “Basralılar şöyle derler: “Vav” harfi, “vav” ve kesre arasında kaldığı için atılmıştır deriz. Çünkü “ya” ve “vav” harflerinin bir araya gelmesi nutukta zorluğa neden olur. Bu üçünün bir araya gelmesi sözcüğün okunmasını zorlaştırır, bu nedenle okunuşu kolaylaştırmak için bu üçünden birinin atılması gerekir. Bu kolaylığı sağlamak için de “vav” harfi atılmıştır. Bu durumun doğruluğunu kanıtlayan; “vav” ve “ya” harfleri bir araya gelmesi halinde biri diğerine idgam edilir ve (سَيِّدٌ) ve (مَيْتٌ) örneklerinde olduğu gibi benzer harflerin bir araya gelmemesi için “vav” harfi, ya harfine kalb edilmiştir.”²³⁵

Kûfe ekolünün lideri el-Kesef’de bu konuda Basralılar gibi düşünmektedir. Bu durumu İbn el-Müeddeb, Dekaik adlı eserinde zikreder ve şöyle der: “el-Kesef şöyle der: “Bu konuda doğru olan görüş Halil b Ahmed’in görüşüdür. O da şudur: “vav” harfi kendisinden sonra gelen kesre nedeniyle atılmıştır. Bu konuda Araplardan herhangi bir itiraz görmedim.”²³⁶

2-Kûfe ekolü; (يَعْدُ) gibi sözcüklerde yer alan “vav” harfinin, lazım fiil ile mütaddi fiili birbirinden ayırmak için atıldığı görüşündedir. Onlara göre; “vav” harfi mütaddi fiilde düşer ancak lazım fiilde düşmez. Ebu Bekir el-Anbari,²³⁷ -yedi cahiliye kasidesini şerh ettiği eserinde Züheyr’in²³⁸

²³⁴ El-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf: 2/644

²³⁵ El-İnsaf: 2/644-645

²³⁶ Dekaiku't-Tasrif: 223, thk. Hatim Salih Ed-Damin, Daru'l-Beşair, B:1, 2004

²³⁷ Ebu Bekir Muhammed Bin El-Kasım Bin Muhammed Bin Beşşar Bin El-Hasan El-Enbari, sika, dindar ve sadık bir kişi idi, çok sayıda eser yazdırdı Bunlar arasında: Garipu'l-Hadis, El-Hâât, El-Eddad ve El-Muşkil, ö.t 327, bkz. Tabakatu'n-Nahviyyin ve El-Lugaviyyin 153-154 ve Buğyetu'l-Vu'a: 1/212-214

²³⁸ Zuheyr Bin Ebi Sulma: cahiliyet dönemindeki büyük şairlerden birisidir, dayıların kabilesi olan Beni Gatafan'da doğdu ve büyüdü, Ebi Sulma'nın babasının adı: Rabi Bin Riyah Bin Karra Bin El-Haris Bin Mazin,

(وَمَنْ يَجْعَلِ الْمَعْرُوفَ مِنْ دُونِ عِرْضِهِ)

²³⁹(يُؤْرَهُ وَمَنْ لَا يَتَّقِ السُّنْمَ يُسْتَم)

beyitlerini ele aldığı yerde, bu konu hakkında şöyle der:

“..sözcüğün aslı (يُؤْفِرُهُ) olup, kesre ve “ya” arasında kaldığı için “vav” harfi hafif olmuştur. Bu durum (يَزُنُّ) ve (يَلْدُ)²⁴⁰ sözcüklerinde de aynı olup bu kelimelerden de “vav” atılmıştır.

Ebu Bekir el-Anbari, bu görüşü el-Kesei’ye atfeder ve şöyle der: “vav” harfi, vâkı’ ile gayri vâkı’ fiilleri birbirinden ayırmak için atılır. Vâkı’ fiile örnek: (يَزُنُّ الْأَمْوَالَ), ²⁴²(وَجَلَّ يَوْحَلُّ), (وَجَلَّ يَوْجَلُّ):²⁴¹ Gayri vâkı’ fiile örnek²⁴¹: (وَيَلْدُ الْأَوْلَادَ)

El-Ferra bu görüşü Me’ani’l-Kur’an²⁴³ adlı eserinde açıklar. İbn Yaış ve Radî görüşü, onlardan herhangi birisiyle ilişkilendirmeksizin genel olarak Kûfe ekolüne dayandırır.²⁴⁴

Dilcilerin eserleri incelendiğinde, Kûfelilerin, bu konuda yukarıda bahsedilenden hariç bir başka görüş daha olduğu görülmektedir. Bu görüş de İbnü’l-Müeddeb’in²⁴⁵ zikrettiği görüş olup onun dışında başka birisi buna olur vermemiştir. Bu görüşe göre; (يَعْدُ) örneğinde olduğu gibi, “vav” harfi atılmıştır. Çünkü bunun ism-i faili, fâil (فَاعِل) kalıbında gelmektedir. Bu görüşü el-Ferra’ya nisbet ederek şöyle der: Doğru olan görüş; “vav” harfi düştüğü yerlerde, sürekli olarak (فَاعِل) kalıbında ve mefulün

nesebi: بِحَوْمَانَةِ الدُّرَاجِ فَالْمُتَّكِمِ (أَمِنْ أُمَّ أَوْفَى دِمْنَةُ لَمْ تَكَلَّمَ بِحَوْمَانَةِ الدُّرَاجِ فَالْمُتَّكِمِ) diye başlayan cahiliye dönemi ünlü muallikası seb’a yazarı olan Mudir b Nizar b Mead b Adnan’a kadar uzanır. Bkz. Şerhu’l-Muallikati seb’a, el-Kalayini 23/30

²³⁹ Zuheyr Bin Ebi Sulma’nın divanı: 110

²⁴⁰ Şerhu’l-Kasaidi’s-Seb’ı et-tıval 287, Kim insanlara iyilik yaparsa ırz ve namusunu korur

²⁴¹ Vâkı’ ve gayri vâkı’ ile lazım ve mutel fiil kastedilir.

²⁴² Şerhu’l-Kasaidi’s-Seb’ı et-tıval 287

²⁴³ Bkz. Meani’l-Kuran, El-Ferra 2/151 ve Bugyetu’l-Amal fi Marifeti’n-Ntki bicemi Mustekbelâti’l-Ef’âl:81

²⁴⁴ Bkz. Şerhu Kafiyetu İbn’l-hacib, Radî : 3/92, Şerhu’l-Mufassal: 5/425, Muhammed Değriri, mastır tezinde el-Ferra’nın sarf alanındaki çabalarına ve görüşlerine değinmiştir. Onun, konuyu yazardannasıl farklı anladığına değinmiştir. teze bkz.. 256-260, Ummu’l-Kura Üniversitesi, Mekke El-Mukerreme, 1991

²⁴⁵ El-Kasim Muhammed Bin Seid El-Mueddeb, Dekaiku’t-Tasrif kitabının yazarı, elimdeki biyografi kitaplarında kitabı ve biyograsisi olmadığına işaret eden hakkında yapılmış bazı çalışmalar hariç onun biyografisine rastlamadım.

bih üzerinde ortaya çıkmış²⁴⁶ diyen el-Ferra'nın görüşüdür. Örnek: (وَزَعُ), (يَزَعُ), (وَأَزَعُ) ve (وَسِعُ), (يَسِعُ), (وَأَسِعُ)

İbn Müeddeb burada belki de “vav”a verdiği ismi fâil (اسم الفاعل) örneği ile yani onun ismi fâil durumunda kullanıldığında, asıl vezni olan (فاعل) şeklinde kullanıldığında gerçekleşen hazfi kastetmektedir. Örnek: (وَأَعِدُ) fiilinin bilinen semâî ismi fâili (وَأَعِدُ) şeklindedir. Onun, (فَاعِلُ) vezni dışında kullanılan başka vezni ise fâu'l-fiilin iki “vav” oluşudur. Bu durumda harf atılamaz. Yani; ism-i fâilin, (فاعل) kalıbında gelmesi, orada hazf olduğuna delildir. Tam da burada kendisi şöyle der: “..”vav” harfinin varlığı, onun normal kalıbı dışına çıktığını gösterir. Örnek: (وَجَلُ), (يُوجَلُ), (وَأَجَلُ) ve (وَضَعُ), (يُوضَعُ), (وَأَضَعُ)²⁴⁷

Yazarın bakış açısına dönecek olursak; bu konuda, fâu'l-fiili illetli olan, illetli fiilden “vav” harfinin atılması dilde hafiflik adına ve “ya” ve kesre arasında “vav” harfini söyleme zorluğundan uzak durmak için muzaf fiilde meydana gelmiştir Buradan, Basralıların görüşü yönünde fikir beyan ettiği görülür.

Sözcüğün söylenmesinde kolaylık amacı, Basralı ve Kûfelilerin ortak nedenidir. Ancak her ekol, bu kolaylığı açıklamada kendine göre bir yol seçmiştir.

Basralılar konuyu telaffuz ve ses açısından ele almışlardır. Kûfeliler ise; konuya anlam açısından ve fiile lazım ve muteaddilik yönüyle yaklaşmışlardır. Yukarıda geçtiği gibi bunların görüşü daha karmaşıktır.

Modern araştırmacılardan bazıları, konuyu ses açısından inceledikten sonra her iki ekolün bakış açısını da yanlış bulmuştur, ancak burada o konuya girmeye gerek yoktur.²⁴⁸

²⁴⁶ Bkz. Dekâiku't-Tasrif: 224 ve Durus fi Et-Tasrif: 156-160, Muhammed Muhyiddin Abdulhemid

²⁴⁷ Dekâiku't-Tasrif: 224

²⁴⁸ Bkz. Ebu'l-Bereket el-Anbari'nin El-İnsaf eserindeki ihtilafli sarf konuları analiz çalışması, s 45, 46, 47 Mastur tezi, Nayif İbrahim Er-Reşidi, Mute Üniversitesi

3.1.8 (أَشْيَاء) Kelimesinin Kalıbındaki Görüş Ayrılığı

Aydîni eserinde; bir sözcüğü oluşturan harflerin yer değiştirmesinin (kalb) sarftaki kalıplarından bahseder. Eğer kalıpta kalb, onu oluşturan harflerin yer değiştirmesi ile gerçekleşmişse; yani bir harfin yeri başka bir harfle değiştirilmişse, bu durumda sözcüğün harflerinin konumuna göre, kelimenin kalıbı da değişir. Ayrıca, bu yer değiştirme, alfabenin bütün harflerinde icra edilir. Ancak bu durum işitseldir (semâi). Bu işlemin amacı da suhulet ve kolaylık sağlamak içindir. Yazar, bunun altı türü bulunmaktadır ve altıncısı şudur der: “işlemin terkedilerek yapılmaması –bana göre- (أَشْيَاء) sözcüğünde olduğu gibi hiçbir neden olmaksızın kelimenin tasrif edilmesine mani olur. (أَشْيَاء) sözcüğünün aslı (شَيْئَاء) olup el-Halil ve Sîbeveyhi’ye göre kalıbı da (فُعْلَاء)’dir. Lam (اللام) harfi, iki hemzenin yan yana bir araya gelmesi uygun olmadığı için kalıpta ki “fa”nın (الفاء) yerine öne çekilmiştir. Elif, dayanıksız bir engel olup kalıbı (لَفْعَاء)’dır. Müfret, müennestir, tenis elifi nedeniyle ismi cemisi gayri munsariftir.²⁴⁹

Müellifin bu ifadelerinden; onun bu kelimenin tekbir kalıbına ve kelimedede meydana gelen yer değiştirmeye (kalb) işaret ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, dilcilerin eserleri incelendiğinde, onların, kelimenin kalıbı konusunda farklı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, bu farklı görüşler ele alınacaktır. Başlangıçta (القلب) ifadesinin (yer değiştirme/dönüştürme) ne anlama geldiğinden ve bilinen türlerinden bahsedelim.

Kelimenin sözlük anlamı: Kalb (القلب): Bir şeyin yönünü değiştirmektir.²⁵⁰

Terim anlamı: Kalb (القلب) işlemi iki yolla yapılır.

1. Bir illet harfi, başka bir illet harfi ile değiştirilir.
2. akdim ve tehir yoluyla harfler yer değiştirilir. Bu da iki kısma ayrılmıştır.

a) Zarurettten dolayı kalb. örnek: (شَوَاعِي) ve (شَوَاع)

²⁴⁹ Bahru'l-Kavaid: 19

²⁵⁰ Bkz. Lisanu'l-Arap Kalb maddesi 3713 ve El-Kamusu'l-Muhit: kalb 1353

- b) Genişlik için yapılan kalb: örnek: (رَعْمَلِي), (لَعْمَرِي) bu tür; (شَاك), (شَائِك) örneklerinde olduğu gibi daha çok mutel ve mehmuz fiillerde yapılır.²⁵¹ Kalb işlemine başka bir örnek de (صَاعِقَة), (صَاعِقَة) kelimesidir.²⁵²

Kalb işleminin bilinen yönleri²⁵³

1. Sözcüklerden birisinde zâid harf bulunur diğesinde bulunmaz örnek: (طَأْمَن), (اطْمَأَنَّ)²⁵⁴
2. Sözcüklerden birisi tasrifte açık olur diğeri olmaz örnek: (وَجِيهَة), (وَجَاهَةٌ), (وَجُهَة)
3. Sözcüklerden birisinde orjinal olduğuna dair hüküm bulunur diğesinde bulunmaz. Örnek: (يَيْسُن), (أَيْسِن)
4. Kalb işleminin yapılmaması halinde, iki hemze yan yana gelir. Bu durumlarda kalb yapılır. Örnek: (جَائِي), (جَاءِ)
5. Sözcüklerden birisi diğesine göre daha fazla kullanılır. Örnek: (لَعْمَرِي) sözcüğünün kullanımı, (رَعْمَلِي) sözcüğünden daha yaygındır.²⁵⁵
6. Açık bir sebep olmamasına rağmen sözcüğün tasrif edilememesi. Örnek: (أَشْيَاء) İşte çalışmanın bu bölümünde ele alınan bu kelime tartışma konusudur.²⁵⁶

(أَشْيَاء) sözcüğünün kalıbı ile alakalı, dilcilerin görüşlerini inceleyip analiz ettikten sonra; onların, bu konuda üç farklı görüşe ayrıldıklarını gördüm:

²⁵¹ Bkz. Temhidü'l-Kavaid bi şerhi Teshilu'l-Fevaid 10/5224,5011, ve El-Mukarrab, İbn Usfur: 2/197

²⁵² Ayrıca Libya lehçesinde (صَاعِقَة) kelimesiyle (صَاعِقَة) ifadesi kastedilir.

²⁵³ Bkz. ElBaheu'l-Muhit 8/242, El-Muzhir: 2/240 ve Hemu'l-hevami: 3/480

²⁵⁴ Daha önce bu konudan bahsedildi. İhtilaf elimenin kökündedir. Sibeveyhi'ye göre hemze mim harfinden önce gelmesi gerekir. (اطْمَأَنَّ) sözcüğü ondan dönüştürülmüştür. Cermi ona muhalefet etmiştir. Cermi'nin sözlerini İbn Usfur tashih etmiştir. Bkz. Ebu Ömer El-Cermi Nahiv'de hayatı ve çalışmaları 282, Mühsin Salim El-Umeyr, Ummu'l-Kura Üniversitesi

²⁵⁵ Beni Temim lehçesine göre

²⁵⁶ El-Halile göre, iki hemzenin yan yana geldiği kıyasi kalbtir. Radî bu konuda şöyle der: el-Halilin iddiası dışında kıyasi kalb yoktur. İddiasında, kalb işleminin yapılmaması ii hezenin yan yana gelmesine neden olur der.örnek (جَاءِ) ve (سَوَاءِ) ona göre bunlar kıyasidir. (سَوَاءِ) : bu sözcük (سَائِيَة) kelimesinin çoğulu olup müennesi (سَاءِ) dir.ismi fâili: (سَاءَهُ سَوْءاً وَسَوَاءَهُ) Şerhu şafiyetu İbn'l-Hacib, Radî : 1/24-25,=İbn Cena bütün bu kalb şeklini i'lâl türlerinden birisi saymıştır. Ona İbn Malik eşlik etmiştir. bkz. El-Hasais 2/78 ve Şerhu'l-Kafiyetu's-Şafiyete: 4/2173

İlim insanlarının çoğu, bu görüşü tercih etmişlerdir. Çünkü bu yöntem, -onlara göre- kalb hariç tekellüften uzaktır. Bu tarz, Arapların kullanımında çokça bulunur. Musannif de görüşler arasında bunu tercih etmiş, aynı şekilde Aydinî de diğerlerinden bahsetmeden bu görüşü zikretmiştir.

2-el-Ferra gibi bazı Kûfeliler ve onu destekleyen el-Ahfaş²⁶⁵ gibi bazı Basralılar²⁶⁶ (أَشْيَاء) sözcüğünün aslının (أَشْيَاءُ) olduğunu savunmaktadır. Kelimenin lâmu'l-fiili olan hemze, çok kullanılması nedeniyle, (أَشْيَاءُ) kelimesinden atılmıştır. Bu geçenerlere göre (أَشْيَاء) kelimesinin kalıbı, (أَفْعَاء) dir. el-Ferra ve el-Ahfaş'a göre (شيء) kelimesinin aslı (شَيْءٍ)²⁶⁷ olup daha sonra tahfif edilmiştir. (şedde kaldırılmıştır)

el-Ferra; bazı nahivcilerin, (أَشْيَاء) kelimesini fiillere kıyas ederek onu çoğul değil de isim olarak değerlendirdiklerini ve sözcüğü (أَشْيَاءُ) olarak çoğul yaptıklarını söyler. Bu durum, (عَدْرَاء) sözcüğünün (عَدَارِي) olarak çoğul yapılması gibidir.²⁶⁸

Ardından görüşünü şu şekilde açıklar: “Bana göre, (أَشْيَاء) sözcüğünün çoğulu (أَفْعَاء) vezni ile yapılmıştır. (لَيْن) sözcüğünün çoğulu da (أَلْيَاء) olarak yapılmıştır. (أَشْيَاء) sözcüğünün ortasında yer alan hemze atılmıştır. Normalde (أَشْيَاء) şeklinde olması gerekirken hemze çok kullanılması nedeniyle atılmıştır. Araplar; (هَذَا مِنْ أَبْنَاءِ سَعْدٍ) şeklinde kullanmışlardır. Kelimelerin tekili şu şekildedir: (أَسْمَاءُ) / (أَبْنَاءُ/أَبْنَاءُ) (أَسْمَاءُ) / (أَسْمَاءُ)²⁶⁹

Yukarıda geçenerlere göre hemze, (أَشْيَاء) kelimesinden iki nedenle atılmıştır.

- İki hemzenin yakınlığı ki Araplara göre bunun nedeni okunuşunun dile ağır gelmesidir.

²⁶⁵ Said Bin Mesade El-Mucaşi'ı, El-Belhi, El-Basri, Ebu El-Hasan, El-Ahfaş El-Evset Behevi adıyla bilinir, dil ve edebiyat alimi, Arapçayı Sibeveyhi'den öğrendi, bazı eserleri: Tefsir Meani'l-Kuran, Şerh Ebyatu'l-Meani ve Zad fi El-Aruz Bahru'l-Habeb, el-Mütedarek, Halil el-Bahr eserini 15 cilt olarak planlar ancak 16 cilde ulaşmıştır. ö.t 215, bkz. İnbahu Er-Ruvat 2/36 ve Mücemü'l-Udeba 3/1374

²⁶⁶

²⁶⁷

²⁶⁸ Bkz. Meani'l-Kuran, El-Ferra 1/321

²⁶⁹ Meani'l-Kuran, El-Ferra 1/321

- Kelimenin kendisi çoğuldur. Kelimenin tekil halinde ağır olan durum çoğul halinde de ağırdır. Bu nedenle de hemze atılmıştır.²⁷⁰

Ebu Hayyan, el-Ahfaş'tan bunun dışında başka bir görüş aktarmıştır. Ona göre (شيء) kelimesi, (فعل) veznindedir. Kelimenin aslı (شيئ) ²⁷¹ değildir. Çoğulu da (أفعلاء) kalıbındadır.

Dilcilerden bazıları el-Ferra ve el-Ahfaş'ın görüşüne itiraz etmiş ve bu konudaki görüşlerini çürütmek için çalışmışlardır. İbn Cena, ez-Zeccac ve el-İnsaf kitabının yazarı Ebu'l-Berekâti'l-Enbari bunlardan bazılarıdır.²⁷² Gene onlar arasında; el-Ahfaş'ın çağdaşı, Ebu Osman el-Mazeni de yer alır. Kendisine, (أشياء) kelimesini nasıl tasğır yaparsın? diye sorar. El-Ahfaş şöyle cevap verir: (أفعلاء) sözcüğü (أشياء) babında olmuş olsaydı; çoğulu (أشيئاء) olurdu. Bu durumda o tasğır hali için tekile dönüştürülmesi gerekir ardından da cemi salim olarak çoğul yapılır ve şöyle denirdi: (شيئآت)²⁷³

3-Bu konudaki 3. görüş de Kûfe ekolünün imamı el-Keseî'ye aittir. Kelimeyi zahirine göre ele almış ve kalıbı (أفعال), müfredi de (شيء) dür demiştir. Örnek: (فَرخ), (أفْرَاح) Radî şöyle der: el-Keseî'ye gelince o, bu yolla kalb'i kabul etmemekte ve (أشياء) sözcüğü (أفعال) kalıbında olup dönüştürülmemiştir demektedir.²⁷⁴

İbn Hayyan, kelimenin tasrif edilmemesi ile alakalı, el-Keseî'nin açıklayıcı ifadelerini aktarır ve şöyle der: el-Keseî şöyle der: (أشياء) sözcüğünün sonu (حَمْرَاء) sözcüğünün sonu ile benzer olması ve çok kullanılması nedeniyle tasrif edilmemiştir. Araplar; kelimeleri (أشْيَاوَان) ve (حَمْرَاوَان) şeklinde kullanırlar.²⁷⁵

²⁷⁰ Bazı dilciler bu görüşün sadece Ahfaşa ait olduğunu savunmuşlardır. Bazıları da sınılandırmadan genel olarak Kufe ekolüne ait olduğunu savunmuşlardır. Bkz. El-İnsaf 2670 ve el-Muktadab: 1/30

²⁷¹ Bkz. El-Bahru'l-Muhit: 4/378, Meani'l-Kuran, El-Ferra 1/321, Meani'l-Kuran ve İrabuh, Ez-Zeccac: 2/212, El-Mumti: 2/514, Şerhu Radî ala Şafiyetu İbn'l-hacib: 1/30, Hemu'l-Hevami': 3/480, Cuhud El-Ferra Es-Sarfıyye - Master tezi – 60/288 ve Eseru'l-Ahfaş fi El-Kufıyyin ve tesurruhu bihim: 470, master tezi, Muhammed Bin Ammar Deridin

²⁷² Bkz. El-Munsif 457, Meani'l-Kuran ve İrabuhu, Zeccac: 2/212 ve El-İnsaf:2/670

²⁷³ Bkz. El-Mumti: 2/514, Meâni'l-Kuran ve İrabuhu, Ez-Zeccac: 2/212, Şerhu'l-Muluki fi't-Tasrif: 329, İbnu Yaiş, Şerhu'l-Muluki fi't-Tasrif eserinde el-Ahfaş ve el-Ferra'nın görüşleri hakkında şöyle der: "kanıtı olsaydı o görüş güzeldi" yukarıda zikredilen kitaba bakılabilir.

²⁷⁴ Şerhu Radî ala Şafiyetu İbn'l-hacib: 1/29

²⁷⁵ El-Bahru'l-Muhit: 4/377

El-Keseî, tekellüfsüz olmasına ve analizinin kolay olmasına rağmen, bu durum, dilcilerin ona karşı gelmelerine, itiraz etmelerine ve birçok kanıtla görüşünü çürütmelerine engel olmamıştır. Onlardan birisi, öğrencisi el-Ferra'dır. Kendisi şöyle der: “tevehhüm üzerine olmuş olsaydı iki yolla da yapılıyor olurdu. Çünkü, harf çok kullanılırsa hafifler. Sözcük fazla kullanılması nedeniyle onu tasrif²⁷⁶ etmişlerdir. Kelimede bulunan zâid “ya” harfi, onun tasrifine engeldir.²⁷⁷

Yukarıda geçenlerden; (أشياء) kelimesinde meydana gelenleri ortaya çıkarma ve analiz etme adına dilcilerin kendilerini çok yordukları görülmektedir. Bunun nedeni de, bu kelimenin Kur'an-ı Kerimde memnu' mine's-sarf olmasıdır. Bilindiği gibi kelimenin memnu' mine's-sarf olabilmesi için bir sebebi olması gerekir. (اتَّسَّأَلُوا عَنْ) (أشياء) 278 ayetinde yer alan kelime memnu' mine's-sarf olarak bulunması nedeniyle dilciler, buna bir sebep bulmaya çalışmışlardır.

Bana göre; tercih edilen ve daha kolay ve basit görüş Keseî'nin bakış açısıdır. Buna göre, kelimenin vezni (أَفْعَال) olup kalb edilmesine gerek yoktur. Kelime, (أَشْيَاءُ), (أَشْيَاوَات) şeklinde Arapların kullandığı gibi (حَمْرَاء) sözcüğüne benzediği için tasrif edilmemiştir. Ayrıca Arapça kelimelerde asıl olan doğru tertip olup kalb değildir. Bu nedenle kelimenin orjinal halinin kullanılması daha evladır. Buna göre (أَشْيَاء) kelimesinin kalıbı (أَفْعَال)'dir. Eski dönem dilcilerden, Keseî'nin görüşünü uygun gören es-Sekavi²⁷⁹ şöyle der: “bu ifadelerin en güzeli ve doğruya en yakını Keseî'nin görüşüdür. Zira kelime; (سَيْف) (أَسْيَاف) sözcüğünde olduğu gibi, vezni (فَعْل) olup (أَفْعَال) şeklinde çoğul yapılmıştır. Memnu' mien's-sarf olması ise, (فَعْلَاء) sözcüğüne benzerliği nedeniyle. Bir şey başka bir şeye benzetilerek onun hükmü verilir. Aynı zamanda (أَرْطَى) kelimesinde yer alan elif harfini tenis elifine benzeterek marifede sarf durumundan çıkarmışlardır.²⁸⁰

²⁷⁶ (أجره) tasrif edilir hale getirmişlerdir.

²⁷⁷ Meani'l-Kuran, El-Ferra 1/321

²⁷⁸ Maide suresi: 103

²⁷⁹ Ali Bin Muhammed Bin Abdussamad El-İmam Alemuddin Eb El-Hasan Es-Sehavi, En-Nehavi El-Mukri Eş-Şafii, bazı eserleri: Şerhan ala El-Mufassal, Sifru's-Seade ve Sefiru'l-İfâde ve Şerhu Ehaci Ez-Zemehşeri En-Nehaviyye. Ö.t 346, bkz. Bugyetu'l-Vua fi Tabakati'l-Lugaviyyin ve En-Nuha 2/192

²⁸⁰ Sifru's-Seade ve Sefiru'l-İfâde: 1/69-70, aynı zamanda hadcilerin bakış açısıyla da bakar, Master tezi (Cuhud El-Ferra Es-Sarfıyye) 63, Muhammed Ali Hayrat

(أشياء) sözcüğünün vezni hakkında beyan edilen bu açıklama yeterli olduğunu zannediyorum. Bu bölümde dil alimlerinin konu hakkındaki görüşlerini aktardım. Öyleki o alimlerimizin Allah'ın Kitabına ve kelimelerini doğru gördükleri şekilde tahricine hizmet niyetleri olmasaydı bu dil de, olması gereken yerde olmazdı.

3.1.9 Fâu'l-Fiili Hazfolunmuş İki Harfli Sözcük

Aydinî, bu konuyu Bahru'l-Kavâid kitabında, ism-i mensub konusu altında ele almıştır. Zahirinde iki harf üzere olan kelimenin nisbeti yoluyla yapılır. Atılan harf fâu'l-fiildir. Aydinî, bu konu hakkındaki detay ve görüşleri şu ifadelerle belirtmiştir. “orjinalinde ortadaki harfî harekeli olan iki harfli kelime ile alakalı,... (شَيْئَةً) sözcüğünde olduğu gibi lâmu'l-fiili mutel isimde eğer atılan harf fâu'l-fiil ise, (وَشَوِيٍّ)²⁸¹ sözcüğünde olduğu gibi geri getirilir. Ahfaş şöyle der: (وَشَيْئِيٍّ) sözcüğünün orjinali “ya”lı (الياء) ve aynu'l-fiili sakindir. Sözcüğün lâmu'l-fiili sahih ise ve atılan harf (عِدَّة) (سِه) örneklerinde olduğu gibi lâmu'l-fiil değilse, sözcüğün orjinali (وَعْد) (وَسَاء) örneklerinde olduğu gibi olur ve atılan harf (عَدِيٍّ) (سَهِيٍّ) örneklerinde olduğu gibi geri gelmez.²⁸²

Dilcilerin bu konudaki görüşlerini aktarmadan önce, ism-i mensub hakkında kısa bir tanımlama ile giriş yapalım: İsm-i Mensub: ismin sonuna şeddeli “ya” getirilerek yapılır. Ve sözcük bu durumda aitliğe işaret eder. Sîbeveyhi bunu izâfe veya nisbiyye olarak adlandırır²⁸³

Sonuna şeddeli “ya” eklenen bu isim, mensub olarak adlandırılır. Kendisine nisbet yapılan isme mensûbun ileyhi denir. Örnek: (أحمد تُرْكِيٍّ) bu ifade, Ahmed'in Türk milletine ait olduğunu gösterir.²⁸⁴

El-Fâkihi, mensûb ileyhiyi şöyle tanımlar: “Kelimedden mücerred olarak bir şeye âidiyetini ifade etmek için sonuna şeddeli “yâ” eklenen sözcüktür.²⁸⁵

²⁸¹ (الْوَشْيِيٍّ) renklerin ve sözün birbirine katılmasıdır. Bkz. Lisanu'l-Arap: 15/392

²⁸² Bahru'l-Kavaid: 156

²⁸³ Bkz. El-Kitap 3/335

²⁸⁴ Bkz. El-Musaaid ala Teshili'l-Fevaid 3/351 ve El-Vafi fi Et-Tesgir Ve En-Neseb ve El-Vekf ve Hemzeti'l-Vasl: 59

fâu'l-fiili mahzûf sülasi isme eklenen nisbete gelince; dilcilerin bu konudaki görüşleri şu şekildedir.

1- Aydîni: “Sözcükten atılan, fâu'l-fiil ise bu durumda (شَيْئَةً) örneğinde olduğu gibi sözcüğün lâmu'l-fiili mutel olup (وَشَوِيٌّ) şeklinde geri iade edilmesi gerekir.” Bu görüş, Sîbeveyhi'nin görüşüdür. El-Müberred bunun, aynı zamanda el-Halil b Ahmed'in de görüşü olduğunu ifade eder.²⁸⁶ Bu iki âlim, atılan fâu'l-kelimenin iade edilmesi gerektiğini savunurlar. Sîbeveyhi bu konuda şöyle der: “kesre kendi halinde bırakıldığı zaman, (شَيْئَةً) sözcüğüne yapılan izâfede (وَشَوِيٌّ) aynül kelime sakinleşmediği gibi (دَمَوِيٌّ) sözcüğünde de mim harfî sakin olmadı. (شَجَوِيٌّ) örneğinde olduğu gibi yapıldı. Ancak, müşebbeh isim yapıldığında (عَه) sözcüğünde olduğu gibi, “vav” harfi eklendi. Çünkü Araplar, harfî isim gibi kullanır.”²⁸⁷

Es-Sirâfi, Sîbeveyhi'nin görüşünü açıklamaya şu şekilde devam eder ve (وَشَوِيٌّ) sözcüğü hakkında şöyle der: “(شَيْئَةً) sözcüğüne nisbet ettiğimiz zaman “şin” harfî hareke alır ve bu durumda nisbet için “ha” (ه) harfinin atılması gerekir. Ondan sonra, “şin” ve “ya” harfleri kalır. Bunlar iki harften ibarettir. İkinci harf med ve lin harflerinden birisidir. Bu nedenle bir harf ilave edilmesi gerekir. Bu durumda en uygun olan, atılan harfin geri getirilmesidir. O da kesreli “vav” harfidir. Bu durumda sözcük (وَشَوِيٌّ) olur. (عَمَوِيٌّ), (شَجَوِيٌّ) örneklerinde olduğu gibi “şin” harfî fethalı hale getirilir.”²⁸⁸

2- Aydîni, bu konuda başka bir görüşe işaret eder. O da el-Ahfaş'ın görüşüdür. (شَيْئَةً) sözcüğüne nisbet yapıldığı zaman sözcük orjinal halinde olduğu “yâ”lı olarak (وَشَوِيٌّ) şeklini alır. El-Müberred,²⁸⁹ bu görüşü el-Ahfaş'tan aktarır ve şöyle der: “atılan harf geri getirilirse, sözcük aslına, orjinal haline dönmüş olur. Böylece (ظَلِيٌّ) (ظَلِيٌّ)

²⁸⁵ Şerh Kitap El-Hudud, el-Fakihi: 304, el-fakihi: Abdullah b Ahmed b Ali el-Fakihi el-Mekki eş-Şafii, Mücibü'n-Neda fi Şerhi Katrü'n-Neda ve Şerhu'l-Ecrûmiyye kitaplarını tasnif etmiştir. ö 972, el-İ'lâm 4/69

²⁸⁶ Bkz. El-Muktadab 3/156

²⁸⁷ Bkz. El-Kitap 3/369-370

²⁸⁸ Şerh Es-Sirafi: 4/120-121

²⁸⁹ Muhammed Bin Yezid Bin Abdulkber Es-Semali El-Ezdi, Ebu El-Abbas, El-Muberred adıyla tanınır, Bağdat'ta döneminin arapça imamıdır. 210 yılında Basra'da doğdu, 286 yılında Bağdat'da vefat etti, eserlerinden bazıları: El-Kamil, El-Muzekker ve El-Muennes ve El-Muberred, El-Muktadab, El-Mukarrab, el-Müberred: Çoğunluğa göre “Ra” şeddeli ve fethalı olup bazıları kesreli okumuştur. bkz. İnbahu Er-Ruva 3/241 ve Tarihu'l-İslam 6/831

söylenmiştir. “İlmine güvendiğimiz herhangi birisinin, bu konu hakkında farklı bir şey söylediğini bilmiyoruz”²⁹⁷

Dilcilerin eserleri incelendiğinde, Es-Sirafi'nin belirttiği görüş dışında, Sîbeveyhi'nin ifadesinden farklı görüşler olduğu görülmektedir. Yani; ilmine güvenilir bazı ilim insanları; fâu'l-fiili atılmış iki harfli sülasi isimlere nisbet yapıldığında fâu'l-fiili iade etmişlerdir. Bu görüşü Radî, Kûfe ekolü imamlarından biri olan el-Ferra'dan aktarmaktadır. Kendisi, (عَدَوِي) sözcüğünü Araplardan duymuş ve ona kıyas yapmıştır. “Vav” harfini fâu'l kelime yaptıktan sonra lâmu'l-fiilden sonra geri getirmiştir. Bunu da sahih kural üzerine mutel harfi atarak yapmıştır.²⁹⁸ Radî şöyle der: el-Ferra, atılan fâu'l kelimeyi bu babda sahih veya mutel olsun lâmu'l-fiilden sonra lâmu'l-fiil yani son harf yapmaktadır. Bu durumda geri getirilmesi doğru olur. örnek: (عِدَّة) (عَدَوِي), (زِنَّة) (زَنَوِي), (شَيْبِيَّة) (شَيْبَوِي) onu bu görüşe götüren neden, bu kullanımları bazı Araplardan duymuş olmasıdır. Bunlara binaen diğer kelimeleri de bunlara kıyas etmiştir.²⁹⁹

Görüşlerin incelenmesinin ardından denilebilir ki: her görüşün kendine göre bir açıklaması ve inkârı zor kanıtı bulunmaktadır. El-Ferra'nın bakış açısı da bu bağlamdadır. Dilsel görüş, Araplardan duymaya dayalı olduğu sürece, inkâr ve iptal edilmemesi gerekir. Dilciler, gramer kurallarını koyarken duydukları kişilere göre bu kuralları ispat etmişlerdir. Bu veya şu görüş bazılarında göre şaz ve kural dışı sayılsa bile bu durum, onların inkârı ve iptali anlamına gelmez.

3.1.10 Sülâsi Ecvef Fiillerin İsm-İ Mef'ûl Hallarının İ'lâli

Aydîni, sülâsi ecvef fiillerin ism-i mef'ûl sigasında meydana gelen i'lâl hakkında musannif Birgivî'nin sözlerini ve bu konuda ilim insanların görüşlerini açıklama sadedinde şöyle der: “sülâsi ecvef fiillerin ism-i mef'ûllerinde aynu'l fiil diğerlerinde olduğu gibi iki sakin nedeniyle hafzedilir.” Yani; meful dışında kalanlar; ebu'l-Hasan el-Ahfaş'ın iki kaynağında ve onlar dışındakilerde zikredildiği gibi, aynu'l-fiil, genellikle bu konum dışında hafze maruz kalır veya o zâid vav alamettir.

²⁹⁷ El-Kitap: 3/369

²⁹⁸ Bkz. . Cuhud El-Ferra Es-Sarfiyye, Master tezi 250

²⁹⁹ Şerhu Radî ala Şafiyetu İbn'l-hacib: 2/63

Alamet ise hazfedilemez. Aslında hazfi daha iyidir. Örnek: (مَقُولٌ) sözcüğün aslı (مَقُولٌ) olup (يَقُولُ) sözcüğünde olduğu gibi i'lal edilmiştir. İki sakin harfin yan yana gelmesi nedeniyle de ilk “vav” hazf edilmiştir. Ancak el-Ahfaş’a göre (“yaî ecvef fiillerde) “vav” ile “yâ” harfinin i'lâli arasındaki fark; aynu'l-fiilden önceki harfin harekesi, hazfedilen “ya” harfine delalet etmesi için kesreye dönüştürülür, mef'ûl vavı da, sakin olması ve öncesinin de kesre olması nedeniyle yâ harfine kalb edilir.örnek: (مَكِيلٌ) sözcüğün aslı (مَكِيلٌ) olup i'lal hali ilk bakışta farkedilebilir. (Sîbeveyhi şöyle der: hazfedilen mef'ûl vavıdır) çünkü zâiddir, zâid olanın hazfi evladır.³⁰⁰

Araştırmacı, çalışmanın bu bölümünde; kısaca ism-i mef'ûle değindikten sonra, konu ile alakalı diltelerin görüşlerini bir nebze detaylandırarak sunacaktır.

İsm-i Mef'ûl: türetilmiş bir yapısı olup mücerred manaya delalet eder. Fâilin yaptığı eylemin üzerinde gerçekleştiği kişiyi gösterir. Örnek: (الْبَحْثُ مَكْتُوبٌ)³⁰¹ (Araştırma yazılmıştır)

İsm-i mef'ûlün adlandırılmasında birkaç terim yer almaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: el-Ferra ve İbn Sirac; fiilin eyleminden etkilenmesi nedeniyle “mef'ûlün bih” olarak tanımlarlar. Ebu Bekir b el-Enbâri ve el-Ferra dışındaki Kûfeliler; onu “dâim”³⁰² (İsm-i fâil ve ism-i mef'ûl) olarak taksim etmişlerdir. Ebu Bekir şöyle der: Dâim ifadesi, (رجل محنون) örneğinde olduğu gibi, söylenmeyen fiil yapısı için ve (أَجْنَهُ) örneğinde olduğu gibi mazi fiil kullanılır. Burada dâimi (جَنَّ) fiili üzerine bina etmişlerdir.³⁰³

Sülasi fiillerin ism-i mef'ûlü; mechul kipi üzerinden kıyasi olarak, (مَفْعُول) vezninde elde edilir. Örnek: (هذا البحثُ مَقْرُوءٌ، وما فيه مَفْهُومٌ؛ من قرأه وفهمه) (okuyan ve anlayan birisi için; bu araştırma okunmuş ve (içindekiler) anlaşılmıştır.

³⁰⁰ Bahru'l-Kavaid: 227

³⁰¹ Bkz. Şerhan al Mirahi'l-Ervah fi İlmi't-Tasrif 74, kitabın iki şerih bulunmaktadır: Şerhu Mirahi'l-Ervah, Dikengöz, ve El-Felah fi Şerhi'l-Mirah, İbn Kemal Paşa

³⁰² Bkz. Meani'l-Kuran, El-Ferra 2/153, El-Usul fi'n-Nahv: 1/122, Kufeliler, bununla iki şeyi ifade ederler: ismü fâil ve ismi mef'ûl, bkz. Mustalahatü'n-Nahvi'l-Kufi diraseti ve tahdidi medlületiye 50, bkz. Mücem Mustalahatü'n-Nahv Ve Es-Sarf Ve El-Aruz Ve El-Kafiye arapça ve ingilizce 232

³⁰³ Ez-Zahir fi Meani Kelimati'n-Nas: 1/330-331

Sülasi dışındakilerde ise; müzari kipinden, müzari harfi zammeli “mim” harfine dönüştürülerek ve sondan bir önceki harfin harekesi de fetha yapılarak elde edilir. Örnek: (هذا البحث مُصْطَفَى) (اصْطَفَى) fiilinden türetilmiştir.

Çalışmanın bu bölümünün konusu olan; ecvaf mutel ism-i mef’ûle gelince; İsm-i mef’ûl, fiili mutel olduğu gibi kendisi de mutel olabilir. İbn Yaş; ism-i mef’ûlün fiili mûtel ise kendisi de mutel olur der. Örnek: (مَبِيع) (بِيع), (مَقُول) (قِيلَ),³⁰⁴

Sülasi ecvaf fiilin İsm-i mef’ûlünde meydana gelen ihtilaf; sözcükten hazfolunan harfle ilgilidir. O harf, aynu’l-kelime midri? Yoksa (مَفْعُول) kalıbındaki zâid olan “vav” harfi midir?

Dilciler bu konuda iki farklı görüşe ayrılmışlardır.

1-el-Halil ve Sîbeveyhi’nin görüşü Ecvef olan ism-i mef’ûl’den atılan harf; zâid olan mef’ûl vavidir. Atılma nedeni de iki sakin harfin buluşmasıdır. Bu durumda zâid olması nedeniyle mef’ûl vavı atılmıştır. Çünkü Zâid olanın atılması evlâdır. Musannif Birgivî, buraya kadar bahsedilenleri şu şekilde ifade etmiştir: “Sîbeveyhi; hazfolan harf, mef’ûl vavidir, buna göre (مَقُول) sözcüğünün vezni (مَفْعَل)’dir demiştir.³⁰⁵

Sîbeveyhi, kitabının (باب ما اعتل من أسماء الأفعال) isim ve fiillerden illetli olanlar bâbında şöyle der: “(فُعَل) vezni i’lâl olduğu gibi (مَفْعُول) mef’ûl de olur. Çünkü isim, (فُعَل) babında (مَفْعُول) mef’ûl yapılır. Aynı zamanda isim, (فَعَل) babında (فَاعِل) fâil yapılır. Örnek: (مَزُور) (مَصُوع) sözcüklerin orjinal hali (مَزُور) iken (يَفْعَل) ve (فَعَل) de olduğu gibi birinci vav iskân edilmiş ve ardından mef’ûl vav’ı atılmıştır. Çünkü iki sakin harf bir araya gelmez.³⁰⁶

³⁰⁴ Şerhu’l-Mufassal: 5/450

³⁰⁵ Bahru’l-Kavaid: 227

³⁰⁶ El-Kitap: 3/348

Ardından yâî sülasi ecvef fiillerin ism-i mef'ûlünü açıklama sadedinde şöyle devam eder: “yaî ile alakalı şöyle denir (مَبِيعٌ) (مَوْيِبٌ) aynu'l-fiil sakin hale getirilir ve mef'ûl vavı atılır. Zira iki sakin harf bir araya gelmez.³⁰⁷

(كَيْلٌ) örneğinde olduğu gibi “yaî sülasi ecvef fiiller; hakkında el-Halil b Ahmed şöyle der: “(كَانَ الْبُرُّ يَكِيلُ كَيْلًا) ve (الْبُرُّ مَكِيلٌ)³⁰⁸ kıyası olarak (مَكْيُوبٌ) kullanılabilir. Beni Esed³⁰⁹ lehçesine göre (مَكُوبٌ) şeklinde kullanılır ancak bu kötü bir kullanımdır, bundan daha kötüsü ise (مَكَالٌ) kullanımıdır.³¹⁰

Teftâzânî³¹¹ bu görüşü tercih etmiş, müellif ondan naklederek şöyle devam etmiştir: “Sîbeveyhi'nin görüşü tercih edilir.”³¹²

Bu görüş birkaç yönden doğrudur:

- (مَفْعُولٌ) kalıbındaki zâid harfin atılması kelimenin orjinal harfinin atılmasından daha kolaydır.³¹³
- (إِقَامَةٌ) sözcüğünde olduğu gibi zâid harfin sona yakın bulunuşu³¹⁴
- (مَفْعُولٌ) kalıbında atılan harf “vav” değil de orjinali (مَبِيعٌ) olan (مَبِيعٌ) kelimesindeki gibi “ya” olsa bu durumda (مَبُوعٌ) şeklinde kullanılırdı. Orjinali (مَشْيُوبٌ) olan kelimenin (مَشْيِيبٌ) şeklinde de kullanımı caizdir. İbn Yaîş şöyle der: Sözcük (مَاءٌ) (مَشْيِيبٌ) şeklinde kullanılır ve karışık anlamına gelir. Şair şöyle der:

(سَيَكْفِيكَ ضَرْبُ الْقَوْمِ لَحْمٌ مُعَرَّصٌ)

(وَمَاءٌ قُدُورٌ فِي الْقِصَاعِ مَشْيِيبٌ)³¹⁵

³⁰⁷ El-Kitap: 3/348

³⁰⁸ (الْبُرُّ) be harfi ötreli yazılır. Buğday anlamındadır. bkz. Lisani'l-Arap 4/55

³⁰⁹ Benu Esed Bin Huzeyme Bin Medreke, büyük kabile, bkz. Cemhertu Ensabi'l-Arap 1/190, 1/466, 2/195

³¹⁰ El-Ayn: 5/406

³¹¹ Mesud Bin Ömer Bin Abdullah Eş-Şeyh Sadeddin Et-Teftazani, Nahiv ve sarf alimi, eserleri arasında şunlar yer alır: Şerhu'l-Adad, Şerhu'l-Kısmı's-Salis min El-Miftah, Et-Telvih ala Et-Tenkîh fi Usuli'l-Fıkîh, Şerhu Tasrif El-İzzi ve El-İrşad fi'n-Nahv, ö.t 791, bkz. Bugyetu'l-Vua 2/285

³¹² Bkz. Şerhu Muhtasaru't-Tasrif El-İzzi 134 ve Bahru'l-Kavaid: 227

³¹³ Bkz. El-Muktadab 1/100, El-Mumti: 2/255 ve Emali Eş-Şeceri: 1/315-318

³¹⁴ Bkz. Şerhu't-Tasrih ala't-Tavdh:2/43, 32-34

Bu durum, atılan harfin zâid olan vav harfi olduğunu savunan el-Halil ve Sîbeveyhi'nin görüşlerini deteklemektedir.³¹⁶

Araştırmacıya göre; Beni Dübeyr³¹⁷ ve Beni Fak'as'a³¹⁸ (Beni Esed kabilesinin fasih dil konuşan kollarından birisidir) göre; meçhul üzere mebni olan (بُوع) sözcüğünün ismi mef'ûlü yukarıda geçenlere binaen (مَبْنُوع) gelmesi doğru olabilir.

Şair şöyle der:

(لَيْتَ وَهَلْ يَنْفَعُ شَيْئًا لَيْتَ لَيْتَ شَبَابًا بُوعَ فَاشْتَرَيْتُ)³¹⁹

2-el-Keseî ve el-Ahfaş'ın görüşü

Ecvef sülasi ism-i mef'ûlden atılan harfin, aynu'l- kelime olduğunu savunurlar. Örnek: ecvav vâvi'ye örnek (مَقُول) sözcüğü ve ecvaf yâî'ye örnek (مَبْيَع) onların görüşüne göre (مَقُول) sözcüğünün kalıbı, aynu'l- kelimenin atılması ile (مَقُول)'dür. Aydınî, buraya kadar olan konudan şöyle bahseder: "El-Ahfaş'a göre ilk ikisinin kalıbı (مَقُول)'dür."³²⁰

Bu görüşü, el-Keseî ve el-Ahfaş'a nisbet edenler arasında İbn el-Müeddeb'de vardır. Dekaik adlı eserinde şöyle der: "ebu'l-Hasan el-Ahfaş, atılan harfin aynu'l-fiil olduğunu savunurdu."³²¹ el-Keseî'den şöyle nakleder: "el-Keseî şu görüşü savunmuştur. Atılan harfin aynu'l-fiil olduğunu savunurdu."³²²

³¹⁵ Beyit, El-Muhabbel Es-Suleyk Bin Es-Selke Es-Sadi'ni divanında yer almaktadır: 57, İbnu Manzur Lisanu'l-Arap'ta yer vermiştir. 7/53 ve Ezubeydi Tacu'l-Arus:'ta elealmıştır: 3/162

³¹⁶ Bkz. Şerhu'l-Mufassal: 5/450-451 ve El-Munsif, İbnu Cinni 1/300

³¹⁷ Dubeyr Kaab Bin Amr Bin Kain Bin El-Haris Bin Salebe Bin Dudan, bkz. Cemhertu Ensabi'l-Arap, İbnu Hazm 1/466-2/195

³¹⁸ Benu Fe'kas Bin Tarif Bin Ömer Bin Kain Bin Dudan Bin Esed, Beni Esed b Huzeyme b Mudrike kabilesinin kollarındandır bkz. Cemhertu Ensabi'l-Arap 1/466

³¹⁹ Beyit, Rü'ye b el-Icecin divanında yer almaktadır. Öncesinde kovayı çekmede yaşadığı zorluğu anlatma sadedinde; bağırsık ve zorluğunun nedenlerini yaşlılığından veya kocasından sorarak şöyle der: (يا قوم قد حوِّقْتُ أو (مالي إذا أُجْدِبُهَا ضَائِبْتُ أَكْبَرُ قَد عَالِي أو يَيْسْتُ (دنوت وبعضُ جِبِقَالِ الرَّجَالِ المَوْتُ

³²⁰ Bahru'l-Kavaid: 227

³²¹ Dekaiku't-Tasrif: 272

³²² Dekaiku't-Tasrif: 272-273

Radî, iki sakin med harfinden birincisi atılır konusunu ele aldığı yerde, bu görüşün aynı zamanda el-Ferra'nın da görüşü olduğunu belirtmiştir.³²³

Bu görüşün delili şunlardır:

- (مفعول) kalıbındaki vav harfi med için gelmiştir. Ayn ise herhangi bir mana için gelmemiş ve bu nedenle atılmıştır. Çünkü, bir anlamı ifade için yer alan harfin yerinde kalması daha evladır. Buna (مررتُ بقاضٍ) cümlesi de örnek verilebilir. Burada, “ya” harfi atılmış ve sarfî bir anlamı ifade için yer alan tenvin korunmuştur.³²⁴
- Burada olduğu gibi; iki sakin harfin yan yan gelmesi ve med harfi olması durumunda birincisi hafzedilir.³²⁵
- Aynu'l-keime, (صائم) (صُم) (يَصُومُ) örneğinde olduğu gibi; kalb veya hazf veya nakil yoluyla i'lal mahalli olduğu gibi aynı zamanda ecvav olan İsm-i mef'ûlde hazf yoluyuda i'lal olur.³²⁶

Ebu Osman el-Mazini, Ebu ali el-Farisi'den³²⁷ şunları nakleder: “..ancak fâu'l-fiil kalb yoluyla i'lal olduğunda hazf yoluyla da olur. Aynı şekilde, mef'ulün, aynu'l-keimesi iskân, ve kalb yoluyla i'lal olduğunda aynı zamanda hazf yoluyuda i'lal olur.”³²⁸

Araştırmacıya göre: yukarıda geçen iki görüşün incelenmesinin ardından, ikisinden birisinin tercih edilmesi zordur, zira her ikisinin de kanıtları ikna edicidir. El-Mazini bu duruma şu ifadelerle işaret eder: “her iki görüş de güzel ve hasendir.”³²⁹ Ardından, Ebu'l-Hasan'ın görüşünü tercih ederek şöyle der: “el-Ahfaş'ın görüşü

³²³ Bkz. Şerhu Radî ala Şafiyetu İbn'l-hacib: 1/165

³²⁴ Bkz. El-Munsif, İbnu Cinni 1/301

³²⁵ Bkz. Şerhu Radî ala Şafiyetu İbn'l-hacib: 3/147

³²⁶ Bkz. Şerhu Radî ala Şafiyetu İbn'l-hacib: 3/165 ve Emali Eş-Şeceri: 1/318

³²⁷ Ebu Ali El-Hasan Bin Ahmed Bin Abdulgaffar Bin Muhammed Bin Eban El-farisi En-Nahvi, çağının nahiv ve edebiyat imamı, eserlerinden bazıları şunlardır: el-İdah, Et-Tekmile fi'n-Nahv ve El-Evamil El-Mieti, ö.t 377, bkz. Vefiyyatu'l-Ayan 2/80-82

³²⁸ Bunu El-Munsif kitabında İbnu Cinni zikr ettii: 1/290

³²⁹ El-Munsif, İbnu Cinni, Şerhu ttap Et-Tasrif, El-Mazini: 1/291

daha doğrudur.”³³⁰ Bu nedenle, yukarıda geçenlere binaen araştırmacı bazı delil ve kanıtları açıklama gereği duymaktadır:

Bu konunun sonunda; Sülası ecvef İsm-i mef’ûl hazf yoluyla ve hazf olmadan tam teleffuz edilebilir. Dilcilerin bu konuda görüş ayrılıklarına rağmen, onların görüşleri incelendiğinde; bu görüşlerin karşılaştırılması, doğru ve yanlış olarak değil, doğru ve daha doğru açısından değerlendirilebileceği görülmektedir.³³¹

Sülası ecvef İsm-i mef’ûlün, İtmam ve hazf durumu hakkında Aydıni şöyle der: “Beni Temim (kabilesi) “vav” harfini hazfederek ve “ya” harfini hazfetmeksizin kullanırlar ve sabit olan kıyasa göre aşağıda yer aldığı gibi (مَكْيُول) şeklinde kullanırlar.

(حَتَّى تَذَكَّرَ بِيضَاتٍ، وَهَيْجَةً)

(يَوْمَ الرَّذَائِ عَلَيْهِ الرِّيحُ مَعْيُومٌ)³³²

(قَدْ كَانَ قَوْمُكَ يَحْسِبُونَكَ سَيِّدًا)

(وَإِخَالُ أَنْكَ سَيِّدٌ مَعْيُومٌ)³³³

Bu durum ecvav “vavi”ler için bahsedilmemiştir. Sîbeveyhi şöyle der: Çünkü, vavlar’ın teleffuzu dile daha ağır ve zordur. Şu şekilde rivayet edilmiştir: (ثَوْبٌ وَفَرَسٌ مَقْوُودٌ), (ضَعْفٌ قَوْلٌ مَقْوُودٌ) ıslak (مَبْلُولٌ) yani (وَمِسْكٌ مَذْوُوفٌ), (مَصْنُوعٌ)³³⁴

³³⁰ El-Munsif, İbnu Cinni, Şerhu tıap Et-Tasrif, El-Mazini: 1/291

³³¹ Bkz. El-Kitap 4/349, Şerhu’l-Eşmuni: 3/864-866, Şerhu Elfiyyeti İbnu Malik, Eş-Şatibi: 9/348, Durretu’l-Gavvas fi Evhami’l-Havas: 71, El-Muktadab: 1/100, El-Munsif: 1/286, El-Mumti’: 2/455, Lisanu’l-Arap: md: (صون) 28/2530, El-Hasais: 1/260-261, Şerhu Şafiyetu İbn’l-hacib, Radî 3/149-159, El-Bahru’l-Muhit: 10/416 ve Ârâu’l-Kesai inde Şurrahi Elfiyyetu İbnu Malik fi’l-Karni’s-Samin El-Hicri: 250, master tezi, Nihad Bedriyye, bkz. Menahicu’s-Sarfiyyin ve Mezahibuhum fi El-Karneyn Es-Salis ve Er-Rabi min El-Hicre: 429-431

³³² Beyit, Alkame b Abde Alkame b Abde b Naşıra b Kays (Abdetü’l-Fahl olarak tanınmıştır) aittir. Beni Temim kabiesinden olup, cahiliye dönemi şairlerindendir. Bir kasidesinde şöyle der: (هل ما علمت وما ستودعت مكتوم أم حيلها) Bkz. Divanı: 39, beyit; El-Munsif 1/449, El-Muktadab 1/101, El-Mumti El-Kebir fi Et-Tasrif 1/300, Tevdihu’l-Mekasid 3/1681 ve Şerhu’l-Mufassal 5/449 gibi nahiv ve sarf kitaplarında bakılabilir.

³³³ Beyit, Abbas b Mirdas es-Sülemi’nin divanında (156) yer almaktadır. Bundan önce kasidenin başında zulüm hakkında öyle der: (أَكْلِيْبُ مَالِكَ كُلِّ يَوْمٍ ظَالِمًا وَالظَلْمُ أَنْكُدُ، وَجَهُهُ مَلْعُونٌ) Beyit, şu nahiv ve sarf kitaplarında da bakılabilir. Şeza’l-Urf 1/138, Şerhu Elfiyyetu İbnu Malik, El-Eşmuni 4/126, El-Mekasidu’n-Neheviyye 4/2099, Temhidu’l-Kavaid 10/5178, Şerhu Kitap Sibeveyh, Es-Sirafi 5/249 ve Şerhu Elfiyyetu İbnu Malik, Eş-Şatibi: 9/348

Aydîni buradaki sözlerini; Sadeddin Taftazani'nin³³⁵ Şerhu Muhtasari't-Tasrifi'l-Izzi fî Fenni's-sarf adlı eserinden aktarmıştır.

Sîbeveyhi bu konuda şöyle der: “vav harfinin orijinal hali üzerine bulunması reddedilmez.”³³⁶

Buna göre; (مَكِيل) ve (مَكْيُول), (مَبِيع) ve (مَبْيُوع) şekilde kullanılması doğrudur, ancak daha doğru olan ise tamamlanmamasıdır. Zira, en fasih ve en doğru kullanımın yer aldığı Kur'an-ı Kerim'de Rabbimiz o şekilde ifade etmiştir: (يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ) فَكَايِّنَ مِّنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَيَبُرُّ مَعْطَلَةٌ (وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَّهِيلًا) (وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ)³³⁸

3.2 Nahiv Örnekleri

Çalışmanın bu bölümünde, Aydîni'nin, Bahru'l-Kavâid aslı eserinde şerh ettiği nahiv konuları ele alınacaktır. Bu yolla yazarın, bu konuları ele alış metodu ve konulara bakış açısı ve diğer mütekaddim ve müteahhir dilci ve nahivcilerle hemfikir olduğu ve farklı düşündüğü konular incelenecektir. Nahivci Aydîni'nin, nahiv alanındaki bakış açısını öğrenebilme adına aşağıdaki örnekler seçilmiştir:

3.2.1 Taaccüb Kalıpları (مَا أَفْعَلُهُ) ve (أَفْعِلْ بِهِ)

Taaccüb kelimesinin sözlük anlamı: insanın, nedeni belli olmayan nadir durumlar karşısında gösterdiği infial ve tepki halidir.³³⁹ Bu durumu ifadenin; (مَا أَفْعَلُهُ) ve (أَفْعِلْ بِهِ) olmak üzere iki kalıbı vardır.³⁴⁰

Nahiv âlimleri taaccüb'ün tanımında bazı fikir ayrılıklarına düşmüşlerdir. Bu nedenle de sözcüğün birçok tanımı ortaya çıkmıştır. Bunların ilki İbn Usfûri'l-l Kâtil'in tanımıdır: “Nedeni gizli olan etkenin tanımlanmasının abartılmasıdır. Bu abartı

³³⁴ Bahru'l-Kavaid: 228

³³⁵ Bkz. Şerhu Muhtasaru't-Tasrif El-İzzi 134-135

³³⁶ El-Kitap: 2/367

³³⁷ Müzzemmil suresi: 14

³³⁸ Hac suresi: 43

³³⁹ Bkz. Lisanu'l-Arap (عجب) md. ve El-Bahru'l-Muhit: 1/494 Avdahü'l-Meselik hamîşi 3/225

³⁴⁰ Bkz. En-Nahivü'l-Vafi: 3/339

nedeni ile taaccüb eden şahsın, benzerlerinden veya ondan daha düşük seviyede olanlardan farklılık göstermesidir.”³⁴¹

Kalıbın detayları şu şekildedir:

3.2.1.1 (مَا أَفْعَلَهُ) Kalıbı

Aydîni eserinde, bu kalp hakkında şöyle der: “Bu konunun iki kalıbı bulunur. Bunlardan birisi; (الإفعال) kalıbının mazi halinin başına (مَا) eklenerek elde edilir. Sonu ise gerek zahire veya zamirlerden olsun nasb edilir. İlk söylendiği şeyden farklılık gösterir. Bu ikisi, ittifakla gayri müteaddi (geçişsiz) olmaları ve alışık olunmayan fiillerden isme aktarılması nedeniyle ism-i tafdil kalıbından aktarılmıştır. Örnek: (مَا أَنْصَرَ زَيْدًا) ve (مَا أَنْصَرَهُ)³⁴²

Dilciler taaccüb (مَا) sının mübteda olduğu konusunda hemfikirdirler. Ancak, onun kökü konusunda ihtilaf etmiş ve birkaç farklı görüş ortaya konulmuştur.

1. Bazı dilciler; taaccüb (مَا) “mâ”sının; şey (شيء) anlamında nekre mübteda olduğunu savunmuşlardır. (مَا) ma’ya dönen zamir ile birlikte fiil cümlesinin ise, nekre mübteda ma’nın (مَا), ref mahallinde mef’ûlü olduğu savunmuşlardır. Bu şekilde düşünmeye iten neden ise, şey anlamında tam nekre yani olan başlangıcın taaccübü ifade etmesidir.³⁴³ Ondan sonra gelen fiil cümlesi ise onun haberi konumunda merfudur. Bu görüş, el-Halil b Ahmed’in³⁴⁴ görüşüdür. Sîbeveyhi de (مَا) ma’nın nekre olduğu konusunda el-Halil’le hemfikirdir, ancak onun şey (شيء) anlamında olduğunu düşünmemektedir. Kendisi; (مَا), fiil görevini görür fakat fiil, fiilin mecrasında gitmez ve onun yaptıklarını yapmaz başlığı altında ele aldığı konuda şöyle demiştir: “el-Halil; (مَا أَحْسَنَ عَبْدَ اللَّهِ) (Abdullah ne kadar iyidir) cümlesini (شيءٌ أَحْسَنَ عَبْدَ اللَّهِ) cümlesi

³⁴¹ El-Mukarrab, İbnu Uşfur: 1/72

³⁴² Bkz. Bahru’l-Kavaid: 108 ve El-Kitap: 1/37 Bulak Matbaası, 1/73 El-Hanci Matbaası

³⁴³ Mustafa el-Galayini şöyle der: tam nekra olan ”ma”; kendi kendine yeterli olup başka herhanhi bir sıla veya sifata gerek duymaz. Örnek: (أكرم رجلاً ما), diğer “ma” ise taaccüb fiilinden önce gelen “ma”dır. “ma” bağlanacağı bir cümleye ihtiyaç duyması halinde bu cümle mevsul marife olur. örnek: ("افْعَلْ مَا تَرَاهُ خَيْرًا"), onu tanımlayacak bir müfret veya cümleye gereksinim duyarsa o nitelenmiş nekre olur. örnek: (اعْمَلْ مَا مِنَ الْأُمُورِ يَنْفَعُ) Camiu’d-Durusu’l-Arabiyye: 1/67

³⁴⁴ Bkz. Şerhu Kitap Sibeveyh, Es-Sirafi 1/354 ve El-Kennaş fi Fenney En-Nahvi ve’s-Sarf 2/51

gibi olduğunu savunmuştur. Onu taaccüb anlamı içerisine dahil etmiştir. Bu bir benzetme olup kimse bundan bahsetmemiştir.³⁴⁵

Es-Siraki, Sîbeveyhi'nin, hocası el-Halil'in “mâ (ما) taaccübiyye, şey anlamında nekredir” görüşüne itirazını açıklama sadedinde şöyle der: “el-Halil, “mâ”yı (ما) şey anlamında ele almıştır. Bu anlamda kullanıldığında sanki (شيءٌ أَحْسَنَ عَبْدَ اللَّهِ) manası çıkar. Ahsene (أَحْسَنَ) sözcüğü (حَسَّنَهُ) onu güzel yaptı, güzelleştirdi anlamında olup bu güzelliğe işaret bulunmaktadır. (شيءٌ أَحْسَنَ عَبْدَ اللَّهِ) dediğinde ise bu ifadede taaccüb bulunmamaktadır. Çünkü şey (شيء) sözcüğü mübhem olmayan bir isimdir, mâ (ما) ise mübhemdir.³⁴⁶ Aydıni, yukarıda geçenlere işaret ederek şöyle der: “...Mâ (ما), mübteda nekre olup şey (شيء) anlamındadır. Çünkü nekreler, taaccübe uygundur. Zira onun nedeni gizli olur. (أَنْصَرَ) sözcüğünün hemzesi ise teaddi (geçişlilik) içindir. Sözcük içerisinde “mâ”ya (ما) dönen bir zamir yer almaktadır. Ondan sonra mansup olan ise onun mef’ulü olup cümle mübtedanın haberidir. Bu bakış açısı Sîbeveyhi ve el-Halil’in görüşüdür.”³⁴⁷

Bu görüşü genel olarak Basra ekolüne nisbet edenler de bulunmaktadır. El-Ahfaş, Meâni'l-Kur'an adlı eserinde bu konuya işaret eder;³⁴⁸ “Bu ifade, (مَا أَفْعَلُهُ) kalıbının irabında ona nisbet edilmiştir.”³⁴⁹

2. Bazı dilciler; taaccüb (ما) “mâ”sının; ism-i mevsul olduğunu savunmuşlardır.³⁵⁰ Mübteda merfû konumunda, sükûn üzerine mebnidir. Ondan sonra gelen, fiil, fâil ve mefûlden oluşan fiil cümlesinin irabda mahalli yoktur. Haber ise hazf edilmiştir. Takdiri ise; (الَّذِي أَعْلَمَهُ شَيْءٌ عَجِيبٌ) cümlesinde olduğu gibi (مَا أَعْلَمَ مُنِيرًا) ne acayip, şartıcıdır anlamına gelir.

Bu görüşün sahibi el-Ahfaş'tır. Bu konuda ona ait diğer bir görüşü, es-Siraki, Sîbeveyhi'nin kitabının şerhinde şu şekilde yer vermiştir: “el-Ahfaş şöyle der: “mâ”

³⁴⁵ El-Kitap: 1/72

³⁴⁶ Bkz. Şerhu Kitap Sibeveyh, Es-Sirafi 1/354 ve Şerhu Radî ala Kafiyeti İbni'l-hacib: 1095

³⁴⁷ Bahru'l-Kavaid: 108 “ma” konusunda Sibeveyhi ve el-Halil arasında küçük bir farklılık bulunmaktadır. Sibeveyhi, onu “şey” anlamında ele almamaktadır. Çünkü bu durum taaccüb için gerekli olan kapalılığı ortadan kaldıracaktır.

³⁴⁸ Bkz. Meani'l-Kuran, El-Ahfaş 1/39, Mugni'l-Lebib: 1/767 ve Evdahu'l-Mesalik: 3/225-226

³⁴⁹ Şerhu Radî Ala Kâfiye İbni'l-Hacib 2/310, El-Mugni: 1/767

³⁵⁰ Bkz. El-Usul fi'n-Nahv 1/100 ve El-Muktadab: 4/177 Şerhu'r-Radî ala'l-Kâfiye 3/1095

(ما), istifham (soru) ve mücazatta ism-i mevsul olmaz. İstifhama örnek: (ما عندك؟) (Neyin var / yanında ne var?) mücazata örnek: (مَا تَفْعَلُ أَفْعَلُ) (İsteddiğini yap). Eğer haber konumunda ise, bu durumda (الذي) ellezi ism-imevsulü anlamında kullanılır.örnek: (رَكِبْتُ مَا عِنْدَكَ) yani (ركبت الذي عندك) (sende/senin yanında olana binerim), (شَرِبْتُ مَا أَصْلَحْتُهُ) yani (وشربت الذي أصلحته) (kendi yaptığımı içtim) taaccüb, haber konumundadır, bu nedenle de (ما) “mâ” mevsul olması gerekir³⁵¹

Aydîni, bu görüşe şu ifadelerle işaret etmiştir: “el-Ahfaş şöyle der: “mâ” (ما) ism-i mevsûl olup cümle onun sılası, haberi de hazf edilmiştir. Yani (الذي أَنْصَرَهُ) (ona yardım etti)³⁵²

3. Bazı dilciler; taaccüb (ما) “mâ”sının; istifham (soru edatı) için olduğunu savunmuşlardır. İbarenin orjinalinin (مَا أَحْسَنُ عَبْدِ اللَّهِ!) şeklinde olduğunu beyan etmişlerdir. “mâ” (ما) burada, ism-i istifham (soru edatı) olup mübteda merfu konumunda sükûn üzerine mebnidir. Ondandır gelen (أَحْسَنُ) sözcüğü onun haberi olup (عبد)³⁵³ kelimesinin muzafıdır. Adından, ifade istifhamdan habere aktarılmıştır. İstifham ile haberi birbirinden ayırmak amacıyla, (أَحْسَنُ) sözcüğü fethalı hale getirilmiş, (عبد) sözcüğü de nasb edilmiştir.

Buna göre “mâ” (ما) aslında soru edatı olup taaccüb anlamına dahil edilmiştir. Buna göre; musannifin (مَا أَنْصَرَهُ) cümlesinin anlamı (أَيُّ شَيْءٍ أَنْصَرَهُ!) (neye yardım etti) olur.³⁵⁴

El-Ferra ve İbn Dürüsteveyh³⁵⁵ de onun için; İstifham üslubundan taaccüb üslubuna aktarılmıştır der.

³⁵¹ Bkz. Şerhu Kitap Sibeveyh, Es-Sirafi 1/356 ve el-Meselik: 2/887

³⁵² Bahru'l-Kavaid: 109

³⁵³ Bkz. Şerhu Kitap Sibeveyh, Es-Sirafi 1/355, Haşiyetu's-Sabban: 3/24, Şerhu't-Tasrih ala Et-Tevdih: 2/59 ve El-Musaid ala Teshili'l-Kavaid: 2/148

³⁵⁴ Bahru'l-Kavaid: 108

³⁵⁵ Ebu Muhammed Abdullah Bin Cafer Bin Dürüsteveyh Bin El-Merzuban El-Farisi En-Nahvi, El-Muberrid'in öğrencisi. Eserlerinden bazıları şunlardır: El-İrşad fi'n-Nahiv, Şerh Kitap El-Cermi, Şerh Kita pEl-Hica, Şerh El-Fasih, Garipu'l-Hadis, Edebu'l-Katib, El-Muzekker ve El-Muennes, El-Meksur ve El-Memdu ve El-Meani Fi El-Kiraat, Basra ekolününün destekçilerinden idi, ö 347, bkz. El-Alam, Ez-Zerkeli 4/76 ve Siyeru Alamu'n-Nubela 12/100

Aydîni burada şöyle der: “El-Ferra ve İbn Dürüsteveyh şöyle derler: İstifham (ما) “mâ”sı mübtedadır ondan sonra gelen ise onun haberidir.³⁵⁶

Bu bakış açısının deliline itiraz edip; El-Kitap adlı eserin şerhinde cevap veren Ebu Said es-Sirafi şöyle der: “Bu görüşün hiçbir kanıtı bulunmamaktadır. Bu da onun yanlışlığını gösterir. Buradaki soru şudur. O zaman “mâ” mübteda (أَحْسَنَ) sözcüğü de haber iken, (أَحْسَنَ) sözcüğünü nasb eden şey nedir. Zira o isimdir, isim mübtadadır, onun haberi de müfret isim ise bu durumda onun gibi merfu olması gerekir. Anlamları birbirinden ayırmak için olması gereken irab yönü değiştirilemez.³⁵⁷

İnşâdan inşâyâ geçiş üslûbuyla alakalı olarak Aydîni şöyle der: “Radî der ki: İnşâdan inşâyâ geçiş, Arapların ifadelerinde yer almamıştır.”³⁵⁸

Bana göre; Aydîni’nin bu aktarımında soru işareti bulunmaktadır zira, Aydîni’nin aktardığına göre Radî, bu görüşü başkasından aktarmaktadır. İbn Hacib’in el-Kâfiye adlı eserini şerh ederken; bu bakış açısını (istifham anlamından taaccüb anlamına geçiş) teyit anlamına gelmeyen “denmiş” ifadesiyle aktararak bu görüşü zayıflatmıştır. İnşâdan inşâyâ geçiş üslûbu var olmayan bir üslûptur.³⁵⁹

Radî’nin, El-Ferra ve İbn Dürüsteveyh’in görüşünü inkâr etmediğine bir başka delil de Aydîni’nin ondan aktardığı (رَأَيْهِمَا)³⁶⁰ (o ikisinin görüşü) ifadesine dayanarak onun görüşünü temsil etmediğini göstermektedir. Anlam yönüyle bu üslûp çok güçlüdür. Sanki nedenini bilmiyormuş da onu araştırıyormuş ve soru soruyormuş anlamı bulunur. (وَمَا أَدْرِيكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ)³⁶¹ (din günü nedir bilir misin/nerden bileceksin) ayetin de olduğu gibi istifham, taaccüb olarak da kullanılabilir.

(ما) “mâ”nın (ما أنصره) taaccüb kalıbı ile alakalı, tercih edilen görüş 3. görüştür. Mâ İstifhamiyye olup taaccüb anlamını içermektedir. Bu görüşü savunanların kanıtları şunlardır:

³⁵⁶ Bahru’l-Kavaid: 109

³⁵⁷ Şerhu Kitap Sibeveyh, Es-Sirafi 1/355

³⁵⁸ Bahru’l-Kavaid: 109

³⁵⁹ Şerhu kafiyetu İbn’l-hacib, Er-Radiy: 1097, ikinci bölüm, 1. cilt

³⁶⁰ Yani El-Ferra ve İbn Dürüsteveyh’in istifham “mâ”sı olduğu ardından anlam sorudan taaccübe geçtiği yönündeki görüşleri

³⁶¹ Şerhu Er-Radiy ala kafiyetu İbni’l-hacib,: 1096, 2. bölüm, 1. cilt

1. İrab yönüyle kolaylığı. Zira soru edatı olan “mâ” (mâ istifhamiyye) için ism-i mevsulde veya nekre-i mevsulde olduğu gibi hazfedilen birşey takdir etmeye gerek yoktur. Bunlarda hazfedilen bir haber takdir edilmesi gerekir. Haberin vucuben hazf edilmesi, nahiv kurallarına aykırıdır.

Ebu'l-Abbas el-Müberrede bı konu ile ilgili şöyle der: “Bazıları (أحسن) sözcüğünün, (ما) “mâ”nın sılası olduğunu savunmuş, haberi de mahzuftur demişlerdir. Durum onların dedikleri gibi değildir: Bunun nedeni de haber, ona delalet eden birşey olduğu durumlarda hazfedilebilmesidir.³⁶²

2. Bu görüşün gücü anlam yönüyledir. Zira istifham, asıl anlamını aşarak başka anlamlar da ifade edebilir. Bunlar arasında; (وَمَا أَدْرِيكَ مَا الْقَارِعَةُ)³⁶³ (Kâriâ'nın ne olduğunu sen nereden bileceksin), ayetinde olduğu gibi taaccüb de vardır. Bu yönüyle, (مَا أَنْصَرَهُ) ifadesinde de taaccüb bulunur. Burada taacüübe neden olan şey; onun sebebini sormasıdır.

3. İstifham (ما) “mâ”sının mübteda olarak çok kullanılmasıdır. Bunun yanında o, mübteda olarak “şey” (شيء) anlamındaki nekrada bu şekilde kullanılmamıştır. Radî bu konuda şöyle der: “Sîbeveyhi'nin; mevsuf olmayan nekra (ما) “mâ”sının kullanışı ile alakalı görüşü zayıf olup bu durum nadirdir. Örnek: örnek: (فَنِعْمًا هِيَ)³⁶⁴ -beyanına göre³⁶⁵ - buna rağmen mübteda duyulmamıştır.³⁶⁶

Konunun sonunda araştırmacının; (مَا أَفْعَلُهُ) kalıbındaki (ما) ile alakalı, şu konulara işaret etmesinde bir sakınca yoktur.

-Dilciler, taaccüb kalıbı (أَفْعَلُ)'nin isim mi, fiil mi olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kûfe ekolü (أَفْعَلُ) nin isim olduğunu, Basra ekolü ve Kûfe ekolünün imamı el-Kisâî de taaccüb kalıbı (أَفْعَلُ)'nin fetha üzere mebni mazi fiil olduğunu

³⁶² El-Muktadab: 4/177

³⁶³ Kâria 3

³⁶⁴ Bakara 270

³⁶⁵ Bkz. El-İrabu'l-Muhit min Tefsiri'l-Behri'l-Muhit: 2/61

³⁶⁶ Şerhu kafiyetu İbn'l-hacib, Radî: 1096, ikinci bölüm, birinci cilt

savunmuştur. Ebu'l-Bereket el-Enbâri el-İnsaf adlı eserinde bu konudan uzunca bahsetmiştir.³⁶⁷

Aydîni bu görüş ayrılığına şu ifadelerle işaret etmiştir: “Bazı Kûfeliler, onun isim olduğunu söylemişlerdir. Ancak onların çoğunluğu ve tüm Basralılar onun fiil olduğu konusunda hemfikirdir.”³⁶⁸

Çalışmanın konusu olmadığı için (مَا أَفْعَلُهُ) kalıbında yer alan (مَا) hakkındaki görüş ayrılıklarına derinlemesine girilmedi.

(مَا) “mâ”nın kökü, (مَا) mâ”nın irabı ve taaccübün ilk kalıbı olan (مَا أَفْعَلُهُ) kalıbından bahsedilmesinin ardından çalışma, ikinci taaccüb kalıbı olan (أَفْعَلُ بِهِ) hakkındaki dilcilerin görüş ve yönelişlerini incelemeye geçmektedir.

3.2.1.2 (أَفْعَلُ بِهِ) Kalıbı

(أَفْعَلُ بِهِ) taaccüb kalıbı, Kur'an-ı Kerimin kullandığı üslûplar arasında yer almıştır. Buna örnek: (أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ)³⁶⁹ Nahiv kiataplarında bu konuda uzun tartışmalar yapılmıştır. Burada çalışma; Aydîni'nin kitabında ele aldığı tarzdan hareketle konuyu ayrıntılı şekilde ele alacaktır. Aydîni şöyle der: “İkincisi; muhatap emirden yani malûm fiil kalıbından, mecrur bâ harfi ilave edilerek aktarılmıştır. Bu ikincisi; (أَنْصِرُ) örneğinde olduğu gibi haberdir. Fiiliyeti ise ihtilaf konusudur.”³⁷⁰

(أَفْعَلُ بِهِ) Taaccüb kalıbı, taacüb kalıbında yer alan diğer kıyasi kalıptır. (أَفْعَلُ)'in isim değil, fiil olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Bazı nahiv alimleri, onun taaccüb alanında fiil olduğu konusunda icma bulunduğunu bile aktarmışlardır.³⁷¹ Bu durum, (مَا أَفْعَلُهُ) kalıbında ki (أَفْعَلُ)'nin isim mi fiil mi olduğu konusundaki görüş ayrılıklarından farklı olarak burada ittifak bulunmaktadır.

Nahivciler (أَفْعَلُ بِهِ)'nin tahrici ile alakalı birkaç farklı görüş beyan etmişlerdir:

³⁶⁷ Bkz. El-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf 2/104

³⁶⁸ Bahru'l-Kavaid: 109, Evdehu'l-Mesalik 3/226 ve Tevdihu'l-Mekasid: 2/887

³⁶⁹ Kehf suresi: 26

³⁷⁰ Bahru'l-Kavaid: 109

³⁷¹ Bkz. El-İnsaf 104-108, Enbari onun fiil olduğuna daha sonra isim olduğuna işaret etmiştir bkz. Şerhu'l-Eşmuni 2/364, bkz. Emali ibn Eş-Şeceri 2/393

1.Basra ekolünün cumhur uleması; (أَفْعِلْ)'in emir kipinde fiil olduğunu ancak anlamının (أَفْعَلْ) vezninde mazi fiil olduğunu savunmuşlardır. (أَنْصِرَ بِمُنِيرٍ) dediğinde bunun anlamı (أَنْصَرَ مَنْيِرٌ) (Münir yardım etti) manasında olup buradaki “ba” (ب) harfi zâiddir.³⁷² Bu görüşte olanlar arasında Ebu Ali El-Farisi ve öğrencisi es-Sirac vardır.³⁷³

Daha önce bahsedildiği gibi bu ifade; (أَفْعِلْ)'in gerçekte mazi fiil olup görünüşte emir kipi olarak kullanılan taaccüb kalıbı olduğu hakkındadır.

Bazıları, Araplar 'da mazi fiil anlamında emir kipi olmadığını söyleyerek bu görüşe itiraz etmiştir. Buna, mazinin emir kipinde geldiğine dair; (اشْكُرْ) (teşekkür et) anlamına gelen (شَكَرَ اللهُ لَكَ) örneği ile cevap vermişlerdir. Fakat buna rağmen, Araplarda buna delil olabilecek bir kullanım bulunmamaktadır.³⁷⁴

Aydîni; (أَفْعِلْ) sözcüğü, mazi anlamında emir kipidir ifadesinin, Sîbeveyhi'nin de görüşü olduğunu zikreder. Şöyle der: “Sîbeveyhi'ye³⁷⁵ göre; “ba” (ب) harfi fâilde zâid olup taaccübde gereklidir. (أَحْسِنَ أَنْ تَقُولَ) Örneğinde olduğu gibi ilişki ve bağına rağmen hazf edilmesi caizdir. (أَحْسِنَ أَنْ تَقُولَ) buradaki emir kipi, mazi anlamında olup hemze de dönüşüm için zarurettir.³⁷⁶

Burada; Sîbeveyhi'nin ifadesinden, Aydîni'nin aktardığı şeyi kastedmediği anlaşılmaktadır. Çünkü Sîbeveyhi, kitabında şöyle demektedir: “Aynı şekilde, (مَا أَفْعَلُهُ) dediğinde, önceki anlamı dışındaki anlamı kastededilir. (أَفْعِلْ بِهِ) ve (مَا أَفْعَلُهُ) ile (أَفْعَلْ مِنْهُ) ifadelerinin anlamı aynıdır.”³⁷⁷

Sîbeveyhi, (مَا أَفْعَلُهُ) ve (أَفْعِلْ بِهِ) taaccüb kalıplarının, kastedilen şeyin seviyesinin, benzerlerine göre daha yüksek olduğunu anlatmada eşit olduklarını kastetmiştir. Buradan onların mazi fiil anlamlarının eşit olduğu çıkarılamaz. Birinci görüşe göre, (أَكْرَمَ بِمُنِيرٍ) ifadesinin açılımı şu şekildedir: (أَكْرَمَ); fiili mazi olup taaccüb anlamı inşa etmek amacıyla emir kipinde kullanılmıştır. Mukadder (varsayılan) fetha üzerine

³⁷² Bkz. El-Kitap 4/97 ve El-Kennaş fi Fenney En-Nahvi ve's-Sarf 2/52

³⁷³ Bkz. El-Usul fi'n-Nahiv 1/101-102, ve El-Mesailu'l-Muşkile – El-Bağdadiyyat, Ebu Ali el-Farisi, 165-166,171-173

³⁷⁴ Bkz. El-Usul fi'n-Nahiv 1/101

³⁷⁵ Bkz. El-Kitap, Sibeveyg, 4/97

³⁷⁶ Bahru'l-Kavaid: 110

³⁷⁷ Bkz. El-Kitap 4/97 ve Şerhu'l-Kitap, Es-Sirafi: 4/472

mebnidir. Emir kipinin sükûnu onun ortaya çıkmasını engellemiştir. Hemze ise dönüşüm içindir. Cer harfî zâid olup (مُنِير), (أَكْرَم) ekrim fiilinin failidir. “Ba” (ب), cer harfî ile lafzan mecrur olup fâil olması nedeniyle konum olarak merfudur.³⁷⁸

(أَفْعَلْ بِهِ) kalıbında yer alan (أَفْعَلْ) fiilinin görünüşte emir kipinde olması ancak anlam itibariyle mazi anlamı taşıması görüşünü tercih edenler arasında İbn Malik de bulunmaktadır. Onun bu görüşü tercih etmesinin nedenleri şunlardır:

- Fiil gerçekten emir anlamı taşıyorsa; cevabın “fa” (الفَاء) ile beraber bulunması caiz olurdu.
- Emir kipi olsaydı; müfred müzekker olması nedeniyle fâili gizli olması gerekirdi.
- Emir kipi olsaydı; sözü söyleyen taaccüb edip şaşırmasdı. Tam tersine başkası şaşırması gerekirdi.
- Eğer emir kipi ise; o zaman sözcük geçişlilik “ba”sını (ب) nasıl kabul etti?
- Kullanılan kip gerçekten emir kipi olsaydı; (أَفْعَلْ) fiili taaccüb kalıbında kullanıldığında (أَقْمُ بِرَيْدٍ) şeklinde kullanılması gerekir. Ancak Araplar onu (أَقْوَمُ) şeklinde kullanmışlar ve aynu'l-fiili atmak suretiyle ecvef fiili değiştirmemişlerdir.³⁷⁹

2-(أَفْعَلْ بِهِ) Taaccüb kalıbındaki (أَفْعَلْ) fiilinin delalet ettiği mana ile alakalı diğer görüş şudur: (أَفْعَلْ) sözcüğü emir kipindedir. Fâili sen anlamında gizlidir. (الْبَاء) Bâ ise geçişlilik içindir veya zâiddir. Hemze ise, (أَنْصِرُ بِمُنِيرٍ) ifadesinde olduğu gibi geçişlilik içindir.

Müellif bu konuda şöyle der: “(أَنْصِرُ) sözcüğünde ki hemze dönüşüm için olup onun mef’ulünü yardım edilen anlamına dönüştürdü. (الْبَاء) “Ba” harfî geçişlilik içindir veya zâiddir. Hemze geçişlilik içindir. Fiilde gizli bir fâil yer alır ki işi yapan odur.

³⁷⁸ Bkz. Camiu'd-Durusi'l-Arabiyye 1/6-9

³⁷⁹ Bkz. Evdahu'l-Mesalik: 3/227-229

Yani bu durumda cümlenin açılımı şöyle olur (اجْعَلْ أَنْتَ إِيَّاهُ دَا نُصْرَةً) bu görüş el-Ahfaş'ın görüşü olup görünüşe göre musannif de bu görüşü tercih etmiştir.³⁸⁰

Aydîni'nin işaret ettiği gibi bu görüş el-Ahfaş'a³⁸¹ aittir. Bu görüşü savunanlar arasında; el-Ferra, ez-Zeccac,³⁸² İbn Kîsan,³⁸³ İbn Haruf,³⁸⁴ Zemahşeri,³⁸⁵ et-Tarave,³⁸⁶ bazı nahiv alimleri Kûfelilerden³⁸⁷ de rivayette bulunmuşlardır, es-Sayyamri³⁸⁸ tercih etmiş ve Ebu Hayyan³⁸⁹ da güçlendirmiştir.

Araştırmacıya göre; tercih edilecek görüş, İbn Malik'in tercih edip seçtiği birinci görüştür. Bu birinci görüş şöyle der: (أَفْعَلُ بِهِ) taaccüb kalıbında yer alan (أَفْعَلُ) fiili, görünüşte emir kipinde olup aslında mazi anlamındadır. Bu bakış açısını güçlendiren diğer bir nokta da Arapların, bir kipi başka bir kip anamında kullanmalarındadır. Bu manada emir kipi, talep ifade eden asıl anlamının dışına çıkarak, başka bir anlama delalet edebilir. Buna şu ayet örnek gösterilebilir: (انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ)³⁹⁰

³⁸⁰ Bkz. Bahru'l-Kavaid: 109, El-Mufasssal fî Sanati'l-İrab 1/368, Şerhu't-Teshil: 3-31 ve Meani'l-Kuran, El-Ahfaş: 2/430

³⁸¹ Bkz. Meani'l-Kuran, El-Ahfaş: 2/430

³⁸² Bkz. Vadhu'l-Meselik 3/229, ez-Zeccac: Ebu İshak İbrahim Bin Muhammed Bin Es-Serri Bin Sehl Ez-Zeccac En-Nahvi, ilim ve edeb insanı idi, çok sayıda erseri vardır bunlardan bazıları şunlardır: : Meani'l-Kuran ve kitap Şerh Ebyat Sibeveyh, edebi El-Mubberred ve Seleb'ten aldı ö.t: 311, bkz. Vefiyyatu'l-Ayan 1/49-50

³⁸³ Bkz. Vadhu'l-Meselik 3/229, İbnü'l-Kesei: Ebu El-Hasan Muhammed Bin Ahmed Bin Keysan, Basralı ve ardından Kufeli idi, iki ekoleda vakıf idi, El-Mubberred ve Saleb'ten ilim aldı, Basralılara daha yakın idi, ö.t: 299, bkz. Tabakatu'n-Neheviyyin ve El-Lugaviyyin 153

³⁸⁴ Bkz. Evdahu'l-Mesalik ile Elfiyyetu İbn Malik 3/229, İbn Haruf: Ebu El-Hasan Ali Bin Muhammed Bin Ali El-Hadrami, İbn Haruf En-Nahvi El-Endülüsî El-İşbili adıyla tanınır. Arapça dilinde alimdi, Sibeveyh Kitab'ını şerh etti ve Ebu El-Kasim Ez-Zeccaci'nin El-Cümel kitabını şerh etti, ö. 610, bkz. Vefiyyatu'l-Ayan 3/335

³⁸⁵ Bkz. El-Mufasssal fî Saneti'l-İrab: 276-277. Ez-Zemehşeri: Mahmud Bin Ömer Bin Muhammed Bin Ahmed Ez-Zemehşeri Ebu El-Kasim Carallah, geniş ilme sahip idi, fazilet sahibi bir şahsiyet idi,, edebiyatı Ebu El-Hasan Ali Bin El-Muzaffer En-Nisaburi ve Ebu Mudar El-Esbehani'den aldı, eserleri arasında şunlar yer alır: El-Keşşaf Fi Et-Tefsir, El-Faik fî Garipi'l-Hadis, El-Mufasssal fî En-Nahv ve El-Enmuzec fî En-Nehiv, ö.t: 538, bkz. Bugyetu'l-Vua 2/279-280

³⁸⁶ Bkz. İrtişafu'd-Darb 4/2067. El-Musaaid: 2/149 ve Şerhu'l-Mufasssal: 4/418-420 İbnu Et-Tarava: Süleyman Bin Muhammed Bin Abdullah Es-Sibai El-Maliki Ebu El-Hüseyin İbnu Et-Tarava nahiv konusunda kendine özgü görüşleri vardır, Nahiv cumhuruna muhalefet etmiştir. Eserleri arasında şunlar yer alır: Et-Terşih ala En-Nahv (muhtasar) ve El-Mukaddimetü fî Kitap Sibeveyh, ö.t: 528, bkz. Bugyetu'l-Vua 1/602

³⁸⁷ Bkz. Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezuliyye 2/298, Eş-Şelubin ve El-Mulahhas fî Dabtu Kavanin'l-Arabiyye: 1/454

³⁸⁸ Bkz. Et-Tefsiratü ve't-Tezkiratü 1/267. Es-Saymeri: Abdullah Bin Ali Bin İshak Es-Saymeri En-Nahvi, Ebu Muhammed Mısır'a geldi, dil ve başka alanlarda ondan ders aldı, onun Et-Tefsiratü ve't-Tezkiratü adlı kitabı vardır, basralıların görüşlerini yorumlamada başarılı olmuştur, biyografi kitapları vefat yılı veya hayatı ile alakalı birşey zikretmemişlerdir, bkz. Bugyetu'l-Vua 2/49 ve İnbahu Er-Ruva: 2/123

³⁸⁹ Es-Suyuti Hemu'l-Hevami kitabında ondan aktarmıştır: 3/48-49

³⁹⁰ İsra suresi: 48

3.2.2 (تَفْعَلِينَ) Sözcüğündeki Muhatab “Yâ”Sı (ياء) İsim Midir Harf Midir?

Aydîni'nin, nahiv konuları arasında işaret ettiği diğer bir konu da müennes muhatab “ya”sının isim mi yoksa harf mi olduğu konusudur. Ef'âl-i Hamse (Beş Fiil) konusunu ele aldığı yerde (تَفْعَلِينَ) fiilinin irab alametinden bahederken şöyle der: “Cumhura göre o, muhataba içindir, (ينصرون) fiilindeki vav harfi gibi, açık zamirdir. Ahfaş'a göre ise o sadece hitab için olup faili gizlidir.”³⁹¹

Çalışma; Ef'âl-i Hamseye (Beş Fiil) kısaca değindikten sonra, dilcilerin bu konudaki görüşlerine yer verecektir.

Ef'âl-i Hamse (Beş Fiil): kendisine tesniye (ikilik) “elif”i veya çoğul “vav”ı veya müennes muhatap “ya”sı eklenen muzari fiillerdir. Şu kalıplar merfudur: (يَفْعَلَانِ) (المعلمان يُناقِشانِ البحثَ) (iki öğretmen araştırmayı tartışıyor), (وَأَنْتِ تَنَاقِشِينَ) (Öğretmenler araştırmayı tartışıyorlar), (وَالْمَعْلَمُونَ يَنَاقِشُونَ البحثَ)، (تَفْعَلُونَ) (تَفْعَلُونَ) (Sen (bayan) araştırmayı tartışıyorsun) vb.³⁹²

Nahiv ilminin cumhur uleması; ef'âl-i Hamsenin, ref alametinin “nun” (النون) harfinin sabit kalması, nasb ve cezm alametinin ise “nun” (النون) harfinin hazf edilip atılmasıdır derler.³⁹³ (الألف والواو والياء) ef'âl-i Hamsedeki “Elif”, “vav” ve “ya” harfleri ise failin ref halini gösteren zamirlerdir. Örnek: (فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ)³⁹⁴ (içlerinde akan iki pınar vardır), (وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ)³⁹⁵ (siz bildiğiniz halde...), (وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ)³⁹⁶ (siz şahit olduğunuz halde..)

El-Ahfaş, burada yer alan “elif” ve “vav” harflerinin isim olduğu konusunda cumhurla hemfikir olup, aşağıda belirtildiği üzere, muhatab “ya” harfi hakkında farklı düşünmektedir.

- (تَفْعَلِينَ) fiilinde “nun” harfinin harekesi fethadır. Çünkü ondan önceki harf, çoğuldaki ziyade konumunda zâiddir. Muhatab “ya” harfi, (قَالُوا نَحْنُ أَوْلَىٰ قُوَّةً وَأَوْلُوا)

³⁹¹ Bahru'l-Kavaid: 98

³⁹² Bkz. Şerhu Şuzuru'z-Zeheb, İbn Hişam: 154

³⁹³ Bkz. Sırru Sinaetu'l-İrab 2/393,345, Musul'l-Mukarrab: 102 ve Şerh Cümel Ez-Zeccaci, İbn Usfur 1/52

³⁹⁴ Rahman suresi: 50

³⁹⁵ Bakara suresi: 22

³⁹⁶ Al i İmran suresi: 70

(بَأْسٍ شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ إِلَيْكِ فَانظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ)³⁹⁷ (Dediler ki: "Biz güçlü kimseleriz ve çetin savaşırlarız. Emir senin. Ne emredeceğini düşün.) ayetinde olduğu gibi (انظُرِي) ve (تَأْمُرِينَ) muzari ve emir kipinde fiile eklenir.

- Yukarıda geçtiği gibi yaygın görüşe göre buradaki müennes muhatab “ya”sı isimdir. İrabı da şu şekildedir: muttasıl zamir olup merfu olan fail makamında sukun üzerine mebnidir. Ondan sonra gelen “nun” harfi, nasb ve cezm halinde irab alameti olarak atılır. Bu görüş, Sîbeveyhi’nin de içinde bulunduğu cumhuru ulemanın görüşüdür.³⁹⁸
- Bazı dilciler ise; muhatab “ya”sının, dişiliğe delalet etmesi için muzari ve emir fiile geldiğini ifade etmişlerdir. Bu durumda o zamir değil harftir. Fâil ise eril fiilde olduğu gibi gizlidir. Örnek: (ناقش) ve (ابحث) ebu’l-Hasan el-Ahfaş, el-Mazini ve çoğu nahivci bu görüşü savunmaktadır.³⁹⁹

Bununla birlikte, Ebu Osman el-Mazini, -muhatab “ya”sına ek olarak- ef’âl-i Hamsede yer alan “elif” ve “vav”ın zamir değil harf olduklarını savunmaktadır. (تفعلان) örneğinde yer alan “elif” teşbih için (تفعلون) örneğinde yer alan “vav” ise çoğul içindir.⁴⁰⁰

ef’âl-i Hamsede yer alan muhatab dişilik “ya”sı sadece dişilik harfi olarak değerlendirilmesiyle alakalı es-Sirafi, el-Kitab adlı eserin şerhinde şöyle der: “Nahivcilerden birçoğu, bu (الياء) “ya”yı, (قامت) sözcüğünde yer alan “ta” (التاء) gibi dişilik alamati sayarlar.”⁴⁰¹

³⁹⁷ Neml suresi: 33

³⁹⁸ Bkz. El-Kitap 4/155, Şerh Kitap Sibeveyh, Es-Sirafi: 1/149 ve Şerhu’t-Teshil, İbn Malik: 1/51

³⁹⁹ Bkz. Şerhu’t-Teshil, El-Muradi 132-133, Mugni’l-Lebib: 1/487, Rasu2l-Mebani fi Şerhi Hurufi’l-Meani 455, Şerhu’t-Tasrih ala Et-Tavdih: 1/9 ve Tavdihu’l-Mekasid ve El-Mesalik bişerhi Elfiiyeti İbni Malik, İbnu Ummi Kasim El-Muradi: 1/289

⁴⁰⁰ Bkz. Şerhu2t-Teshil, El-Muradi 132-133

⁴⁰¹ Şerhu’l-Kitap, Es-Sirafi: 1/149

Süyûti;⁴⁰² el-Mazi ve el-Ahfaş'ın görüşlerini zikrederek şöyle demiştir: “el-Mazini’ni; (فَعَلْتُ) fiilindeki zamir sâkindir, tesniye ve çoğulda da sakindir, kullanılma nedeni ise “ta” da olduğu gibi aradaki farkı belirtmek içindir, demektedir.

El-Ahfaş da şöyle der: Müfret muzari fiilin fâili gizlidir. Gaib fiilin eril ve dişiliği, başındaki “ta” ile bilinir. Her iki halde de hitab durumu “ta” ile olduğunda birbirinden ayırma ihtiyacından dolayı “ya” dişilik alamati olarak konulmuştur.⁴⁰³

Yukarıda zikredilen görüşlerden sonra, doğru ve tercih edilen görüş; Sîbeveyhi ve onun gibi düşünenlerin görüşüdür. O da ef’âl-i Hamse’de yer alan muhatab “ya”sı isim olup, merfu fâil konumunda mebni zamirdir. Eğer o, el-Ahfaş, el-Mazinive onlar gibi düşünenlerin dediği gibi, dişilik harfi olsaydı, her iki muhatab durumunda da tenis (ikilik) elifi ile bir araya gelmesi gerekirdi. Bu durumda; (أَكْتَأْنَا) dendiği kullanıldığı gibi (تَأْكُتَانِ) denmesi gerekirdi. Bu durum Arapçada bulunmamaktadır.⁴⁰⁴

3.2.3 ”Vav” (الواو) Harfinin (أَمَّا), ve (رُبَّ) Makamında veya bu İkisinin Ondan Sonra Takdir Edilmesi

Yazar; musannif Birgivî’nin, kitabın girişindeki (وبعد) ibaresini analizi esnasında şöyle der: (وبعد) Aydıni “vav”ın (أَمَّا), ve (رُبَّ) yerine kullanılması veya bu ikisinin ondan sonra takdir edilmesi ile alakalı birçok durumdan bahseder.

Yazar konu ile alakalı şöyle der. “... (الواو) ”vav” atıf olarak değil, ya (أَمَّا) makamında ya da (رُبَّ) makamında kullanılır. Örnek: (وبلدةٍ ليس لها أنيس)⁴⁰⁵

⁴⁰² Abdurrahman Bin Ebi Bekir Bin Muhammed Bin Sabikuddin El-Hudeyri Es-Suyuti, Celaluddin: hafiz, imam ve edebiyatçı tarihçi, 600 eseri vardır, bazıları şunlardır: El-Kitabu’l-Kebir ve Er-Risaletu’s-Sagire, yetim olarak Kahire’de Büyüdü, gene eserlerinden bazıları şunlardır: El-İtkan fi Ulumi’l-Kuran, El-Eşabahu ve En-Nezair fi El-Arabiyye, El-İktirah fi Usuli’n-Nahv, Bugyetu’l-Vua fi Tabakati’l-Lugaviyyin ve En-Nuha ve’t-Tac fi İrabi Muşkili’l-Minhac. Ö.t: 911, bkz. El-Alam 3/301-302

⁴⁰³ En-Nuket fi Şerhi’l-Elfiyye, Es-Suyuti ve Haşiye ala En-Nuket, Yasin El-Uleymi: 1/99, El-Matbaa El-Mevleviyye, Fas, l-agrib, 1327

⁴⁰⁴ Bkz. Şerhu’t-Teshil, İbnu Malik 1/51 ve Rasfu’l-Mebani fi Şerhi Hurufi’l-Meani 445

⁴⁰⁵ Beyit herhangi birisine nisbet edilmemiştir. Sibeveyh El-Kitap adlı eserinde 1/263, Ebu Bekir El-Enbari, Ez-Zahir fi Kelimati’n-Nas adlı eserinde 2/392, İbnu Hicce El-Hemevi, Hizanetu’l-Edeb adlı eserinde 4/114 ve El-Mubberred, El-Muktadab adlı eserinde 4/414 zikretmişlerdir.

Kûfelilerin görüşüne göre; (أَمَّا) mukadder olmadığı gibi (رُبَّ) de mukadder değildir.⁴⁰⁶ Ya o, sözün gelişine göre (أَمَّا) yerine bedel mukadderdir veya atıf olup bu durumda (أَمَّا) varmış gibi muamele edilir.⁴⁰⁷

Bu durumda “fa” cevap niteliğindedir. es-Seyyid eş-Şerif⁴⁰⁸ ve çoğu musannif bu görüştedir. Ancak Radî; (أَمَّا)’nin takdir edilmesinin, “fa”dan sonra gelen sözcüğün emir veya nehiy olma şartına bağlı olduğunu belirtmiştir. Öncesi ise bu ikisine bağlı olarak mansub gelir. Örnek: (وَتَلْمِذِكْ فَلَا تُرْسِلْ) ⁴⁰⁹ (وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ)

(أَمَّا)’nin takdir edilmesine cevaz vermeyenler ise yanlış düşünmüşlerdir. Bu konuyla alakalı şöyle denebilir: (وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ) ⁴¹⁰ ayetiyle alakalı Radî’nin dediği gibi; şart makamında zarf görevini görmesi için “fa”nın kullanılmasıdır. Örnek: (وَعَلَى اللَّهِ) ^{411 412} (فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ)

Dilciler bu konuda farklı iki görüşe sahiptir.

1.”vav” burada, (أَمَّا) ve (رُبَّ) makamındadır. Yani; o burada musannfın (وَبَعْدُ) sözü gibi atıf değildir.⁴¹³ Ondan sonra gelen (أَمَّا) de mukadder değildir. Bu görüşe göre “vav” isti’nâfdır. Zira ondan sonrası, öncesinden munfasıl ve ayrı olup anlam itibari ile bağlantılı değildir. İrab açısından da ortak yönleri yoktur. (وَبَعْدُ) sözcüğündeki “vav” âmil olmayan bir harftir.⁴¹⁴

(بَعْدُ) sözcüğü zamme üzerine mebnidir. Buradaki “vav” da (واو الابتداء) başlangıç vavı olarak adlandırılır. Örnek (الحمد لله وكفى، والصلاة والسلام على رسولہ المصطفى، وبعدُ ..)، “vav”dan sonraki ifadeler öncesinden munfasıl ve ayrıdır.

⁴⁰⁶ Bkz. El-İnsaf fi Mesaili’l-Hilaf beyne En-Nahviyyin El-Basriyyin ve El-Kufiyyin 1/311 ve El-Usul fi En-Nehiv 1/305

⁴⁰⁷ Bkz. Şerhu’l-Galibuli Tuhfetu’l-İhvan ala Avamil’l-Berkevi ile adlanılan 112

⁴⁰⁸ Ali Bin Muhammed El-Curcani.....bkz. el-Kitap 13

⁴⁰⁹ Müddesir suresi: 3

⁴¹⁰ Ahkaf suresi: 11

⁴¹¹ Al i İmran suresi: 122

⁴¹² Bahru’l-Kavaid: 13-12

⁴¹³ Bahru’l-Kavaid: 12

⁴¹⁴ Bkz. El-Cena Ed-Dani fi Hurufi’l-Meani 163

Bu durum, (رُبَّ) sözcüğünde de aynıdır. “vav” onun makamında kullanılır. Aydıni'nin burada zikrettiği şairin ifadesi gibi (رُبَّ) ondan sonra mukadder değildir.

Bu görüş, Kûfelilerin görüşüdür. Kûfe ekolü; tamlayan nekrasında işlev görenin, ondan sonra takdir edilen (رُبَّ) değil, (رُبَّ) sözcüğündeki “vav” olduğunu savunurlar. El-Müberred de bu konuda onlarla hemfikirdir.⁴¹⁵

Bu görüşü savunanların kanıtları şunlardır: işlev görenin; takdir edilen (رُبَّ) değil, (رُبَّ) sözcüğündeki “vav” olduğunu savunurlar. Buradaki “vav”, (وَاللّٰهُ لَأَفْعَلَنَّ كَذَا) cümlesinde olduğu tamlayan “ba” yerine geçen kase/yemin “vav”ı gibidir. (رُبَّ) sözcüğündeki “vav”ın atıf “vav”ı olmadığına dair; cümleye atıf harfiyle başlamanın doğru olmadığını delil olarak sunmuşlardır.⁴¹⁶ Bununla alakalı da ez-Zacir'in şu sözlerini örnek vermişlerdir: (وَبَلَدٍ عَامِيَةٍ أَعْمَاؤُهُ كَأَنَّ لَوْ أَنَّ أَرْضِيهِ سَمَاؤُهُ)⁴¹⁷

Müberred bununla alakalı şöyle der: “... çünkü “vav”, “ba” anlamındadır ve “ba”nın yerine konulmuştur. (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) ve (ضَرَبْتُ بِالسَّيْفِ يَا فَتَى) cümlelerinde olduğu gibi “ba” asıldır. Çünkü “vav” “ba” harfiyle aynı mahreften çıkar. Her ikisinin de mahreci dudaktır. Bu nedenle de (وَبَلَدٍ لَيْسَ بِهِ أَنْيْسُ)⁴¹⁸ cümlesinde (رُبَّ) ile değiştirildiği gibi, tebdil edip değiştirilmiştir.

2.Basra ekolü, “vav” harfinin (رُبَّ) sözcüğünün yerine geçmediğini savunmuşlardır. (وَبَلَدٍ لَيْسَ بِهِ أَنْيْسُ) cümlesinde cerdeki âmil/etken, “vav” harfinden sonr takdir edilen (رُبَّ) sözcüğüdür. Onlara göre “vav” harfi atıf içindir. Atıf harfi ise etken değildir zira o muhtas değildir. Bu nedenle onun âmil olmaması gerekir. Bu durumda ondan sonra (رُبَّ) sözcüğü takdir edilmiştir.⁴¹⁹

Sîbeveyhi bu görüşü savunur ve şöyle der: “o mühmel atıf harfidir. (رُبَّ) yerine kullanılmış olmasına ve ona delalet etmesine rağmen âmil değildir.⁴²⁰

⁴¹⁵ Bkz. El-Muktadab 2/347-348 ve Şerhu Radî ala Kafiyetu İbn'l-hacib: 1175, 1177

⁴¹⁶ Bkz. El-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf 1/311-312 “rubb”nin “vav”ı mı cer eder konusu

⁴¹⁷ Beyit, Rü'ye b. el-İcec'in divanında yer alır. 3, kasidenin başında kurtuluştan ve seraptan bahseder

⁴¹⁸ Bkz. El-Muktadab 2/319

⁴¹⁹ Bkz. El-İnsaf 1/312 ve 14-15-37-121 nolu meselelere bakılır, El-Lubab fi İleli'l-Bina ve El-İrab 1/363, Şerhu't-Teshil: 3/175 ve Hemu'l-Hevami: 2/469

⁴²⁰ El-Kitap: 4/315

Şairin şu sözleri de buna örnektir: (وَقَاتِمِ الْأَعْمَاقِ خَاوِي الْمُخْتَرِقِ)⁴²¹

Yani: (وَرُبَّ قَاتِمِ) anlamında olup Basralılara ve Sîbeveyhi göre “vav” harfi atıf harfi olup cer harfi değildir. Zira, atıf harfi olan “vav” (وَوَاللَّهِ مَا خَذَلْتُهُ) örneğinde olduğu gibi, kase m harfi olan “vav” burada kullanılmaz.⁴²²

İbn Malik Elfiyyesinde şöyle der:

(وَحَذِفَتْ رُبَّ فَجَرَّتْ بَعْدَ بَلٍّ وَالْفَا وَبَعْدَ الْوَاوِ شَاعَ ذَا الْعَمَلِ)⁴²³

Aydîni, burada Kûfelilerin görüşünden bahsettiği gibi, Basralıların görüşlerinden açıkça bahsetmemiştir. Bunun nedeni de bu konuda onlara itiraz eden Ebu'l-Abbas el-Müberred, Basra ekolünün büyüklerindedir. (Detayları önceki satırlarda geçti)

“vav”dan sonra mukadder (أَمَّا)’nin bulunmasına gelince; Aydîni bu konuda şöyle der: “Ancak şeyh Radî, (أَمَّا)’nin takdir edilmesini “fa”dan sonra emir veya nehiy bulunmasına,⁴²⁴ ondan önce de bunlardan birisiyle mansub bir kısmın bulunuş şartına bağlamıştır. Örnek: (وَتَلْمِذِكَ فَلَا تُرْسِلِ) ⁴²⁵ (وَرَبَّكَ فَكَبِّرُ)

(أَمَّا)’nin takdir edilemeyeceğini söyleyenler ise bu konuda hata yapmışlardır. Şöyle denebilir: “fa”nın yazılışı, Radî ‘nin (وَأِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ) ⁴²⁶ (وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ) ⁴²⁷ ayetleriyle alakalı belirttiği gibi zarfın şartın yerine getirilmesine yöneliktir.

(أَمَّا) harfî, bir şeyin bir şeye gereksinimi ile ilgilidir. Yani: cevap için şartın gerekliliğidir. Toplu cümle (أَمَّا بَعْدُ)’den önce gelir ve sonrasında cümle açıklanır.

⁴²¹ Beyit reciz beyitlerdendir, Rü’ye b. el-İcec’in divanında yer alır. 104, kasidenin başında kurtuluştan bahseder ve beyit şu şekilde sona erer (مُشَبَّه الْأَعْلَامِ لِمَاعِ الْخَفَقِ)

⁴²² Bakz. Şerhu Radî ala Kafiyetu İbn’l-Hacib: 1179,1186-1189, El-Kitap: 4/210, El-Hasais: 1/260-264, Şerhu’l-Mufasssal: İbn yaiş2/124-125 ve Emali El-Kali: 1/172

⁴²³ Şerhu İbnu Ukayl ala Elfiyyetu İbnu Malik: 3/36 şerhinde şöyle der: “vav”dan sonra gelen (رُبَّ) hariç, harfi cer atılıp, etkisi/ameli bırakılamaz... “fa”dan sonra hafz örnekleri mevcuttur.”

⁴²⁴ Bkz. Şerhu Radî ala Kafiyetu İbn’l-hacib: 1 808,530,529 ve Müşkulu İrabi’l-Kuran 2/252

⁴²⁵ Müddesir suresi: 3

⁴²⁶ Ahkaf 11

⁴²⁷ Al i İmran suresi: 122

(أَمَّا بَعْدُ) ifadesinin kullanışı, (وَبَعْدُ) ifadesinin kullanışından daha yaygın ve daha fasihdir. Ayrıca, “fa”, (أَمَّا بَعْدُ) ifadesinde, (أَمَّا)’nin cevabını zorunlu kılar, (وَبَعْدُ) ifadesinde ise (أَمَّا) olmadığı için böyle bir zorunluluk yoktur. (أَمَّا) mukadder olduğu için burada “fa” cevap ile beraber gelebilir, (أَمَّا) bulunmadığı ve mukadder olmadığı zaman “fa” ile beraber gelmez.

Burada, “vav” dan sonra (رُبَّ) ’nin takdir edilip edilmemesi ile alakalı Kûfe ekolü ve el-Müberred ile Basra ekolüne ait yukarıda bahsettiğimiz iki görüşü tekrar hatırlatalım.⁴²⁸

Aydîni; “vav” dan sonra (أَمَّا) ve (رُبَّ) ’nin takdir edilmesiyle alakalı Basra ekolünün görüşüne yakın durmaktadır. Bu bakış açısı onun; “(أَمَّا)’nin takdir edilemeyeceğini söyleyenler ise bu konuda hata yapmışlardır.”⁴²⁹ ifadesinden anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, eski konunun sonlandırılıp yeni konuya başlanmasında da (بَعْدُ) ’nin kullanışı ile alakalı şunlara işaret eder: (“...وَبَعْدُ”) şart anlamında olup, (مَهْمَا) manasında, “ne olursa olsun” şeklinde takdir edilir. Bu anlam onun; “Şöyle denebilir: “fa”nın yazılışı, Radî ‘nin (وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ)⁴³⁰ (وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ)⁴³¹ ayetleriyle alakalı belirttiği gibi zarfın şartın yerine getirilmesine yöneliktir.” İfadelerinden anlaşılmaktadır.⁴³²

Sonuç olarak denilebilir ki; dilciler arasında bu konuda ortaya çıkan görüş ayrılığı, nahiv ilminin görünüşüne yönelik felsefik bakış açısından kaynaklanmaktadır. O görünüş ki dilciler, onun arkasında yatan âmil ve illeti araştırırlar. Bu tartışmaların çoğu, âmil/etken etrafında döner. Burada da cere neden olan âmil etrafında döner. O etken “vav”ın kendisi midir yoksa ondan sonra takdir edilen (رُبَّ) midir?

3.2.4 (بَعْدُ) Hakkındadır

Bu konu sözcüğün -zaman zarfı-mekân zarfı- olması ayrıca binası ve irabı yönleriyle ele alınacaktır.

⁴²⁸ Bkz. Evdahu’l-Mesalik 2/115-116 ve El-Lubab fi İleli’l-Bina ve El-İrab: 1/147

⁴²⁹ Bahru’l-Kavaid: 13

⁴³⁰ Ahkaf 11

⁴³¹ Al i İmran suresi: 122

⁴³² Bkz. El-Kitap 2/312 ve İrabu’l-Kuran, En-Nehhas: 1/240

Aydîni, kitabının girişinde, musannif Birgivî'nin el-Kâfiye adlı kitabının girişindeki (وبعد) ifadelerini analiz ettiği yerde; (بعد)'nün zaman zarfı olarak kullanılmasından ve onun bina ve irabından bahseder. Yazar şöyle der: “(بعد) zaman zarflarından birisidir. Zamme üzere mebnidir. Ayrıca onun için mekân zarfidir diyen de olmuştur. Çünkü o, altı yönü ifade eden sözcüklerden birisidir. Ancak, ona muzaf olması nedeniyle zaman zarfı olarak kullanılmak üzere ödünç alınmıştır. Buradaki anlamı: ”Besmele, hamdele ve salavatın tamamlanmasının ardından geçen süre” olarak takdir edilir.⁴³³

(بعد) “ba'de”nin zaman zarfı olma durumu

Nahivciler zarfı şu şekilde tanımlamışlardır: (في) (de da) harfi cerinin anlamının kastedildiği ve onunla beraber bulunması mümkün olan her isimdir.⁴³⁴ Veya (أين) (nerede) sorusunun cevabı olan ifadedir.⁴³⁵

İbn Yaş şöyle der: “Zarf, onunla beraber ortaya çıkmasına cevaz verilmesi nedeniyle (في) anlamının takdir edildiği sözcüktür.⁴³⁶

İbn Hişam onu daha ince tanımlar: “Zarf, sürekli (في) anlamını içeren zaman veya mekân veya anlamı bunlardan birisine delalet eden veya o yola giren isimdir.⁴³⁷

Meşhur olduğu üzere ve -bu tanımlarda da belirtildiği üzere- zarf olarak adlandırılması; Basra ekolünün isimlendirmesidir. Zira Kûfe ekolü, onu (محلًا) (mahallen) olarak ve liderleri el-Kisâî de onu (صفة) sıfat olarak adlandırmaktadır.⁴³⁸

Zarf iki türdür: zaman zarfı. Örnek: (أمس) (dün), (الآن) (şimdi), (الساعة) (saat) Mekân zarfı. Örnek: (أمام) (önünde), (وراء) (arkasında), (فوق) (üstünde), (يمين) (sağında) Ayrıca bunlara ek olarak, izafe edildiği sözcüğe göre, zaman ve mekân zarfı haline gelen sözcükler vardır. Bunlardan birisi (بعد) zarfidir. Bu sözcük mekâna eklenip izafet edildiği zaman mekân zarfı olur. Mekân zarfı olarak kullanılmasına örnek: (وَقَفْتُ بَعْدَ)

⁴³³ Bahru'l-Kavaid: 12

⁴³⁴ Bkz. El-Muktasat fi Şerhi'l-İdah 1/632, Haşiyetu's-Sabban ala Şerhi'l-Eşmuni: 2/184 ve El-Usul fi En-Nahiv: 1/190

⁴³⁵ Bkz. En-Nahiv El-Astri. 127

⁴³⁶ Şerhu'l-Mufassal: 1/423

⁴³⁷ Evdahu'l-Mesalik ile Elfıyyeti İbnu Malik: 2/204

⁴³⁸ Haşiyetu'l-Hydari ala Şerhi İbnu Ukayl 2/395, Haşiyetu's-Sabban ala Şerhi'l-Eşmuni: 2/182, El-Usul fi En-Nahiv: 1/204, Meanı En-Nahiv: 2/153 ve Ez-Zarf fi Divanı'l-Aşa- Master Tezi: 25

(البوابة) (kapıdan sonra durdum) Zamana eklenip izafet edildiği zaman, zaman zarfı olur. Zaman zarfı olarak kullanılmasına örnek: (ناقشتُ الرسالة بعد الجمعة) (Cumadan sonra tez savunmamı yaptım)⁴³⁹

Ez-Zübeydi,⁴⁴⁰ (بعد) sözcüğünün zaman zarfı olması ile alakalı şöyle der: “(بعد) (sonra), (قبل) (önce)’nin zıttı olup bazı nahivcilerin cevaz verdiği üzere her ikisi de mekan zarfı olarak kullanılırlar.”⁴⁴¹ “bazı nahivcilerin cevaz verdiği üzere” ifadesinden, bu sözcüklerin zarf olmaları konusunda görüş ayrılıklarının olduğu anlaşılmaktadır.

Bu görüş ayrılıkları arasında bazı âlimler, (بعد) sözcüğünün aslında zarf olmadığını, konumu itibariyle zarfın sıfatı olduğunu beyan etmişlerdir. Örnek: (جاء عليُّ بعدَ منيرٍ) Ali, Münir’den sonra geldi cümlesinin asıl anlamı Ali’nin geliş zamanı, Münir’in geliş zamanından sonradır manasındadır. Bu ifade uzunluğu nedeniyle hafzedilmiştir. Bu görüş, Ebu Hayyan el-Endelüsi’nin görüşüdür.⁴⁴²

Mekân zarfı olarak kullanılmasından bahsetmeyenler arasında Süyuti de yer alır. Şöyle der: (بعد) izafet gerektiren zaman zarfıdır...”⁴⁴³ Onun mekân zarfı olduğuna dair hiçbir şeyden bahsetmemiştir.

Aynı şekilde El-Misbah’l-Münir⁴⁴⁴ sahibi de bahsetmemiştir.

Müellif Aydıni’nin ifadelerine dönecek olursak; onun açıklamalarından, (بعد) sözcüğünü zaman zarfı olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Çoğu âlimin de bu yönde görüş beyan ettiği görülmektedir. Kendisi sözcüğün mekân zarfı olarak geldiği yönünde fikir beyan etmesine rağmen bu durumdan bahsederken, (قبل) “söylenmiştir”

⁴³⁹ El-Misbah el-Münir 1/53 sahibi öyle der: “başkasına izafet yapılmadan anlamı anlaşılmayan mübhem bir zarfından sonra ki o öncesine yakın bir zamandır, ona tasgîr ile (بعيدة) denmiştir.

⁴⁴⁰ Muhammed Bin Muhammed Bin Abdurrazzak El-Huseyni Ez-Zubeydi, Ebu El-Fayd, lakabı Murteza, çok sayıda eseri vardı arasında bunlardır: Tacu’l-Arus fi Şerhi’l-Kamus, İthafu Elfiyyeti’s-Sened ve Et-Tekmile ve Es-Sıla ve Ez-Zeyl ilkamus, ö.t 1205, bkz. El-Âlam 7/70

⁴⁴¹ Tacu’l-Arus: 7/436

⁴⁴² Bkz. İrtişafu’d-Darb min Lisani’l-Arap: 2/513-514, çağdaşlarından bu görüşle hemfikir olanlar arasında; Es-Siyag Es-Sarfıyye Fi El-Arabiyye fi Davi İlmi El-Luga El-Muasır kitabı ile Dr. Ramazan Abdullah vardır.

⁴⁴³ Hemu’l-Hevami: 2/192

⁴⁴⁴ Ebu El-Abbas Ahmed El-Feyyumi, ö.t 770, bkz. Onun mücemi El-Misabhu’l-Munir: 1/53

ifadesini kullanarak bu görüşü zayıflatmıştır. Bu konuda şu ifadeyi kullanmıştır: “onun mekân zarfları arasında olduğu söylenmiştir...”⁴⁴⁵

(بعد) zarfının yapısı ve irabı

Yapısı: (بعد) zarfı, yapısal olarak ârîzî mebnilerdendir. Bu kelime mübhem olup, anlam olarak değil lafzi olarak izafeti olmayan bir sözcüktür. Aydınî açıklamasında (بعد)’nün zaman zarfı olduğuna ve yapısına şu ifadelerle dikkat çeker: “..(بعد) sözcüğünün anlamı; ”Besmele, hamdele ve salavatın tamamlanmasının ardından geçen süre”⁴⁴⁶ olarak takdir edilir. Burada muzaf ileyhi (tamlayan) hazfedilmiş ve anlamı kastedilmiştir. Nahivciler, (بعد) gibi sözcüklerin zarf olabilmesi için bu durumu şart koşmuşlardır.⁴⁴⁷

Buna örnek olarak Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) şu hadisi örnek verilebilir. ⁴⁴⁸(فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ فَلَمْ يَزَلِ الْخَلْقُ يَنْقُصُ بَعْدَ حَتَّى الْآنَ)

Arizi olarak yapılan zarflar; el-Gayêt (الغايات) (amaçlı/hedefli) olarak adlandırılır. Çünkü, izafet edilmesi halinde onun amaç ve gayesi son olarak izafet edildiği (muzaf ileyhinin) gayesi olur ona göre muamele görür.⁴⁴⁹

Bahsi geçen bu zarflar şunlardır: (قبل) (önce), (بعد) (sonra), (أسفل) (aşağı), (دون) (olmaksızın), (أمام) (önünde), (وراء) (arkasında), (فوق) (üztünde), (تحت) (altında). Bunlar herhangi bir şeye izafet edilmezse mebni haldedirler. Konumları; isimin bir cüzü gibi olur, isimin bir cüzü mebni olup irab gerektirmez. Muzaf ve muzaf ileyhi (tamlanan ve tamlayan) aynı şey gibidir.⁴⁵⁰

Sîbeveyhi; (بعد) gibi sözcüklerin yapısı ile alakalı şöyle der: “(حيث), (قبل) gibi bir gayeye yönelik olan sözcükler, zamme alırlar. Bazıları, (حيث)’yü (أين)’ye benzetmişlerdir. (قبل) ve (بعد) muzaf olarak kullanıldıkları zaman müfret olarak gelmezler. Eğer sözcük üzerine cümle bina edilecekse (قبل) ve (هذا قبل) şeklinde

⁴⁴⁵ Bahru’l-Kavaid: 12

⁴⁴⁶ Bahru’l-Kavaid: 12

⁴⁴⁷ Bkz. Şerhu’t-Teshil, İbn Malik: 3/242, Şerhu Katrı’n-Neda ve Belli Es-Sada: 23,13 ve Hezanuetu’l-Edeb, El-Beğdadi: 6/503-504

⁴⁴⁸ Buhari tehrir etmiştir: 5/229, hadis no: 5873

⁴⁴⁹ Bkz. Şerhu’l-Mufasssal 2/104-108 ve En-Nahiv El-Vafi: 2/283

⁴⁵⁰ Bkz. Şerhu’l-Mufasssal 2/104-108, El-Muktadab: 3/175 ve Müşkulu İrabi’l-Kuran: 1/393

kullanılmaz. Anlam tamam olmaması halinde (هَذَا قَبْلَ الْعَتَمَةِ) şeklinde kullanılır. Bu durumda (هَلْ) ve (بَلْ) seslerine benzetilir çünkü anlam tamamlanmamıştır.⁴⁵¹

(بَعْدُ)'nün irabı ve binası ile alakalı dört görüş bulunmaktadır.

1-Musannifin (...وَبَعْدُ)⁴⁵² ifadesinde olduğu gibi muzaf ileyhiden (tamlayan) ayrıldığı zaman, aşağıda açıklandığı gibi üç irab şekli bulunmaktadır.

Diğerleri hariç, (بَعْدُ) sözcüğünün binası zamme üzeredir. El-Ferra, iki anlam taşıması nedeniyle ona zammeyi uygun görmüşlerdir der. Birinci anlam, kendi anlamı, ikinci anlam ise hazfedilmiş anlamdır. Bu nedenle (نَحْنُ نَأْقِشْنَا) örneğinde olduğu gibi onun için en ağır hareketler tercih edilmiştir. Burada, (نَحْنُ) sözcüğü tesniye ve cemi (ikilik ve çoğul) olarak iki anlam taşıması nedeniyle ona zamme yüklenmiştir. Bu manada şu ayette örnek gösterilebilir: (لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ)⁴⁵³ yani; her şeyden sonra anlamındadır. Burada muzafün iley hazfedildiği için (بَعْدُ)'nün sonu zamme ile harekelenmiştir.⁴⁵⁴

(بَعْدُ) zarfının irabı hakkında üç görüş bulunmaktadır.

1-Muzaf (tamlanan) olarak bulunur ve muzafun ileyhiyi (tamlayanı) açıklar. Bu durumda (بَعْدُ) zarf olması nedeniyle mansub veya (مِنْ) cer harfi ile mecrur olarak irab edilir. Örnek: (كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ) ⁴⁵⁶ (وَلَتَعْلَمَنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ) ⁴⁵⁵ (أَرْضُهُ بَعْدَ أَرْضِكَ) ⁴⁵⁷ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Muzaf (tamlanan) olarak bulunur ve muzafun ileyhiyinin (tamlayan) bulunuşunu amaçlar: Bu durumda (بَعْدُ) zarf olması nedeniyle mansub veya (مِنْ) cer harfi ile

⁴⁵¹ El-Kitap: 3/286

⁴⁵² Bahru'l-Kavaid: 12

⁴⁵³ El-Ferra, el-Kesei'nin bazı Beni Esed kabilesi üyelerinin onu (لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ) şeklinde (قَبْلُ) sözcüğünün muzaf ileyhi olarak cer edilerek tenvinsiz ve (بَعْدُ) sözcüğünün de teleffuz edilmeden muzaf ileyhi olarak zamme üzere mebni okuduklarını duyduğunu aktarır. Bkz. Meani'l-Kuran, El-Ferra 2/320

⁴⁵⁴ Bkz. Meani'l-Kuran, El-Ferra 2/319, Ez-Zahir fi Meani Kelimati'n-Nas: 2/349 ve El-Mecid fi İrabı'l-Kuran, Es-Sefaksi: 2/201

⁴⁵⁵ Al i İmran suresi: 86

⁴⁵⁶ Al i İmran suresi: 85

⁴⁵⁷ Al i İmran suresi: 88

mecrur olarak irab edilir. İzafet edilmesi amaçlandığı için tenvin almaz. Örnek: (بَعْدَ) (وَقَبْلَ كُلِّ أَكْلِ شَرِبٍ) yani: (بَعْدَ كُلِّ أَكْلِ وَقَبْلَهُ)⁴⁵⁸

3-Nekreliği kastedilerek, lafız ve anlam olarak izafet edilmemesi⁴⁵⁹

Bu durumda mansub veya (مِنْ) cer harfi ile mecrur olarak irab edilir. Örnek: (صَفَا الْمَاءُ) (بَعْدًا)⁴⁶⁰

Aynı zamanda şairin (بعد) sözcüğünün ahkâmını belirttiği şu sözleri de buna örnektir. (فَسَاغَ لِي الشَّرَابَ وَكُنْتُ قَبْلًا أَكَادُ أَغْصُ بِالْمَاءِ الزُّلَالِ)⁴⁶¹

Nahivciler bu duruma, Ebu'ş-Şimal,⁴⁶² el-Cahderi,⁴⁶³ ve Avnû'l-Akîli'nin⁴⁶⁴ okumalarını kanıt olarak göstermişlerdir: örnek: (لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلِ وَمِنْ بَعْدِ)⁴⁶⁵

Sîbeveyhi gibi bazı nahivciler bu görüşü uygun görmemişlerdir. Sîbeveyhi şöyle der: “Bazı Araplar, (بَعْدًا وَقَبْلًا) sözcüklerinin (أَبْدًا بِهَذَا قَبْلًا) şeklinde tasrif etmişlerdir. Sanki onu nekre olarak görmüşlerdir.⁴⁶⁶

Sonuç olarak (بعد) ile alakalı görüşler şu şekilde özetlenebilir:

-Zaman ve mekân zarfı olarak kullanılır. Kur'an-ı Kerim'deki kullanım şekilleri incelendiğinde zaman zarfı olarak kullanımının daha çok ve yaygın olduğu görülmektedir.

⁴⁵⁸ Bkz. Şerhu't-Teshil, İbn Malik: 3/246-247 ve Hemu'l-Hevami: 2/141

⁴⁵⁹ Bkz. Meani'l-Kuran, El-Ferra 2/212, Mugni'l-Lebib: 313 ve Meani En-Nahiv, Fazıl Es-Samerrai: 2/167-168

⁴⁶⁰ Bkz. El-Lubab fi İleli'l-Bina ve El-İrab: 2/82 ve Şerhu'l-Mufassal, İbn Yaş 3/104

⁴⁶¹ Beyit Abdullah b Yakup'un ed-Dürer adlı eserindedir. 3/112 El-Mekasidu'n-Nahaviyye 3/435, Yazid b es-Sa'k, Hazanetü'l-Edeb 1/426-249, (بِالْمَاءِ الْفِرَاتِ) fira'nın suyu olarak rivayet edilmiştir. Bununla; hedefini kavramasının ve amacına ulaşmasının ardından orada hayatın güzelliği ve içeceklerinin tatlılığı kastedilir. Zira ondan önce tatlı sular onu kandırmamaktadır.

⁴⁶² Ka'nab b Ebi ka'nab Ebu's-Semmel, el-Adevi el-Basri, İhtiyarün fi'l-Kıraatin Şaz ani'l-Amme, ondan Ebu Zeyd Said b Ays rivayet etmiştir. Bkz. Gayetu'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra 2/27

⁴⁶³ Asim Bin Ebi Es-Sabah El-Ecac, Ebu El-Mecşer El-Cehderi El-Basri, bkz. Gayetu'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra 3/66

⁴⁶⁴ Avnullah Bin Muhammed Bin Abdurrahman Bin Avnullah Ebu'l-Hasan El-Kurtubi, Muhammed Bin Ahmed Et-Tarfi'de okumuştur, öğrencileri arasında Ubeyd b Ömer el-Hadrami, Muhammed b Ahmed b arraf, ö.t 510, bkz. Gayetu'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra: 1/606

⁴⁶⁵ Rum suresi:3, bkz. Tefsir El-Bahru'l-Muhit 7/158, İrtişafu'd-Darb: 2/514 ve Hemu'l-Hevami: 2/141

⁴⁶⁶ El-Kitap: 2/199

(بعد) zarfı, Kur'an-ı Kerim'de, yukarıdaki örneklerde geçtiği gibi onlarca defa zaman zarfı olarak kullanılmıştır. Burada ayrıca bir örnek daha vermek gerekirse: (رَبَّنَا لَا تُزِغْ)⁴⁶⁷ (فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ)⁴⁶⁸ ayetleri örnek verilebilir.

- Bazı nahivciler (بعد) sözcüğünü zarf değil aslında onun ilk konumu itibariyle zarfın sıfatı olduğunu savunmuşlardır.

- (بعد) zarfı, sadece bir halde mebni ve üç halde de murab olarak bulunur. Bu üç halden ikisi Kur'an-ı Kerim'de yer almıştır. Bunlar: muzaf ileyhinin açıklaması konumunda zarf olarak mansub halde veya anlamı hedeflenerek muzaf ileyhinin hazfedilmesi şeklinde zamme üzerine yer almıştır.

- (بعد) zarfı başka anlamlarda da kullanılabilir. (ولقد كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذُّكْرِ)⁴⁶⁹ (Andolsun, Zikir'den (Tevrat'tan) sonra(önce) Zebûr'da da, yazmıştı) ayetinde olduğu gibi (قبل) (önce) anlamında kullanılabilir. Aynı zamanda, (عُنُلُّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ)⁴⁷⁰ (kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz) ayetinde olduğu gibi (مع) (bununla beraber / bir de) anlamında da kullanılabilir.

⁴⁶⁷ Al i İmran suresi: 8

⁴⁶⁸ Máide suresi: 41

⁴⁶⁹ Enbiya suresi: 104

⁴⁷⁰ Kalem suresi: 13

4. DEĞERLENDİRME

4.1 Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid'de İzlediği Metot

4.1.1 Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid Adlı Eserinde İzlediği Metot

Aydîni kitabında, geleneksel dil kitaplarının takip ettiği bir metot olan betimleme ve tanımlama metodunu izlemiştir. Bu kitabında aşağıda belirtilen hususlar öne çıkar:

4.1.1.1 Kitabın Önsözü

Müellif kitabına, döneminde kullanılan yöntemlerle uyumlu bir önsöz ile başlamıştır. Bu önsözde şu hususlara dikkat çekmiştir.

Besmele, hamdele, salvele, adını zikretmiş, (وبعد)⁴⁷¹ ibaresinden sonra kitabın adı, yazılma amacı ve yazılma nedenleri zikretmiştir.⁴⁷²

Bu sekiz merhale, dil alanında yazılan eserlerde alışlagelen bir yöntemdir. Bu nedenle bazıları; “herhangi bir kitabı şerh eden kişinin, besmele, hamdele, salavele, kelime-i şahadet ve kelime-i tevhit, adını zikretmesi, kitabın adını zikretmesi, amacı açıklanması ve (وبعد) sözcüğünden ibaret olan sekiz noktayı zikretmesi gerekir demişlerdir.⁴⁷³

4.1.1.2 Metnin Orjinal Halini Yazmaya ve Yanına da Şerhini Yapmaya Özen Göstermesi

Aydîni, şerhlerini musannifin orijinal metinlerinin yanı başına yazmaya özen göstermiştir. Kitabın metin akışında, musannifin sıralamasını muhafaza etmiştir. Bu metinler arasında ne önceleme ne de erteleme yapmıştır. Yazar; doğru veya daha doğru olduğuna inandığı metinler hariç ne eklemiş ne de eksiltmiştir. Örneğin; musannifin türetilmiş kelimelerden (لا تخلوا) ifadesi hakkında açıklama yaparken,

⁴⁷¹ (أما بعد) (وبعد) ibareleri bir konuya girmek istendiğinde kullanılır.

⁴⁷² Kitabın yazılma amacı konusudur.

⁴⁷³ El-kevakibu'd-Durriyye fi Şerhi Mutemmemeti'l-Acurumiyye: 1/120

“vav” harfinden sonra elifli olarak yazılan (تخلوا) kelimesi ile alakalı Aydîni şöyle der: “türetilmiş bütün (لا تخلوا) kelimelerini, elimizdeki nüshalarda elifli yazılmış olduğunu gördük...”⁴⁷⁴ Bu durum, müellifin elindeki nüshayı şerh ederken diğer “Kifayetü’l-Mübteda” nüshalarıyla karşılaştırmada gösterdiği özen ve hırsına delalet etmektedir.

4.1.1.3 Şerh Edilen Metin Konularına Giriş Yazması

Aydîni, Birgivi’nin el-Kâfiye adlı eserini şerh ederken her bölüm öncesi o bölümle alakalı ön bilgi vermekte ve açıklama yapmaktadır. Bu manada, genelde sözcüklerin sözlük ve terim anlamlarını açıklamaktadır. Örneğin, rubai mezid fiillerden⁴⁷⁵ ve türemenin anlamından bahsederken şöyle der: “والاشتقاق في اللغة) iştikakın sözlük anlamı: “bir şeyin yarısını almaktır. Terim anlamı ise: bazen, anlamı koyan nedeniyle bazen de anlamın konuş nedeniyle tanımlanır.”⁴⁷⁶

Aydîni’nin kitabı incelendiğinde, onun şerhlerinin konular arasında birbri içine girmiş olduğu görülmektedir. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere, ilk bölüm hariç, ana başlıklar dışında alt başlıklar koymamıştır. (فصل في الأفعال), (فصل في الصفات), (فصل في الأسماء) (في المصادر) (فصل في الأحكام المختصة ببيان الافتعال والتفعل والتفاعل والتفعل) (فصل في الأسماء) (في المصادر)

4.1.1.4 Uygulama ve Muracaata Özen Göstermesi

Aydîni şerhinde ve dilsel konuları ele alışında anlayış ve kavrayışa teşvik eden; buna kıyas et (وقس عليه), teemmül et, düşün (فتأمل), (فتأمل تنل), (فليتأمل) vb. türü ibareler kullanmıştır. Mesela, (افتعل) kalıbındaki fâu’l-fiilden bahsederken şöyle der: “(الصبر) veya (الصلح) sözcüğünden türetildiği gibi (افتعل) kalıbının “fa”sı ne zaman itbak ((صادا) harflerinden birisi olursa buna kıyas et (وقس عليه)”⁴⁷⁷ Bu tür ibareler, bu konulara benzer işlemlerde bahsi geçen kuralların uygulanmasına yönelik talimatlardır.

⁴⁷⁴ Bahru’l-Kavaid: 29

⁴⁷⁵ Bahru’l-Kavaid: 57

⁴⁷⁶ Bahru’l-Kavaid: 31

⁴⁷⁷ Bahru’l-Kavaid: 158

4.1.1.5 Ayrıtların Ardından Konuyu Özetlemesi

Aydîni, ele aldığı konuyu ayrıntılı olarak açıkladıktan, o konu ile alakalı dilcilerin görüşlerini aktardıktan ve kanıtları zikrettikten sonra, konu sonunda bazı kural ve anlatımları özetle tekrar eder. Bu durum birçok konuda yer almaktadır. Mesela, ecvef mazi fiil konusunun sonunda şöyle der: “... sonuç olarak; ecvef mazi fiilden kastedilen iki şeydir: aynu’l-fiilin harekesine delalaet etmesi ve “vav” veya “ya” olmasına delalet etmesidir. “vav” veya “ya” olan aynu’l-fiil “elif”e kalb edildiği zaman, aynu’l-fiili fetha veya kesre, “vav” veya “ya” olmasına rağmen dinleyicide problem oluşturabilir. İkisinden birisini tercih etmek gerektiğinde; daha önce (خَفْتُ) babında görüldüğü üzere, önemine binaen birincisini seçmişlerdir. (قُلْتُ) ve (بَعْتُ) babında geçtiği gibi ikincisini seçmek gerektiğinde de onu seçmişlerdir. Sona erdi⁴⁷⁸

Müellif eserine bu tarzda devam etmektedir. Aşağıda ki örnekte olduğu gibi okuyucu, ifadelerde iki seviye hisseder. Yazar, müşebbehe sıfatının sülasi fiil dışında geldiğinden bahsettiği yerde, dilcilerin görüşlerini aktardıktan sonra şöyle der: “Sonuç olarak; cumhur, subutun sadece kalıpta olacağını belirtmiş ve şöyle demişlerdir: Dâmir (ضَامِر) örneğinde olduğu gibi o kalıptan değil kelimenin ait olduğu maddeden alınmıştır.”⁴⁷⁹

4.1.1.6 Görüşlerin Açıklanmasında İşaretle Yetinmesi

Aydîni, bazen dilsel konulardaki ihtilaflara işaret eder. Konu hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenleri konuyu açıklayan ve detaylı bilgi veren kitaplara yönlendirirken, yeni başlayanları onlara uygun kitaplara yönlendirir. Buna onun şu ifadeleri örnek verilebilir: “İlal konusunda ... (أَعْدُ وَنَعِدُ) ve ondan türememiş olmasına rağmen (يَعِدُ) sözcükleri; fiilin aynı masdardan geri kalması, masdarın i’lâlinin fiilin i’lâlinden geri kalmasını gerektirmez, bunu teemmül edip düşün. Ancak, her iki taraftan da cevap ve deliller el-Mutavvelel’de zikredilmiştir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁸ Bahru’l-Kavaid: 223

⁴⁷⁹ Bahru’l-Kavaid: 120

⁴⁸⁰ Bahru’l-Kavaid: 36

Buna Bahru'l-Kavâid eserinden başka açık bir örnek de yazarın (لام الأمر) lâmu'l-emir / emir lamından bahsettiği yerdeki şu ifadeleridir: “her iki ekolün ittifakıyla; (اعْلَمَ) sözcüğünün orjinali (لَتَعْلَمَ)’dir. Çünkü, emir kipinde anlam “lam” ile ortaya çıkar. Çünkü sözcüğe onu ifade için konulmuştur. Konu hakkındaki ihtilaf ise; sözcüğün mebni ve murab olması hakkındadır.⁴⁸¹ Müellif burada, ihtilaf noktasını açıklamamış ve ona işaret etmekle yetinmiştir.

4.1.1.7 Yeni Başlayanların Sıkılmasından Endişe Ettiği İçin Konuyu Uzun Tutmaması

Yazar, gerek görmediği yerlerde, okuyucuyu sıkabilecek ayrıntıya girmekten ve konuyu uzatmaktan geri durur. Örneğin; (أَحْرَنْجَمَ) fiili ile alakalı gerekli açıklamayı yaptıktan sonra şöyle der: “Bil ki; konuların bütün ahkâmı duymaya dayalıdır. Duyulmayan hiçbir kelime herhangi bir konuda kullanılmamıştır. Burada, yeni başlayanları sıkmamak için, onlarla alakalı bildiğimiz hükümlerin bazılarını zikrettik bazılarını da zikretmeden geçtik.”⁴⁸²

Başka bir örnekte şudur: (المغالبة) mugalebe konusunun sonunda şöyle der: “...Sîbeveyhi şöyle der: mugalebe konusu semai olup kıyasi değildir. Bu konuda ayrıntı isteyen eş-Şafiye şerhlerine bakabilir.”⁴⁸³

Başka bir örnek de kural altında zikrettiği şu ifadeleridir: “Kural: burada benim zikrettiklerim vasıl hemzesi olup geri kalanlar kat’ hemzesidir. Kat’ hemzesi dokuz çeşittir ifadelerini dinleme..”⁴⁸⁴

4.1.1.8 Dilsel Meselelerde Konuyu Eski Dilcilere Havale Etmesi

İhtilaflı birçok dilsel meseleyi ve karmaşık gramer konularını, el-Halil b Ahmed, Sîbeveyhi, el-Kisâî, El-Ferra, İbn el-Hacib, Radî ve el-Ahfaş vb gibi eski tanınmış dilcilerin kitaplarına havale eder. Onlardan, metin veya anlam olarak, ele aldığı

⁴⁸¹ Bahru'l-Kavaid: 104

⁴⁸² Bahru'l-Kavaid: 82

⁴⁸³ Bahru'l-Kavaid: 46

⁴⁸⁴ Bahru'l-Kavaid: 89

konuyu açıklayıcı kısımları aktarmakla yetinir. Bu konu, yazarın alimlere itimadı ve onlardan yararlanması konusunda daha detaylı ele alınacaktır.

4.1.1.9 Musannif Birgivî'nin Eserini Tertip Nedenini Zikretmesi

Aydîni, kitabının birçok yerinde, Birgivî'nin konuları tertip edişindeki nedenleri zikretmiştir. Bu veya şu konuyu diğerlerinden önce zikretme nedeni, naziri olan alimlere olan edebinden ve onlara sunduğu hizmetten kaynaklanmaktadır. Yazar bu açıklamalarına, çoğu zaman ya konunun veya alt başlıkların başında ya da sonunda yer vermiştir. Buna, onun şu ifadesi örnek verilebilir. “(mîmî masdara gelince), musannif bu meseleyi (المرّة والنوع) sözcüklerinin yapısı konusundan önce zikretmiştir. Çünkü o, bu ikisi dışındakilerin hilafına, mimi dışındakiler gibi, sadece olaya delâlet eder...”⁴⁸⁵

Yazarın, yorum belirtmede ve varsayım öne sürmede kullandığı yöntem; (الفنقلة) adı verilen yöntemdir. Bu yöntem (فإن قلت) eğer dersin veya (فإن قيل); eğer denirse; bende derim ki veya (قلنا) dedik, ifadelerinin kullanıldığı yöntemdir. Bu yöntem, okuyucunun kafasında oluşabilecek sorulara cevap verme veya yorumlama yönünde, yazarın eserinde birçok yerde kullandığı bir yöntemdir.

4.1.1.10 İrab Alıştırmaları

Aydîni'nin, Bahru'l-Kavâid kitabındaki metodu, musannifin bazı ibarelerinin irabına yer vermesidir. Bu işlemi, nahiv ve sarfla alakalı dilin bilinmeyen yönlerini ve ifadelerin farklı irab yönlerini, konuya yeni girenler için açıklamak adına yapar. Ele aldığı konular genelde, nahivciler arasında ihtilafli olan konulardır. Bu konuya örnek: “... (فصار المجموع سبعة وخمسين باباً) ibaresidir. El-Ahfaş'e göre bu temyizdir. O, (ذَرُّعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعاً)⁴⁸⁶ ayetinde olduğu gibi sözcüğün aynı anda temyiz ve teyit olabileceğine cevaz vermektedir. Buna benzer örneklerin sayısı çoktur. Cumhur ise,

⁴⁸⁵ Bahru'l-Kavaid: 131

⁴⁸⁶ Bahru'l-Kavaid: 32

iki yılın birbirinden farklı olması nedeniyle kabul etmemektedir. Çünkü temyiz belirsizliği ortadan kaldırmak için, tekid ise ilk sözcüğün teyidi için gelmiştir.”⁴⁸⁷

Öğrencilerin ve şerhini okuyanların irab alıştırması yapması için verdiği örneklerden birisi de şudur: “ (فصل) sözcüğü; sözlüklerde, ayıran ayrılmış anlamlarında masdardır. Örfte ise; iki tür konuşma ve söz arasını ayıran şeydir. Kelimenin irabı şu şekildedir: hazfedilmiş mübtedanın haberidir. Takdiri ise, bundan sonraki sözcükler bundan öncesinden ayrılır veya bu anlamlar bundan öncesinden ayrılır ve farklıdır zira bundan öncekiler bablar hakkında sayılır...”⁴⁸⁸

4.1.1.11 Şâhid ve Örnek Gösterme

Aydîni, Kifâyetü'l-Mübtedî eserinin şerhini, Kur'an'dan, hadislerden, şiir beyitlerinden, atasözlerinden şahitler sunarak desteklemiştir. Bu deliller duruma göre bazen artmış bazen de azalmıştır. Yazar, şerhinde dilsel ibareler kullanmış, değindiği nahiv ve sarf konularında sözcüklerin gizli ve açık anlamlarını açıklamıştır. Öğrenciyi teşvik edecek ve anlamayı kolaylaştıracak basit ve anlaşılır örnekler vermiştir.

4.1.1.12 İfade Kolaylığı ve Tertip Güzelliği

Yazar kitabını, doğruluk ve sağlamlık kalıbı içinde sunmuştur. Öyleki okuyucuları tarafından kitabın anlaşılması ve hazmedilmesi kolaylaşır. İmkân dahilinde, yeni başlayanların arzuladığı üslup kolaylığı ve kaldırım taşlarının döşenmiş olması arzuları ile uzman ve araştırmacıların daha fazla bilgi edinme gereksinimlerini mezc edip harmanlamıştır. Yazarın şerhi, ifadelerinin, istenen anlama delalet etmesi ile öne çıkmıştır. Aydîni Bahru'l-Kavâid adlı eserinde, çok ender durumlar hariç, lafızlarını açıklamak için sözlük ve lügatlere müracaat etme gereksinimi duymamıştır. Yazar tabir ve ifade etme ve zorluğu hissettiği zaman anlamını ardından onun anlamını yazmıştır. Yazar; “yani” anlamına gelen ve açıklama ifade eden (أي) kelimesini, sarf ilmine yeni başlayanlar için şerhinde çok kullanmıştır. Zaten yazar, kitabını bu amaca yönelik kaleme almış ve buna birçok yerde değinmiştir. Mesela yazar bu

⁴⁸⁷ Bahru'l-Kavâid: 42

⁴⁸⁸ Bahru'l-Kavâid: 82

konuyla alakalı şöyle der: “...yeni başlayanları sıkmamak için, onlarla alakalı, bildiğimiz hükümlerin bazılarını zikrettik bazılarını da zikretmeden geçtik”⁴⁸⁹

Kitabının başka bir yerinde de şöyle der: “(Meçhulün alameti) ikisini birbirinden ayırıp teyiz etmek için tanımlanması daha yararlı da olsa, yeni başlayanların yararına olsun diye bir alametle onu açıklamıştır.”⁴⁹⁰

Aydîni izlediği bu metotla, şerh ettiği kitabın metodu yönünde bir yol izlediği anlaşılmaktadır. Adı Kifâyetü'l-Mübtedî (كفاية المبتدي) olan kitabın adından da anlaşıldığı üzere, kitap aslen yeni başlayanlar için kaleme alınmıştır. Bu nedenle, kitabın anlaşılması için, ifade ve açıklamalarının basit ve kolay olması gerekmektedir. Yazar Bahru'l-Kavâid adlı eserinde, Kifâyetü'l-Mübtedî'nin yöntemini izlemiş ve bunun bir sonucu olarak kitap öğrencilerin çok kullandıkları bir eser olmuştur.

4.1.1.13 Kitabın Hatimesi / Sonuç Bölümü

Aydîni kitabını, tevkid nunu ve ahkâmıyla tamamlamış ve konusu detaylıca ele almıştır. Aydîni sözlerinin sonunda, kendinden önceki yazarların hatime bölümünde yaptıkları gibi; musannif Birgivî'nin kitabın telifini tamamladığı tarihi belirtmiş ve şöyle demiştir: “eserin tamamlandığı tarih musanniften şöyle aktarılmıştır. Kendisi şöyle der: Kifâyetü'l-Mübtedî'nin telifi el-Melik el-Hâdi olan Allah'ın yardımıyla dokuz yüz altmış beş yılı camaziyel ahir ayı pazartesi gecesi tamamlanmıştır.”⁴⁹¹

Müellif ardından, musannifin eserinin şerhini tamamladığı tarini yazmıştır. Sonunda sözlerini Allah'a hamd ve rasülüne salavatla hitama erdirmiştir.

- Yukarıda geçenlerden; Aydîni'nin, Kifâyetü'l-Mübtedî eserini şerh ederken izlediği yol ve kitabını yazarken kullandığı metot ve yöntem arz edilmiştir. Şerhinin, sarf ilmüne yeni başlayanların ve dil hazinesinin cevherlerini arayanların yolunu nasıl aydınlattığı görülmüştür.

⁴⁸⁹ Bahru'l-Kavaid: 82

⁴⁹⁰ Bahru'l-Kavaid: 90

⁴⁹¹ Bahru'l-Kavaid: 263

4.1.2 Aydîni'nin, Kaynaklara Yaklaşımı ve Onlardan Yararlanma Yöntemi

Kitaplara itimat konusunda Aydîni'nin izlediği yöntem çeşitliliği ve farklılığı ile öne çıkar. Yazar şerhinde, temel eserlerde yer alan görüş ve sözlere işaret etmiştir. Bahru'l-Kavâid eserinin sayfaları karıştırıldığında, müellifin çok kaynağa müracaat ettiği ortaya çıkmaktadır. Yazar bu kitaplardan ya lafız ya da mana olarak alıntılar yapmıştır. Çalışmanın bu bölümünde şerhin metninde yer alan kaynakların isimlerinden örnekler verilecek ve birçoğunun adı zikredilecektir.

4.1.2.1 Nahiv ve Sarf Alanındaki Kitaplar

Aydîni, nahiv, sarf alanında ve lugat olarak önemli temel eserleri ve diğerlerini kaynak olarak kullanmıştır. Yazarın bu kaynaklara müracaatı, onun uzak görüşlülüğünü, konulara vukufiyetini ve bilimsel ufkunu ortaya koymaktadır.

A. Birgivî'nin el-İm'an adlı eseri

Bu kitap, Ebu hanife'nin sarf alanında yazdığı El-Maksud⁴⁹² adlı eserin şerhlerinden birisidir. Bu kitap, Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid adlı eserinde en çok aktarımda bulunduğu kitaplar arasında yer alır. Bahru'l-Kavâid'de yazarın ifadeleri izlendiğinde, el-İm'an kitabını 19 defa zikrettiği görülmektedir. Bu da onun kitabı şerheden musanniften ne kadar çok etkilediğini göstermektedir. Yazar, Bahru'l-Kavâid'teki görüşleri teyit etmek için, Birgivî'nin, el-İm'an kitabında zikrettiği görüşlerini, tercihlerini, bakış açısını aktarmaktadır. Bu anlamda; (الله) lafzı celâlesindeki “lam” (اللام) harfinin istihkak için mi yoksa ihtisas için mi olduğundan bahsettiği yerde şöyle der: (الله) lafzında yer alan “lam” harfi için, ikisini birbirinden ayıranlar, onun ihtisas için değil, istihkak için olduğunu söylerler.

Birincisi zat ve sıfat arasında yer alır. Örnek: (العزَّةُ لله)

İkincisi ise, iki zat arasında yer alır. Örnek: (الجَنَّةُ للمؤمنين)

⁴⁹² El-Aydini Bahru'l-Kavaid eserinde işaret etmiştir.: 118

Bunları birbirinden ayırmayanlar ise onun ihtisas için olduğunu savunurlar. İkincisi, birincisi için tamim edilmiştir. Musannifin tercih ettiği görüş budur. El-İm'an'da şöyle der: “lam” ihtisas içindir. (والله), vacibu'l-vucud'un zatı için alemdir.”⁴⁹³

El-İm'an eserinden naklettiği konular arasında şunlarda yer alır. (الصلاة) lafzını tarif ettiği, sözcükteki “lam”dan, bahsettiği yerde⁴⁹⁴, sarfin tarifinden bahsettiği yerde⁴⁹⁵ yai acvef fiilde mimi masdarın gelişinden bahsettiği yerde,⁴⁹⁶ (يَهَبُ) gibi, fâu'l-fiili mutel olan muzari fiilin fâu'l-kelimenin hazfinden bahsettiği yerde şöyle der. “El-İm'an'da şöyle der: Bil ki; fâu'l-fiilin hazfinin nedeninin, ”vav” harfinin “ya” ile kesre arasında kalmasından dolayı, onun iniş ve çıkış gereksinim duymasındır demişlerdir. Onlara (يَهَبُ وَيَطَأُ وَيَقَعُ وَيَسَعُ وَيَدَعُ وَيَضَعُ وَيَلْعُ) örneklerini vermiştir. Aslında onun orjinal halinin kesreli (يَفْعَلُ) olduğunu söylemişlerdir. Vav harfi hazfedilmiş ardından içinde boğaz harfi olması nedeniyle okumayı kolaylaştırmak için aynu'l-fiil fethalı hale getirilmiştir. Daha sonra (يَدُرُ) örneğini verir ve aynı anlama gelmesi nedeniyle onun (يَدَعُ) sözcüğüne benzediğini söyler.⁴⁹⁷

Yazar eserinde El-İm'an kitabını çok yerde zikretmiştir. Kitaptan, bazen metnin kendisini bazen de anlamını aktarmış ve konu hakkında bu görüşün El-İm'an sahibine ait olduğuna işaret etmiştir.

Buna başka bir örnek de şudur: Nakıs fiillerde zaman, mekân ve mimi masdar isimlerden bahsettiği yerde şöyle der: (zaman ve mekân isimleri, mimi masdar: yani fâu'l-fiili veya aynu'l-fiili mehmuz olan nakıs fiillerden olsun veya olmasın ve gerek vavi olsun ve gerekse yaî olsun... El-İm'an'da bu şekilde yer almıştır.”⁴⁹⁸

B. Zemahşeri'nin el-Mufassal kitabı

Kitab, Zemahşeri'ye ait olup irab alanında kaleme alınmıştır. Bu kitap, yazar şerhinde kaynak olarak gösterdiği eserlerden birisidir. Yazar bu kitaptan alıntılar yapmıştır. Müellif, genelde metni, anlam olarak nakletmiştir. Örneğin; sülasi ismi

⁴⁹³ Bahru'l-Kavaid: 7

⁴⁹⁴ Bahru'l-Kavaid: 9-10

⁴⁹⁵ Bahru'l-Kavaid: 37

⁴⁹⁶ Bahru'l-Kavaid: 132

⁴⁹⁷ Bahru'l-Kavaid: 206

⁴⁹⁸ Bahru'l-Kavaid: 232

failin i'lâlinde bahsettiği yerde (شاك) örneğini verir ve şöyle der: “Müellif el-Mufassal’da; aynu’l-fiil atılarak (شاك) denebilir der.⁴⁹⁹”

Zemahşeri’nin kitabındaki metni şu şekildedir: “(قَالَ وَبَاعَ) örneğinde olduğu gibi ismi fâilin i'lâli: (قائل وبيع) şeklinde aynu’l-fiili hemzeye kalb edilir. Belki de (شاك) örneğinde olduğu gibi hazf edilebilir.”⁵⁰⁰ Burada, müellifin alıntısı ile karşılaştırma yapılabilmesi için Zemahşeri’nin orjinal metnini aktardım.

C. Birgivî’nin İmhihanü’l-Ezkiya Şerhu Lübbü’l-Elbab fi İlmi’l-İ’rab kitabı

Bu eser, şerh sahibinin aktarım yaptığı Kifâyetü’l-Mübtedî yazarı Birgivî’nin eserlerinden bir tanesidir. Kitap, kadı el-Beyzaviye ait Lübbü’l-Elbab kitabının şerhidir. Aydıni; Birgivî’nin, Sîbeveyhi’nin mücerred rubai fiillerden ism-i fiil emrin kıyas edilemeyeceği ile alakalı sunduğu kanıtlarını açıkladığı görüşlerini aktardığı yerde şöyle der: “..Lübbü’l-Elbab kitabını şerh eden, Sîbeveyhi’nin⁵⁰¹ delillerini açıklamış ve görüşünü doğrulamıştır. Kendisi şöyle der: Doğru olan görüş Sîbeveyhi’nin görüşüdür. Zira, zikredilen şartlarda sülasi kalıba göre değerlendirilmesi daha çöktür. Bu şekilde kullanımı çöktür veya tek yöntem üzerine yapılmıştır. O gerçekten öyledir. Ona kıyas yapılması caizdir. Sona erdi”⁵⁰²

Aydîni, kitap sahibinden alıntı yaptığı zaman şöyle der: “..et-Tercih sahibi böyle der.”⁵⁰³, “...el-Mufassal sahibi böyle der...”⁵⁰⁴

4.1.2.2 Şerh Kitapları

Müellif Aydıni’nin yöntemlerinden birisi de şerh kitaplarını kaynak olarak göstermesidir. Bu kitaplar, yazarlarının kendi kitaplarını veya başka yazarlara ait kitapları şerh ettikleri eserlerdir. Yazar, kitabında bu tarz birçok kitabı zikretmiştir. Bu eserlere bazı örnekler şunlardır.

⁴⁹⁹ Bahru’l-Kavaid: 229

⁵⁰⁰ El-mufassal fi Saneti’l-İrab: 527

⁵⁰¹ Bkz. Lerhu Lubbu’l-Elbab fi İlmi’l-İrab, El-Berkevi: 306

⁵⁰² Bahru’l-Kavaid: 144

⁵⁰³ Bahru’l-Kavaid: 29

⁵⁰⁴ Bahru’l-Kavaid: 44

A. Şerhu Şafiyetü ibni'l-Hacib

Bu kitap, şerh kitaplar arasında Aydîni'nin şerhinde kaynak gösterdiği eserlerden birisidir. Yazar bu kitaptan fazlaca alıntı yapmıştır. İbni'l-Hacib'in Şerhu Şafiye kitabı, Radî el-İstirbazi'ye aittir. Bu kitaptan ayrıntılı alıntı yapması gerektiğinde genellikle yeni başlayanlara öğrencilere uygun olacak şekilde alıntı yapmış ve konu hakkında daha fazla bilgi edinmek isteyenleri Şerhu Şafiye kitabına yönlendirmiştir. Bu duruma bir örnek onun şu ifadesidir: “Sîbeveyhi şöyle der: Mugalebe konusu çok duyulan bir konudur. O kıyas değildir. Konu ile alakalı daha fazla ayrıntı eş-Şafiye kitabının şerhlerinden elde edebilir.”⁵⁰⁵

Başka bir örnek de şudur: beşinci konudan sonra iki sakin harfin yanyana gelmesinden bahsettiği yerde şöyle der: “beşinci konu: (لاها الله) yani; (الله) sözcüğü ile alakalı, daha fazla bilgi isteyen eş-Şafiye kitabının şerhlerinden elde edebilir.”⁵⁰⁶

B. Şerhu'l-Mufassal –Ebu Amr Osman b el-Hacib

Aydîni, Zemahşeri'ye ait, el-İzah fi Şerhi'l-Mufassal adlı eserle alakalı; (فَعَلَّ) kesret kalıbında kullanılmasından bahsettiği yerde şöyle der: “...ancak işin doğrusu İbnü'l-Hacib'in el-Mufassal kitabında dediği gibidir. (قَطَّعْتُ الثُّوبَ) elbiseyi parçaladım Örneğinde olduğu gibi, meful müfred de olsa o kesret için kullanılır.”⁵⁰⁷

C. Şerhu't-Telviḥ Ala't-Tavdiḥ

Aydîni, Sa'deddin Teftazani'ye ait olan bu kitaba el-Telviḥ adıyla işaret etmiştir. Yazar bu kitaptan fazsaca alıntı yapmıştır. Yazar bu kitaptan alıntı yaparken kendi ifadeleri ile alıntı yapar. Cemi killet ile kesreti birbirinden ayırmak için şöyle der: “el-Telviḥ'da şöyle der: bu ikisi arasındaki fark şudur; cemi killet on ve aşağısı ile sınırlıdır. Cemi kesret ise ondan yukarısı ile sınırlı değildir. Tam tersine üçten sonsuza kadar kullanılabilir.”⁵⁰⁸ Teftazani'nin, Şerhu't-Telviḥ'de yer alan ifadesi şöyledir: “bil ki, cemi killet ve cemi kesret bu konumda birbirinden ayırt

⁵⁰⁵ Bahru'l-Kavaid: 46

⁵⁰⁶ Bahru'l-Kavaid: 193

⁵⁰⁷ Bahru'l-Kavaid: 64

⁵⁰⁸ Bahru'l-Kavaid: 29

Aydîni Bahru'l-Kavâid kitabında bu şerhden çok yararlanmıştı. Bazen kitabın adını bazen de yazarının adını zikrederek aıntılar yapmıştır. Bu bağlamda ilimlerin adlarını zikrettiği yerde şöyle der: “es-Seyyid eş-Şerif, Şerhi'l-Miftah eserinde şöyle der: (Lafzu'l-Meani ve'l-Beyan) ve Mana ve Beyan, sarf ve nahiv gibi bu iki ilmin iki koludur. Bu şuna benzer. Manâ ilmi erak ağacına benzer. Sona erdi”⁵¹⁴

Aydîni, Cürcani'nin ifadelerini el-Misbah kitabında olduğu gibi aynen aktarmıştır.

Aydîni bazı şerh kitaplarını açıkca belirtmeden işaret ederek geçmiştir. Bu kitaplardan bazıları şunlardır. Zemahşeri'nin el-Keşşaf adlı eseri, siracüddin el-Kazvini'nin, el-Keşf ala'l-Keşşaf adlı eseri, et-Tıbbi'nin, Fütühu'l-Gayb fi keşfi an Kına'ı'r-Rayb adlı eseri. Yazar bu kitabı, (اَعْلَى) kalıbının anlamından bahsettiği yerde

Zikretmiş ve şöyle demiştir. “el-Keşşaf kitabının bazı şerhlerinin müfaale kalıbı başlığında çok kullanılan anlamında zikredilmiştir. İki taraftan birisi fiil olup diğer tarafta da ona karşılık gelir, karşı tarafı kendi yerine koyar. Örnek: (بَايَعَ زَيْدٌ عَمْرًا) aynı zamanda (الْمُضَارَبَةُ وَالْمُزَارَعَةُ) anlamları da vardır.⁵¹⁵

4.1.2.3 Sözlükler

Aydîni, el-Kâfiye kitabının şerhinde bazı lafızları açıklamak, anlaşılmayan kelimeleri açıklamak ve sarf ve nahiv komnularında kanıt sunmak amacıyla bazı sözlükler kullanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır.

A. Es-Sıhah – Tacüllah ve Sıhahu'l-Arabiyye

Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevheri el-Farabi⁵¹⁶ Bu lugat, Aydîni'nin şerhinde en çok adı geçen sözlüktür. Örnek: “es-Sıhah'da geçtiği gibi: (فُلَانٌ بَخَعَ نَفْسَهُ؛ أَي: قَتَلَهَا) falan baka'a nefsehu, yani:kasden öldürdü⁵¹⁷

⁵¹⁴ Bahru'l-Kavaid: 37 ve El-Misbah fi Şerhi'l-Miftah, tahk doktora tezi Yüksel Çelik, bu tezin 12. sayfası

⁵¹⁵ Bahru'l-Kavaid: 66

⁵¹⁶ İsmail Bin Hammad El-Cevheri, es-Sıhah lugatının yazarı meşhur dilci, hüznü hat sahibi, Rabi'a ve Mudar kabilelerinde bulunmuştur, ö.t 400, bkz. İnbahu'r-Ruva 1/229-233

⁵¹⁷ Bahru'l-Kavaid: 48

Yazarın kitabı incelendiğinde; es-sihah kitabını yedi konuda kanıt göstererek ondan yararlanmıştı.

B. El-Kamusi'l-Muhit - Mecdüddin Ebu Tâhir Fîrûzâbâdî⁵¹⁸

Yazar, Bahru'l-Kavâid adlı eserinde bu sözlükten (القاموس) el-Kamus veya (صاحب) Kamus yazarı olarak bahsetmiştir. Örnek: (أول) kelimesinin tasrifinden bahsettiği yerde, veya tasrifine engel olan: kamusta şöyle geçer: (أول) sözcüğü sıfat olarak kullanıldığı zaman tasrif edilmez. Örnek: (لَقِيْنُهُ عَالِماً أَوَّلًا), eğer sıfat olarak kullanılmazsa tasrif edilir. Örnek: (لَقِيْنُهُ عَالِماً أَوَّلًا)⁵¹⁹

Aydîni çoğu alıntılarında yaptığı gibi, burada da Kamus yazarının sözlerini anlam olarak aktarmıştır.⁵²⁰

Bahru'l-Kavâid kitabı incelendiğinde, el-Kamusi'l-Muhit sözlüğünün adının geçmesi yönüyle ikinci sırada geldiği görülmektedir.

C. Tacü'l-Masadir fi'l-Lugati – Ebu Ca'fer Ahmed b. Ali el-Beyhaki⁵²¹

Aydîni bu sözlüğü sadece bir şâhit olarak göstermiştir. Rubai fiill eklerinin binası konusundan bahsettiği yerde, (بِرَهْنٍ) kelimesinin “nun”unun asıl mı yoksa zâid mi olduğundan bahsettiği yerde şöyle der: “el-Ezheri şöyle der: kelimenin aslı (بِرَهْنٍ) olup nun zâiddir. Birçok kişi de onunla hemfikirdir. İb ele'rabi de şöyle der: nun harfi asıldır, Tacü'l-Masadir eserinde de böyle yer almıştır.⁵²² Yazarın buradaki ifadesinden; burada zikredilen sözlükler dışında başka sözlüklerden de yararlandığı anlaşılmaktadır. Ezheri'nin Mu'cemü Tehzib eserinde ve İbnü'l-E'rabi'nin el-Mu'cem kitabında olduğu gibi o kitaplara yazarlarının adıyla işaret etmiştir.

⁵¹⁸ Muhammed Bin Yakup Bin Muhammed Bin İbrahim Eş-Şirazi El-Feyruz Abadi, Allame mecdüddin Ebu'-Tahir Şama gittiğinde ibn Habbar, ibn Kayyim'dan der dinlemiştir, es-Sebki, el-Ferdî, İbn Nebati ve Şeyh Halil el-Maliki ile buluşmuştur, eserlerinden bazıları şunlardır: El-Lami El-İlmu'l-Ucab ve Fethu'l-Bari Bisseyhi'l-Fesihî'l-Cari fi Şerhi Sahihî'l-Buhari, ö.t 816, bkz. Bugyetu'l-Vua 1/273-274

⁵¹⁹ Bahru'l-Kavaid: 41

⁵²⁰ Bkz. El-Kamusu'l-Muhit: 1/1066-1067

⁵²¹ Ahmed Bin Ali Bin Muhammed El-Beyhaki, Nahiv, dil, kıraat ve tefsirde imam idi, es-Sihah eserini el-Meydani'de okumuş ve ezberlemiştir, eserlerinden bazıları şunlardır: El-Muhit Bilugati'l-Kuran, Yenabiu'l-Luga ve Tacu'l-Mesadir, ö.t 544, bkz. Bugyetu'l-Vua 1/346

⁵²² Bahru'l-Kavaid: 70

Müellif, bu şekilde ifadelerini güçlendirip kanıtları temel eserlere dayandırmaktadır. Böylece yazar, döneminde yazılan ve daha önce kaleme alınan bilimsel kaynaklarının açıklamaktadır.

Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid adlı eserinde kullandığı kaynaklar sadece çalışmada bahsi geçen bu eserlerden ibaret değildir. Bunlar dışında başka çok sayıda kaynak ve kitap bulunmaktadır. Yazar, Sîbeveyhi'nin el-Kitab, el-Halil'in el-Ayn, El-Ferra'nın Meâni'l-Kur'an, el-Ahfaş'ın Meâni'l-Kur'an, ez-Zecca'nın Meâni'l-Kur'an ve İ'râbehu, el-Enbâri'nin el-İnsaf, ez-Zencani'nin Şerhu'l-Hâdi kitapları ve daha başka temel eserleri de kullanmıştır ancak çalışma burada sadece yazarın eserinde açıkça değindiği kitapları ele almıştır.

Yukarıda geçenlerden şu sonuçlar çıkarılabilir:

- 1- Aydîni, kaynaklarından alıntı yaparken; bazen alıntı yaptığı yerin başından bazen ortasından bazen de sonundan yapmıştır
- 2- Aydîni değinmemesine rağmen, genelde metni anlam olarak aktarmıştır. Bu durum da metnin orijinal kaynağına ulaşmak isteyen araştırmacıyı bazen zor durumda bırakmaktadır.
- 3- Aydîni, bazı alıntılarının sonunda (انتهى) “sona erdi” ifadesini kullanmıştır. İnceleme ve araştırmanın sonunda bunlardan bazılarının metin olarak aktarıldığı görülmüştür. Bu da onun ifadeleri arasından temel kaynaklara dayandırma zorluğu olan ifadeleri tespit etme kolaylığı sağlamaktadır.
- 4-Yazarın kitapta yer alan ifadelerinden, onun, birçok görüş ve ifadeleri orjinal kaynaklarını zikretmeden aktardığı görülmektedir. Bu da onun (قال بعض) denir ki (قال بعضهم) bazı âlimler şöyle der (قال بعضهم) bazıları şöyle demiştir gibi ifadeleri kullanmasından anlaşılmaktadır. Bu tür ibareleri, dilsel meseleleri açıkladıktan ve ayrıntılarını verdikten sonra kullanmıştır. Belki de bunu, bahsi geçen konuda farklı önem ve delile sahip çok sayıda görüş olduğunu belirtmek için yapmıştır

4.1.3 Aydîni'nin Âlimlere Yaklaşımı ve Onlardan Yararlanma Yöntemi

Yazar şerhinde alimlerden çok alıntı yapmış ve onların görüşlerinden istifade etmiştir. O görüşleri aktarırken onları desteklemiş veya tartışmış veya kanıt göstermiş veya sebebini belirtmiştir. Alıntı yaptıklarını bazen açık ve direkt belirtmiş bazen de onlara; (صاحب القاموس) el-Kamus sahibi gibi ifadelerle işaret etmiştir. Aydîni'nin âlimlere yaklaşımını ve onlardan faydalanma şeklini anlama adına çalışmanın bu bölümünde bazı örnekler sunulacaktır.

Aydîni'nin alıntı yaptığı âlimler:

Çalışmanın bu bölümünde, Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid kitabında en çok alıntı yaptığı örnekler sunulacaktır.

4.1.3.1 El-Halil B Ahmed El-Ferâhidi (170)

Aydîni, kitabında bazı sarf ve nahiv konularını açıklama esnasında el-Halil b Ahmed'in görüşlerine başvurmuş ve ondan birçok aktarımda bulunmuştur. Örnek: "5-Kalbin terk edilmesi ik hemzenin yan yana gelmesini neden olabilir. Bu görüşü el-Halil ifade etmektedir. Örnek: (جَائِي) bunun orijinali ittifakla (جَاءَ) şeklindedir. Çünkü o lâmu'l-fiili hemze olan ecvef bir ismi fâildir. Ona göre, lâmu'l-fiil, iki hemzenin yan yana gelmesine engel olmam için aynu'l-fiilin yerine nakledilmiştir. Bu kabul edilemez zira o kelime (قَاضٍ) kelimesi gibi i'lâl edilmiş olup kalıbı da (قَالَ)'dir."⁵²³

Yazar ayrıca el-Halil'den; ("فَعَّلَ") kalıbındaki zâid fiilden bahsederken⁵²⁴ ve (مَا أَنْصَرَهُ) taaccüb kalıbında yer alan (مَا)'nın (شَيْءٍ) şey anlamında nekra mübteda olarak kullanılmasından bahsederken, bu, Sîbeveyhi ve el-Halil'nin görüşüdür⁵²⁵ der.

Bahru'l-Kavâid kitabı incelendiğinde; yazarın, el-Halil'in görüşlerini kanıt göstererek veya sebep belirterek veya tartışarak on beş defa zikrettiği görülür.

⁵²³ Bahru'l-Kavâid: 18

⁵²⁴ Bahru'l-Kavâid: 63

⁵²⁵ Bahru'l-Kavâid: 108

4.1.3.2 *Sîbeveyhi – Amr B. Osmân B. Kanber (180)*

Bahru'l-Kavâid kitabında en çok adı geçen âlim desem abartmış sayılmam. Aydîni, nahivcilerin imamından çok görüş aktarmıştır. Onu, kitabında otuz yerde zikretmiştir. Örnek: “...Sîbeveyhi şöyle der: Mugalebe konusu çok duyulan bir konudur, o kiyasi değildir,⁵²⁶ başka bir örnek de şudur: “..Sîbeveyhi’ye göre (سُدُّهُ وَقُلُّهُ) kelimelerinin asılları, aynı’l-kelime fethalı olup zamme, kelimenin aslında vav bulunduğunu beyan için (سَوَّدْتُهُ وَقَوْلْتُهُ) şeklinde gelir.⁵²⁷

Aydîni, neredeyse her konuda Sîbeveyhi’nin görüşünü zikreder ve ondan alıntı yapar.

4.1.3.3 *Ebu’l-Hasan El-Ahfeş (221)*

el-Ahfeş, Basra ekolüne mensup olmasına rağmen, bazı konularda Basra ekolüne muhalif görüşlere sahiptir. Bu nedenle Aydîni, görüş ayrılıklarının olduğu bazı dilsel konuları işlerken, ekollerin görüşlerini zikreder. Ardından el-Ahfaş’ın bakış açısını özellikle zikreder ki bu da onun konulara vukufuyeyini gösterir. Zira neredeyse dil ve dil bilimleri alanında bütün âlimlerin görüşlerine muttalidir. Yazar, el-Ahfaş’dan on altı yerde bahsetmiştir. Bunlardan birisi de musannafın metnindedir. Muhatab “ya”sı hakkındaki görüş ayrılıklarından bahsettiği yerde şöyle demiştir: “...o tek dişî muhatab harfî olup fâil için açık zamirdir, onun durumu cumhura göre (ينصرون) fiilindeki vav gibidir; el-Ahfaş’a göre ise o sadece hitap alameti olup fâili gizlidir.”⁵²⁸

Ondan alıntıladığı başka bir örnek de taaccüb konusunda kima-i mevsuledir.⁵²⁹

4.1.3.4 *Ebu’l-Abbas El-Müberred (286)*

Aydîni kitabında, Müberred’den yedi yerde alıntı yapmıştır. Onlardan birisi de; musannif Birgivî’nin el-Kâfiye kitabında (تخلوا) kelimesini elifli olarak yazması ile ilgili olup şöyle demiştir: “...“türetilmiş bütün (لا تخلوا) kelimelerini, elimizdeki

⁵²⁶ Bahru’l-Kavaid: 46

⁵²⁷ Bahru’l-Kavaid: 52

⁵²⁸ Bahru’l-Kavaid: 98

⁵²⁹ Bahru’l-Kavaid: 109

nüshalarda elifli yazılmış olduğunu gördük. Belki de bu, Müberred'in ekolü üzerinedir...⁵³⁰

4.1.3.5 Ebu'l-Hasan Ali B. Hamza El-Kisâî (189)

Aydîni, nasıl önceki dönem Basra âlimlerden alıntı yapmış ve istifade etmişse aynı zamanda Kûfe ekolüne mensup âlimlerden de alıntılar yapmıştır. Onlardan birisi de Kisâî'dir. Yazar, kitabında ondan dört yerde alıntı yapmıştır. Onlardan birisi şudur: "... içinde boğaz harfî olan sözcük hariç, Kisâî'ye göre onun mugalebesi, üçüncü harfte olur. Örnek: ayn fethalı olarak (شَاعِرْنِي فَشَعَرْتُهُ أَشْعَرُهُ) şeklinde gelir."⁵³¹

4.1.3.6 Ebu Zekeriyye El-Ferrâ (207)

Aydîni kitabında, Ebu Zekeriyye el-Ferrâ'dan yedi yerde istifade etmiştir. Bazı konuları işlerken, ona özel görüşleri ondan aktarmıştır. Onlardan birisi, cemi killet hakkındaki şu görüşüdür: "...Ferrâ şunu eklemiştir: (فَعَلَّةٌ)..."⁵³²

4.1.3.7 Ebu'l-Kâsım Ez-Zemahşeri (538)

Bilimsel bir konuma sahip olan Zemahşeri, din, tefsir ve dil imamlarından birisidir. Aydîni, Bahru'l-Kavâid kitabında sayısı yediye ulaşan birçok konuda ondan yararlanmıştı. Onlardan birisi şudur: "...bil ki Zemahşeri, kelimelerin benzerlikleri, mehmusiyye harflerinin birlikteliği ve mahrec yakınlığı nedeniyle bunun gibi bir görünüme cevaz vermemiştir."⁵³³

4.1.3.8 Ebu Amr İbni'l-Hâcib (646)

Aydîni'nin ibni'l-Hâcib'ten alıntı yaptığı ve yararlandığı açıktır. Ondan onbir yerde alıntı yapmıştır. Onlardan birisi de şudur: "Burada işin doğrusu; (قَطَّعْتُ الثُّوبَ)

⁵³⁰ Bahru'l-Kavâid: 29

⁵³¹ Bahru'l-Kavâid: 46

⁵³² Bahru'l-Kavâid: 28

⁵³³ Bahru'l-Kavâid: 161

örneğinde olduğu gibi, mef'ul müfret olması halinde onun, kesret için kullanılabilmesi konusunda ibni'l-Hâcib'in Şerhu'l-Mufassal'da dediği gibidir.”⁵³⁴

4.1.3.9 Muhammed B. El-Hasan Er-Radî (686)

Radî, Şafiyetü İbni'l-Hacibe yazdığı şerh ile, Aydîni'nin en çok istifade ettiği ve alıntı yaptığı âlimler arasında yer alır. Öyle ki on dört yerde ondan aktarımda bulunmuştur. Çoğu zaman bir konu hakkında hüküm verir ve ardından şöyle der: “Radî'ye göre böyledir” veya “Radî tarafından böyle anlaşılmıştır” bu manada (أَفْعُوْعَلْ) kalıbında geçişlilik hakkındaki şu örnek de verilebilir: “(اعْرُوْرَيْتُ الْفَرْسَ) gibi geçişli olabilir. Radî'ye göre böyledir.”⁵³⁵

4.1.3.10 Sa'düddin Et-Taftâzâni (792)

Aydîni'nin etkilendiği ve istifade ettiği alimlerden birisi de, Sa'düddin et-Taftâzâni'dir. Yazar, dört farklı yerde “et-Taftâzâni” ve “Sa'düddin” ifadeleriyle ondan bahsetmiştir. Bahru'l-Kavâid kitabı incelendiğinde, yazarın Taftâzâni'den yaptığı bazı alıntılarda ve ondan çok etkilendiği görülecektir. Bu konu, müellifin alıntılarında bir bakış bölümünde açıklanacaktır.

Yazarın, Taftâzâni'den bahsettiği yerlerden birisi de sıfatı müşebbeheden bahsettiği yerdir: “Taftâzâni şöyle der: Basralılara göre o ism-i fâildir.”⁵³⁶

Başka bir örnek de şudur: “(وَهَبَ وَرَيْتُ) Sa'düddin şöyle der: veya şöyle deriz, emirde “vav” yoktur ki hazfedilsin, çünkü, onun muzarisi (تَعْدُ) şeklinde “vav”sızdır. Onun muzari harfi hazfedilmiş ve sonu sakin yapılmıştır. Şöyle de denmiştir: (عَدُ). sona erdi”⁵³⁷

- Yukarıda geçen on örnek, Aydîni'nin, isimlerini veya lakaplarını açıkça belirterek en çok alıntı yaptığı âlimlerdir. Bunun yanında yazar diğer başka birçok yazardan da alıntılar yapmıştır. Onlardan bazıları şunlardır: İbn Akîl, ebu'l-Bekâ el-Ukberî, el-

⁵³⁴ Bahru'l-Kavâid: 64

⁵³⁵ Bahru'l-Kavâid: 79

⁵³⁶ Bahru'l-Kavâid: 118

⁵³⁷ Bahru'l-Kavâid: 207

Ezheri, el-Eşmûni, et-Tebrizî, el-Careberdi, ed-Denkûz, es-Sekkêkî, el-Kahastânî, el-Mazini, eş-Şerif el-Cürcani- ondan “es-Seyyid eş-Eş-Şerif” olarak bahseder...vb.

Burada Bahru’l-Kavâid kitabında eserini şerh ettiği musannif Birgivî’yi de unutmamak gerekir zira onun el-İm’an ve diğer kitaplarından da çok alıntı yapmıştır.

-yazar, kendinden önceki âlimlerden alıntı yaptığı zaman onların kitaplarını zikreder. Bu, genelde, kitabında geçen şu tarz bir ifadeyle gerçekleşir: “kâmus sahibi (صاحب القاموس), Telvih’de şöyle der (قال في التلويح ..), el-Mirah sahibi (صاحب المراح), el-Miftah sahibi (صاحب المفتاح), el-Keşşaf sahibi (صاحب الكشاف) Yazar bu şekilde, kendisinden önceki âlimlerden, genellikle mana veya nadir de olsa metin olarak alıntılar yaparak, onların görüşleri, delilleri ve hüccetleri ile eserini destekler.

4.2 Aydîni’nin Bahru’l-Kavâid’de Yer Alan Yorumları

4.2.1 Aydîni’nin Âlimlerin Görüşlerine Yönelik Yorumları

Yazarın, ifadelerinde, müellif ve eserlerle yönelik yöntemini daha iyi anlamak için çalışmanın bu bölümünde Aydîni’nin yorum ve düzeltmeleri ele alınacaktır.

Aydîni, alıntılarını, yorum veya düzeltme yapmadan alan birisi değildir. Tam tersine, görüşü tartışır, tercihini ortaya koyar ve seçimini yaparak neden belirtir ve yorum yapar. Bu durum onun, ilmi yetisine ve becerisine delalet eder.

Aydîni, âlimlerin görüşlerine ince bir zevk ve edeple yorum yapar. Bu durum, ondan önceki âlimlerin de tarz ve üslûbudur. Yazar; “şöyle denebilir..”, “doğrusu onun dediği gibidir...”, “hakikat şudur ki”, “musannifin yapması gereken”, “işin doğrusu”, gibi ifadeleri kullanır. Bunlara aşağıda birkaç örnek verelim:

1. Örnek:

Aydîni, (فَعَلَّ) kalıbındaki zâid harfle alakalı nedeni açıklarken musannifin ifadesini zikreder ve ardından bazı âlimlerin konu ile ilgili görüşlerini ekler. Ardından kendi bakış açısını belirtir ve şöyle der: “(ve) ikinci konu: (فَعَلَّ) تَفْعِيلًا) ayn harfi idgamla

beraber tekrar eder, burada zâid olan ise: 1-el-Halile göre sakinliği nedeniyledir, 2-el-Ahfaşâ ve cumhura göre tağyir mahalli olan sona yakın olması nedeniyledir, Sîbeveyhi her ikisine de cevaz vermiştir, bazıları, masdar halinde “ba” harfine kalb olması nedeniyle ikincisini tercih etmiştir, bu durum tartışmalı bir durumdur zira asılda kalb durumu sayılamayacak kadar çoktur.”⁵³⁸

2. Örnek:

Musannıfın sıfat-ı müşebbehe ile alakalı tarifini şerh etme esnasında, bazı âlimlerin konu ile ilgili görüşlerini aktardıktan sonra, onlardan bazılarının kendi bakış açısı ile cevap verdiği görülmektedir. Konuyu şu ifadelerle detaylandırır: “Teftâzânî şöyle der: O, Basralılara göre ism-i fâildir, buna el-Maksud eserindeki ifadeler ile onu şerh edenlerin onayları delildir. Bazı nahivcilere göre o ism-i fâile karşılık gelir, ayrıca lazım fiilden türeme zorunluluğu olmadığı için o başkasından türeyebilir.”⁵³⁹

Yazar şu ifadelerle de kendi görüşünü belirtmiştir: “Bu tartışmalı bir konudur. Çünkü lazım fiilden türetilen kalıcı anlam dışına çıkmaz, o anlamı fâil, lazım fiilden çıkarır. Onunla oluş kastedilirse, o fâil kalıbına döner ve (زَيْدٌ حَسَنٌ), (حَاسِنٌ الْآنَ أَوْ غَدًا) denir.”⁵⁴⁰

3. Örnek:

Aydîni; musannıfın, sıfat-ı müşebbehe ile alakalı tanımını, şerhinde aşağıda yer alan tanımlama ile düzeltmektedir: “O, yani bu tür sıfatlar (lazım fiilden türetilenlere verilen bir isimdir) yani: (حَسَنٍ) gibi gerek aslen lazım olsun ve gerekse (رَجِيمٍ) gibi türetme esnasında olsun, lazım (geçişsiz) fiilden türetilmesi gerekir. Fâil ve meful, müteaddi (geçişli) fiilden çıkarılır. Ayrıca müellif şu sözleri ekler: “musannıfın, zaman, mekan, alet ve üstünlük belirten isimlerin bunun dışına çıkması için fiilin yaptığı eylemleri şeyleri anlatması gerekir, yoksa, onu anlatmak için bunu yapamaması halinde ona ism-i fâil denir”⁵⁴¹

4. Örnek:

⁵³⁸ Bahru'l-Kavaid: 63

⁵³⁹ Bahru'l-Kavaid: 118

⁵⁴⁰ Bahru'l-Kavaid: 118

⁵⁴¹ Bahru'l-Kavaid: 118

Musannifin “hemzenin harekesi önceki harfe aktarılıp sonra hazf edilebilir”⁵⁴² ifadesini şerh ederken Aydîni şöyle der: “bil ki; bu konuda âlimlerin görüşleri farklılık göstermektedir. El-Mirah yazarı gibi bazıları, hemzenin atılmasını, harekenin önceki harfe aktarılmasına tercih etmişlerdir. Bazıları da harekesine rağmen onun atılmış sonra da önceki harfi harekelendirmiştir. El-Musannif’de olduğu gibi bazıları da harekelendirilmesini hazfe tercih etmiştir...zira bu durumda harekeli olmasına delalet etmesiyle beraber okunma kolaylığı vardır.”⁵⁴³ Yazar birinci ve ikinci görüşü şu sözleriyle yorumlar: “önceki harf harake gerektirmemesi nedeniyle ikinci görüş kusurludur. Birinci görüş de ise işin uzatılması sözkonusudur. Çünkü, hareke başka bir yere verilmeksizin yerinden alınmakta sonra sakin olan hemze atılmakta, ardından da birincisi sakin harf atılmasına ve ikincisi aynı makamda kalmasına rağmen harekesi önceki harfe aktarılmaktadır.”⁵⁴⁴

5. Örnek:

Musannifin muzari fiil tanımını şerh ettiği esnada ona yaptığı yorumda Aydîni; muzari fiilin müstakbil olarak adlandırılmasında onun harekelendirilmesi ile alakalı doğru gördüğü bakış açısını arz eder ve muzari fiil anlamına delalet eden sahih fiili şu sözleriyle açıklar: şöyle der: “..onun şimdiki ve gelecek zamana delelet etmesi (أَكْرَمَ) örneğindeki gibidir. Zira hemze bu anlam için değildir. Aynı zamanda ona –ba harfi fethal olacak şekilde - müstakbel de denir. Zira gelecek fiil karşılanır ve zaman da onu karşılar ancak, doğru olan ve onun maziye kıyas edilme gerekliliği “ba”nın kesreli olmasını gerektirir. Şöyle denmiştir: muzarinin şimdiki zaman için kullanılması hakikat, gelecek için kullanılması ise mecazdır. Bunun tersi olduğu da söylenmiştir. Doğru olan ise; bağlamdan bağımsız düşünüldüğünde bu ikisinin arasında ortak olamasıdır. Musannif bu görüştedir zira burada (أَوْ) veya ile değil (الْوَاوِ) vav yazmıştır.”⁵⁴⁵

6. Örnek:

⁵⁴² Bahru'l-Kavaid: 170

⁵⁴³ Bahru'l-Kavaid: 170

⁵⁴⁴ Bahru'l-Kavaid: 171

⁵⁴⁵ Bahru'l-Kavaid: 93

Aydîni, musannifin sülasi ecvaf fiillerin i'lâli ile alakalı üçüncü türle ilgili sözlerini şerh esnasında; görüşleri sıralar ve ardından doğru gördüğü bakış açısını onaylar: kitabında şu şekilde yer almıştır: “..onun üçüncü türü ise aynu’l-fiilin kalb edilmesidir. Yani: ecvefin aynu’l-fiili vav ise veya ya hemzesi ise:yani: üçüncü tür veya aynu’l-fiilin hemzeye kalb edilmesi sülasi mücerred ismi faillerde olur. örnek: (قائل) bu sözcüğün orjinai ise (قال) olup elif eklenmiştir...el-Mufassal’da şöyle geçer: aynu’l-fiil atılabilir ve (شالك) denebilir. Doğru olan da budur...”⁵⁴⁶

7. Örnek:

Bu örneklerden birisi de müellifin (اسأل) anlamına gelen gelen (سئل) sözcüğüne yaptığı yorumdur. Bunu musannifin şu ifadelerini şerh ederken yapar: “...(سئل) emir sözcüğünün orjinai (اسأل)’dir. Hemzenin harekesi “sin” harfine aktarılmış sonra da iki sakin harfin yan yana gelmesi nedeniyle hemze atılmış ve sinharfinin herekesi nedeniyle vasıl hemzesinden vazgeçilmiş bu nedenle de sözcük (سئل) şeklinde olmuştur. Musannif ikincisini hatalı bulmuş ve birincisine kıyas yapmıştır. Ardından Aydîni şöyle der: “şöyle denebilir: kendisi ilk önce her ikisini de yanlış görmüş ancak vazgeçilmesi sadece ikinciye has olması nedeniyle (olmuştur) ifadesiyle ona işaret etmiştir.”⁵⁴⁷

8. Örnek:

Aynı kelimedede iki hemzenin yan yana gelmesi ile ilgili musannifin sözlerimi şerh etme sırasında Aydîni, bazı görüşlerini zikreder ve şöyle der: “el-Halil şöyle der: lâmu’l-fiilin, aynu’l-fiil yerine ve bunun tersinin yapılması ile gerçekleşir ve (جائي) şeklinde olur. (فأل) veznindeki (قاضي) sözcüğü gibi i'lâl edilir. Bunun konumuzla alakası yoktur, aktarma nedeni ise iki hemzenin yan yana gelmesidir... çoğulu (جائية) olan (جواء) sözcüğüne de böyle hükmedilmiştir. Sibeveyhi’nin görüşünde iki i'lâl olması ve Halil’in görüşünde az değişiklik bulunması nedeniyle Halil’in görüşü

⁵⁴⁶ Bahru’l-Kavaid: 228-229

⁵⁴⁷ Bahru’l-Kavaid: 171

tercih edilir diyenler olmuştur. Ben derim ki; tartışmalı bir konudur. Çünkü, birisi i'lâl olsa da, Halil'in görüşünde iki değişiklik söz konusudur.”⁵⁴⁸

9. Örnek:

Yazar, (فَعَلٌ), (يَفْعُلٌ) kalıplardaki bazı fiillerden bahsettiği yerde el-Kisâf'nin görüşünü yanlış bularak şöyle der: “... (رَحِبْتُكَ الدَّارُ) ifadesi kural dışı, şaz bir kullanımdır. Onun doğrusu; (رَحِبْتُ بِكَ الدَّارُ) şeklindedir. Çok kullanılması nedeniyle “ba” harfi atılmıştır. (وَسِعَتِ الدَّارُ) ev genişledi anlamını içermesi nedeniyle geçişli yapılmıştır diyenler de olmuştur. (سُدُّنُهُ وَقُلُّنُهُ) örnekleri ile alakalı Sîbeveyhi, onun orijinali, (سَوَدُّنُهُ وَقَوْلُنُهُ) (aynu'l-fiil fethalı) olup vav zamme, kelimenin asıl harfinin “vav” olduğunu beyan etmek içindir der. el-Kisâf'ye göre ise; o ikisinin orijinali, aynu'l-fiili zammelidir (der) fakat doğru bu değildir.”⁵⁴⁹

10. Örnek

Nakıs fiillerin i'lâlinin üçüncü çeşidini şerh ettiği konunun sonunda, şöyle der: “...ben derim ki; musannifin sözleri o ikisinininkine göre eksiktir, fakat işin doğrusu sözlerinde eksiklik yoktur. Çünkü, ifadeleri laf faydasız uzatılmaz diyen yaygın görüşe uygundur. O ikisinin teksirdir diyen ifadelerine gelince o faydasız bir i'lâl olup kabul edilemez, bunu teemmül edip düşün.”⁵⁵⁰

11. Örnek

Aydîni, türetme ve türleri ile ilgili görüşlerini şerhinde açıklamakta ve ardından musannifin konu ile ilgili görüşlerine yorum yapmaktadır. Uzunca bir şerhin ardından şöyle der: “şöyle denmiştir: Kûfe ekolünün görüşü vezin yönüyle orijinaline hamledilmiştir. Aslında iki ekol arasında herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu

⁵⁴⁸ Bahru'l-Kavaid: 181-182

⁵⁴⁹ Bahru'l-Kavaid: 51-52

⁵⁵⁰ Bahru'l-Kavaid: 239-240, burada konu uzun olup yazarın eserine müracaat edilebilir. burada burada onun Birgivinin metnine yaptığı yorumu aktardım.

değildir. Bu görüş doğru değildir. Çünkü, onların çıkarımları, fiil veya masdarın kalıpta değil türemede kök olduğu yönündedir.”⁵⁵¹

Yukarıda sunulan örneklerden, Aydîni'nin; eleştirel, nedensel ve çıkarımsal bir metot izlediği görülmektedir. Bu da onun, metinleri kavramadaki ve yorumlamadaki gücünü, anlamın öğrencinin zihninde yer etmesi adına en kolay ve en iyi yöntemi seçtiği görülmektedir. Bunu yaparken de konu ile alakalı kendisinin dikkate alınması gereken bir bakış açısı ve fikri olduğunu gösteren kelime ve sözcükleri tercih etmiştir. Bu durum, yukarıda geçtiği gibi onun seçtiği ve kullandığı bazı sözcüklerde kendisini göstermektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: bu tartışmalı bir konudur (وفيه) (ولكن الحق), işin doğru.. (ولكن الحق), ancak hakikat.. (ولكن الحق), doğru değil (غير صحيح), ...gerekir (ويلزم على), (نظر), hakikat şudur ki... (والحق أن) vb.

4.3 Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid'deki Tanıklıkları

Aydîni, şerhinde, kast ettiği anlamları açıklamak, görüşlere cevap vermek veya sözlerini gerekçelendirmek için Kur'an-ı Kerimi, Kıraatları, Hz Peygamberin hadislerini (sallallahu aleyhi ve sellem), Arap şiir ve nesirlerini kanıt olarak kullanmıştır.

Aşağıda bu kanıtlara örnekler sunulacaktır:

4.3.1 Ayetleri Kanıt Göstermesi

Yazar kanıt olarak Kur'an-ı hakime başvurmuştur, çünkü o Arap dilinin aslı ve özüdür. Öyle ki ona, ne önünden ne de ardından batıl birşey gelemez.

1. Örnek: (وَرَبُّكَ فَكَبَّرُ)⁵⁵²

(أَمَّا) sözcüğünün takdir edilmesini; “ma”nın, “fa”dan sonra emir veya nehiy olarak gelmesine, ondan önce ikisinden birisinin mansub olması şartına bağlıdır. Bu görüşü, Radî'den aktarmış ve teyit etmiştir. Yazar bu kanıtı Radî'den iktibas etmiştir.⁵⁵³

⁵⁵¹ Bahru'l-Kavaid: 36

⁵⁵² Müddessir suresi: 3

2. Örnek: (وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ)⁵⁵⁴

Müellif şöyle der: “...manevi ilişkisi olan konuda koşul ve şartla ilişkili olan sözcük ilişkili olanın önüne geçirilmiştir. Cezada olduğu gibi bağlı olan sözcüğe ”fa” eklenmiştir.⁵⁵⁵

3. Örnek: (ذَرُّهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا)⁵⁵⁶

Aşağıda ki nahiv konusunda ayeti kanıt olarak sunar. Sözcük, aynı anda temyiz ve teyit konumunda olduğunda ona cevaz verilir.”⁵⁵⁷

(وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ)⁵⁵⁸

Ayeti sarf konusunda kanıt olarak sunar ve şöyle der: “(حَسِبَ يَحْسِبُ) örneği, (aynu’l-fiil kesreli) olacak şekilde (فَعِلَ يَفْعَلُ) kalıbında gelir. Genelde yapısı geçişli olur. örnek: (حَسِبَ زَيْدٌ عَمْرًا فَاضِلًا) Zeyd, Amr’ı fazilet sahibi olarak hesap etti/sandı. Lazım olarak da gelebilir: örnek: (وَرِثَ زَيْدٌ) Zeyd vâris oldu. (وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ) ayetinde olduğu gibi, o geçişli değildir.”⁵⁵⁹

4.3.2 Kıraatları Kanıt Göstermesi

Aydîni, kitabında öne sürdüğü görüş ve fikirleri kanıtlamak için Kur’an kıraatlarını da kanıt göstermiştir. Bazen kıraat sahibini zikretmiş bazen de zikretmemiştir.

Buna bir örnek onun şu ifadesidir: “...buna bir kanıt da; (وَلَا تَتَّبِعَانِ) ayetinin, İbn Âmir kıraatına göre, “nun” harfinin kesreli ve tahfif edilerek okunmasıdır.”⁵⁶⁰

⁵⁵³ Bahru’l-Kavaid: 13

⁵⁵⁴ İbrahim suresi: 15

⁵⁵⁵ Bahru’l-Kavaid: 13

⁵⁵⁶ Hakka suresi: 32

⁵⁵⁷ Bahru’l-Kavaid: 42

⁵⁵⁸ Neml suresi: 16

⁵⁵⁹ Bahru’l-Kavaid: 52

⁵⁶⁰ Bkz. Bahru’l-Kavaid: 259, El-Kitap 3/509, El-Cümel fi En-Nahiv 1/212 ve El-Muktadab 3/12

Başka bir örnek de; (فَعَلَ يَفْعَلُ) kalıbındaki (حَسِبَ) fiili, (عَلِمَ يَعْلَمُ) fiili gibi (فَعَلَ يَفْعَلُ) kalıbında gelebilir. Yazar şöyle der: “...(عَلِمَ) kalıbı, İbn Âmir, Asım ve Hamza'nın⁵⁶¹ kıraatlarına göre (يَحْسِبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ)⁵⁶² ayetinde olduğu gibi “sin” harfi fethalıdır.⁵⁶³

Başka bir örnek de onun şu sözleridir:

“... (رَدَّتْ إِلَيْنَا) ayetindeki “ra” harfi kesreli okunduğu gibi (ضَرَبَ) sözcüğünde “dat” harfi de kesreli okunur ancak bu tartışmalı şaz bir kıraattir.”⁵⁶⁴

4.3.3 Hadisleri Kanıt Göstermesi

Hız Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) rivayet olunan sahih hadisler, Arap dilinin özü ve temelidir. Bu nedenle de onu kanıt ve delil olarak gösterme işin kaçınılmaz bir sonucudur, zira Hız Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) nefis ve arzusu ile konuşmaz. Hız Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Hız İsmail'in soyundan Arap asıllıdır. Bu nedenle, Aydîni'nin şerhi hadisleri kanıt olarak göstermiştir. Çalışmanın bu bölümünde, bu konuya bazı örnekler sunulacaktır.

1. Örnek : (قَوْمُوا فَلِأَصَلِّ عَلَيْكُمْ)

Yazar şöyle der: “bil ki; musannif, meçhulde olduğu gibi, malum nefsi mütekelimlerin emir ve nehye gerek duyduğunu savunmuştur. Bu ikisine örneği er-Risale el-Fadaliyye'de örnek vermiş ve burada onların istisna tutulamayacağına işaret etmiştir. el-İm'an kitabında da onların malumdan yapılamayacağı ifade edilmiştir. Ancak imam şöyle der: Emir ve nehyin malum halinde mütekelimin iki türü gelmez. Çoğu bu görüşü destekler. Onun kastettiği şu olabilir: Fasih Arapçayı konuşanların örneklerinde görüldüğü gibi; o haber veya tecrid yoluyla tevilsiz gelmez. Buna şu hadis örnek gösterilebilir: (قَوْمُوا فَلِأَصَلِّ عَلَيْكُمْ)⁵⁶⁵ Ayette de şöyle

⁵⁶¹ Bkz. Bahru'l-Kavaid: 53 ve En-Neşru fi El-Kiraati'l-Aşr 2/231

⁵⁶² Bakara suresi: 272

⁵⁶³ Bkz. Hiccetü'l-Kiraat 148, Et-Tibyan fi İrabi'l-Kuran 1/22 ve İbrazu'l-Meani min Hirzi'l-Emani fi El-Kiraati's-Seba 1/376

⁵⁶⁴ Bahru'l-Kavaid: 91

⁵⁶⁵ Buğari Namaz kitabında tahrir etmiştir. Hasiz üzerinde namaz babı, no 380, Müslim 658, geçenefade (قَوْمُوا فَلِأَصَلِّ لَكُمْ)

geçer: (وَأَنْحَمِلَ خَطَايَاكُمْ)⁵⁶⁶ musannif onun; tevilli veya tevilsiz olarak genel kullanıldığını anlatmak istemiştir.⁵⁶⁷

2. Örnek: (كُلُّ مَوْلُودٍ يُؤَدُّ عَلَى فِطْرَةِ الْإِسْلَامِ، إِلَّا أَنْ أَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ ...)

Müellif şöyle der: “bil ki, tesniyenin irabı ref halinde olduğu gibi, bazen nasb halinde elif ile yapılır: Hz Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) şu hadisinde olduğu gibi: (كُلُّ مَوْلُودٍ يُؤَدُّ عَلَى فِطْرَةِ الْإِسْلَامِ، إِلَّا أَنْ أَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ ...)⁵⁶⁸

3. Örnek: (« فَمُرْ بِرَأْسِ التَّمْثَالِ » ، و "مُرْ بِالسَّتْرِ" و "مُرْ بِرَأْسِ الْكَلْبِ")

Müellif şöyle der: “... hemzeli (وَأْمُرُ) sözcüğüne gelince; onun orijinal hali (أَوْمُرُ) şeklindedir. Hemze, vasıl nedeniyle atılmış ikinci hemze geri getirilmiştir. Örnek: (وَأْمُرُ أَهْلَكَ)⁵⁶⁹ sözcük bu haliyle, (وَمُرُ) sözcüğünden daha fasihtir. Zira atılmasıyla okunmasındaki zorluk giderilmiştir. Hadiste de şöyle kullanılmıştır: (« فَمُرْ بِرَأْسِ التَّمْثَالِ » ،)⁵⁷⁰ hadisin orjinal metni uzun olup, yazar burada sadece bahsettiği görüşüne kanıt olacak ilgili kısmı zikretmiştir.⁵⁷¹

4. Örnek (إِذَا أَدْرَكَنَّ وَاحِدٌ مِنْكُمْ الدَّجَالَ)

Yazarın hadislerden sunduğu başka bir kanıtta şudur: “Mazi fiil gelecek anlamında kullanılabilir denmiştir” buna örnek şu hadistir: (إِذَا أَدْرَكَنَّ وَاحِدٌ مِنْكُمْ الدَّجَالَ) daha önce geçtiği gibi bu durum yemin haline benzer⁵⁷²

4.3.4 Şiiri Kanıt Göstermesi

Yazar, şiiri de kanıt olarak göstermiştir. Zira şiir Arap dilinin kaynaklarından birisidir. Yazar kaleme aldığı bu şerhde şiiri kanıt göstermiş veya şaz bir durum zikretmiş veya zaruri şiir örneği vermiştir. Kitapta bu tarz yirmiden fazla örnek yer almaktadır.

⁵⁶⁶ Ankebut suresi: 12

⁵⁶⁷ Bahru'l-Kavaid: 101-102

⁵⁶⁸ Bahru'l-Kavaid: 117

⁵⁶⁹ Taha suresi: 131

⁵⁷⁰ Bahru'l-Kavaid: 181

⁵⁷¹ Ebu davut rivayet etmiştir 4160, Tirmizi 2806, Ebu hüreyrenin rivayet ettiği hadisler arasında yer alır

⁵⁷² Bahru'l-Kavaid: 257 hadisi Müslim Huzeyfe b el-yemen'den rivayet etmiştir 2934

1. Örnek:

Yazar; elif-lamın fiilde kural dışı, şaz olarak yer almasından bahsettiği yerde şöyle der:⁵⁷³ “...bazı kısımlar aşağıda olduğu gibi bu iki duruma muhaliftir:

(⁵⁷⁴ وَمِنْ جُحْرِهِ بِالشَّيْحَةِ الَّتِي تَقْصَعُ وَيَسْتَخْرِجُ الِيرْبُوعَ مِنْ نَافِقَائِهِ)

2. Örnek:

Musannifin; (عِدَّة) örneğinde olduğu gibi, (فِعْلَةٌ) (“fa” kesreli ve “ayn” sakindir) kalıbında gelen masdardan atılır) diyen ifadesini şerh ettiği yerde; tahfif için dişilik “ta”sının atılması ile alakalı Aydınî,⁵⁷⁵ şöyle der: “..bil ki; Sîbeveyhi’ye göre bu “ta” her zaman atılabilir. Örnek: (وَاخْلُفُوكَ عِدَّ الْأَمْرِ الَّذِي وَعَدُّوا)⁵⁷⁶

3. Örnek:

Yazar; “Muzaf olmayan “vavî” misal fiilden türetilen mîmî masdar, sahih fiile muhaliftir. “yaî” misal fiil ise sürekli öyledir.” diyen musannifin sözlerini şerh ettiği yerde şöyle der: “İşin doğrusu ile alakalı detaylar “mîmî” masdardan bahsedildiği yerde verilmiştir.” Ardından farklı düşündüğü noktayı şu ifadelerle açıklar: “çünkü; (مَوْعِد) örneğinde olduğu gibi sözcüğün müstakbel halinde fâu’l-fiili atıldığı zaman, onun aynu’l-fiili kesreli gelir. Çünkü bu durumda doğru anlayışa göre, kesre daha hafif ve kolaydır. Örnek: şair şöyle der (فَاصْبِحِ الْعَيْنُ رُكُودًا عَلَى الْأَوْشَادِ أَنْ يَرَسَخْنَ فِي)⁵⁷⁷»⁵⁷⁸ (المَوْحَل)

⁵⁷³ Bahru’l-Kavaid: 50-51

⁵⁷⁴ Beyit tahaviye aittir: Cahikliye dönemi Bani tahileye nisbet edildiği için bu isim verilmiştir. Adı: Halife b Haml b Amir, el-Yebu’: Yeri eşeleyen ve iki odacığın olan gelincik, iki odacıktan birisi el-Kasia: içine girdiği yuva diyeri en-Nafika: sakladığı yuvadır. Eş-Şeyha: Şeyhin kızının bulunduğu yerdir denilmiştir, kelime ka harfiyle yazılır ve bu durumda anlamıbeni Said diyarında beyaz kum anlamındadır diyenler de olmuştur. (اليتقصع) gelincığın odasına girdiği gibi, Bkz. Beyit Bağdadi’nin eserleri arasında 1/34, şerhi; Şerhu’ş-Şevahid eş-Şi’riyye min Ümmeheti’l-Kütübi’n-Nahviyye 2/110

⁵⁷⁵ Bahru’l-Kavaid: 207

⁵⁷⁶ Beyit: Bin Abbas b Utbe el-Lehebi, (عِدَّة) ta harfinin hazfina örnektir. Beyit el-Fadl b Abbas’ın divanında yer alır:22 tamamı şu şekildedir. (وَاخْلُفُوكَ عِدَّ الْأَمْرِ الَّذِي وَعَدُّوا) Şerhu’l-Eşmuni 2/122 ve Şerhu’t-Tasrih: 2/753

⁵⁷⁷ Beyit: el-Mütenahhil ell-Hezli: Malik b Uveymir, Bkz. Cemheretu Eşaru’l-Arap: 477 ve Hizanetu’l-Edeb: 4/139 şöyle der (: وَأَوْحَلُ فَلَانُ فَلَانًا شَرًّا. وَقَفْتُ بِقَرِّ الْوَحْشِ عَلَى الرُّوَابِي مَخَافَةَ الْوَحْلِ لِكَثْرَةِ الْأَمْطَارِ) Lisanu’l-Arap: 11/723

⁵⁷⁸ Bahru’l-Kavaid: 210

4. Örnek:

Aydîni şöyle der⁵⁷⁹: “bil ki! Beni Temim kabilesi; (مَكْيُول) örneğinde olduğu gibi “vav” harfini değil ama “ya” harfini kullanıyorlar. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi, bu durum onlarda görülebilecek genel bir kıyastır. Şair şöyle der: (حتى تذكّر بيضاتٍ وهيجَهُ)⁵⁸⁰ (يوم رَدَاذٍ عَلَيْهِ الرِّيحُ مَغْيُومٌ)

5. Örnek:

Yazar şöyle der: “..”vav” (أَمَّا)’nin yerine kullanıldığı gibi (رُبِّ)’nin yerine de kullanılır. örnek: (وبلدةٍ ليس بها أنيس)⁵⁸¹ 582

6. Örnek:

Yazar şöyle der:⁵⁸³ “... yani mazi hariç sadece muzaride kullanılmasını uygun görmüştür. Öyle ki, şiirde kullanma zorunluluğu hariç, onun aslının kullanılmasına izin verilmez. Örnek: (أَلَمْ تَرَ مَا لَأَقَيْتُ وَالذَّهْرُ أُعْصِرُ وَمَنْ يَمَلَّ الْعَيْشَ يَرَأَى وَيَسْمَعُ)⁵⁸⁴”

4.3.5 Lehçeleri ve Atasözlerini Kanıt Göstermesi

Aydîni, kastettiği anlamı açıklamak ve bakış açısını desteklemek için Arap lehçelerini ve atasözlerini kanıt olarak kullanmıştır.

Aydîni, (اسْتَقْفَل) kalıbındaki sülasi mezid fiillerden bahsettiği yerde şöyle der⁵⁸⁵: “(اسْتَحَلَّ الخمرُ خَلًا) şarap, sirkeye dönüştü, değişiminde olduğu gibidir. Örnek: (إِنَّ)⁵⁸⁶ (البُعَاثُ بِأَرْضِنَا تَسْتَنْتُرُ

Yazar burada olduğu gibi Arap lehçelerini kanıt olarak kullanır.

⁵⁷⁹ Bahru'l-Kavaid: 228

⁵⁸⁰ Beyit: el-Alkama b Abde'nin divanında yer alır 59, Hizanetu'l-Edeb, El-Bağdadi 4/183

⁵⁸¹ Beyit: Amir b Haris “cerran el-Ud en-Nemeri” 52, Rivayetü Ebu Said es-Sükkeri, b3, Darü'l-Kütüb el-Mısıryye, Kahire 2000, devamı: (إلا اليعافير وإلا العيس، ورواية ديوانه: بسابسا ليس به أنيس.) Bkz. Hizanetu'l-Edeb: 3/453

⁵⁸² Bahru'l-Kavaid: 12

⁵⁸³ Bahru'l-Kavaid: 171

⁵⁸⁴ Beyit: Alem b Harrade es-Sa'di'ye aittir. Kanıt: (يَرَأَى) muzaride mehmuz yapmıştır, hemzeyi aynül fiilde atmamıştır Bkz. Lisanu'l-Arap 14/292-298

⁵⁸⁵ Bahru'l-Kavaid: 78

⁵⁸⁶ Atasözü Cemheretu'l-Emsal: 1/197 ve Mucemmu'l-Emsal: 1/10 eserlerinde (يستنتر) şeklinde yazılmıştır. (البُعَاثُ) yırtıcı olmayan kuşlar, bkz. Lisanu'l-Arap: 2/118

“...bil ki! Beni Esed kabilesi lehçesine (diline) göre, eğer bazı sülâsilerde olduğu gibi mazi halinde aynu’l-fiil kesreli ise veya sūdasilerde ve bazı humasilerde olduğu gibi hemzesi kesreli ise (buradaki kesre aynu’l-fiilin veya hemzenin mazi halindeki kesresine delalet eder); (تَعْلَمُ) sözcüğüne kıyas edilerek, muzari fiilin tüm harfleri kesreli okunabilir.⁵⁸⁷

-yazar, sözcüklerin nutuk ve telaffuz farklılıklarına işaret ettiği yerde arap lehçelerini kanıt olarak kullanmıştır. Yazar şöyle der: “...Beni Âmir lehçesine göre; “ya” harfi kendinden sonra başka bir “ya “olması durumu hariç kesreli okunmaz. Örnek: (يَيْسَرُ) Aynu’l-fiili ve hemzesi kesreli olmayan sözcüklerin hiçbirisinin kesreli okunması ittifakla doğru değildir. Hicazlılar, buna kıyas ederek hiçbir durumda kesreli olmasına cevaz vermezler.”⁵⁸⁸

Yazarın, kitabı ve kitabında kullandığı yukarıda bahsi geçen kanıtlar incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

1. Yazarın, kanıt olarak zikrettiği ayetler, (وَرَبِّكَ فَكَبِّرُ) örneğinde olduğu gibi, başka bir yazardan alıntılandığı metin içerisinde yer alabilmektedir.⁵⁸⁹

2. Kanıt olarak sunduğu hadisler incelendiğinde, bunlardan bazılarının metinlerinin, hadis kitaplarında yer alan metinlerle uyuşmadığı görülmektedir. Bunlardan birisi de yukarıda dördüncü örnekte verilen deccal hadisidir. Bu hadisin metni sahih-i müslim hadis kitabında şu şekilde yer almıştır: (لَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا مَعَ الدَّجَالِ مِنْهُ، مَعَهُ نَهْرَانِ يَجْرِيَانِ؛ أَحَدُهُمَا) رَأَى الْعَيْنِ، مَاءٌ أَبْيَضٌ، وَالْآخَرُ رَأَى الْعَيْنِ، نَارٌ تَأْجَجُ، فِيمَا أَدْرَكَنَّ أَحَدٌ، فَلَيَاتِ النَّهْرَ الَّذِي يَرَاهُ نَارًا وَلِيَعْمَضَنَّ، ثُمَّ لِيَطْأَطِي رَأْسَهُ فَيَشْرَبَ مِنْهُ، فَإِنَّهُ مَاءٌ بَارِدٌ، وَإِنَّ الدَّجَالَ مَمْسُوحُ الْعَيْنِ، عَلَيْهَا ظَفْرَةٌ غَلِيظَةٌ، مَكْتُوبٌ بَيْنَ عَيْنَيْهِ (كَافِرٌ، يَفْرُوهُ كُلُّ مُؤْمِنٍ، كَاتِبٌ وَغَيْرُ كَاتِبٍ)⁵⁹⁰

Aynı durum, yukarıda ikinci örnekte yer alan hadiste de söz konusudur.

3. Yazarın, kanıt olarak sunduğu şiirlerde, genel olarak şâirin adını veya ilgili beytin söylenme sebebini belirtmeye özen göstermediği gözlemlenmektedir. Bunun nedeni,

⁵⁸⁷ Bahru’l-Kavaid: 97

⁵⁸⁸ Bahru’l-Kavaid: 97

⁵⁸⁹ Müddessir suresi: 3

⁵⁹⁰ Sahihu Müslim: 4/2249 no: 2934 Huzeyfe’nin (ra) rivayet ettiği hadislerden birisidir, Bab:Deccal ve özellikleri

yazarın kitap izlediği metodoloji gereği, öğrenime yeni başlayanların yükünü hafifletmeye yönelik olabilir.

4.4 Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid Kitabındaki Alıntılara Bir Bakış

Dilsel miras, yeni nesillerin, atalarından tevarüs ettikleri mirasın üzerine yenilerini ekleyerek, piramitsel ve birikimsel özelliklere sahip olarak asırlar boyu inşa edilmiş bir özelliğe sahiptir. Ne kadar azalsa da hiçbir dönemde, ilim ve telif kesintiye uğramamıştır. Âlimler ile onlardan önce telif edilen eserler arasındaki bu bağ hiç kesilmemiştir.

Buradan, genel olarak dilsel alanlarda ve özelde de nahiv ve sarf alanında tekif edilen eserlerde, alıntı ve aktarmanın önemi ortaya çıkmaktadır. Burada bizi ilgilendiren de Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid eserindeki bu tarz alıntılardır. Önceki eserlerden ve yazarlardan alıntı yapmayan kitaplar yok denecek kadar azdır. Bu alıntı boyutu o dönemin ilim insanlarının konuya dair genel bakış açısına göre değişebilir. Müellifin yaşadığı dönem, nahiv ve sarf alanında yazılan ilk dönem eserlerinden uzaklaştıkça, Aydîni'de olduğu gibi alıntı boyutu da artmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid eserinde yer alan bu alıntılarla ilgili görüş ve mülahazalar belirtilecektir.

4.4.1 Görüşün, Tek Bir Kişiyeye Ait Olmasına Rağmen Ekolün Görüşü Gibi Aktarılması

Aydîni kitabında, dilsel bir konuda bir görüş aktarır ve bu görüşü genel olarak, Basra veya Kûfe ekolüne atfeder. Ancak konu incelendiğinde, bu görüşün, ekolün genel bakış açısı değil sadece o ekolden birisinin görüşü olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna örnek olarak onun şu alıntısı verilebilir; Yazar, Basralılara göre, (اطْمَأَنَّ) fiilinin kökünün (طَمَأَنَّ) olduğunu aktarır. Konu incelendiğinde, Basralıların bu konuda iki görüş belirttikleri görülmektedir. Bunlardan birisi Sîbeveyhi'nin görüşü, diğeri de

Ebu Ömer el-Cermi’ni görüşüdür. Bu konunun detayları, bu çalışmada ele alınan sarf konularının dördüncü meselesinde verilmiştir.⁵⁹¹

4.4.2 Görüşün, Görüş Sahibinin Kastettiği Anlamdan Farklı Aktarılması

Aydîni bazen, alıntılacağı görüşleri, görüş sahibinin kastettiği anlam dışında aktarır. Buna, şu mesele örnek gösterilebilir: “(ما)؛ (ما أَفْعَلُهُ) taaccüb kalıbında, “şey” anlamında nekredir” yazar bu görüşün Sîbeveyhi’ye ait olduğunu belirtmiştir. Ancak araştırıldığında, bu görüşün el-Halil’e ait olduğu görülmektedir. Sîbeveyhi ise onun “şey” anlamına gelmesine itiraz etmiştir. Bu konunun detayları için, bu çalışmada ele alınan nahiv konularının birinci meselesine bakılabilir.⁵⁹²

4.4.3 Genelde Görüşün Anlam Olarak Aktarılması ve Alıntı Sonunda “Sona Erdi” (انتهى) İfadesinin Kullanılması

Daha önce işaret edildiği gibi, Aydîni kitabındaki görüşlerini desteklemek amacıyla kendisinden önceki âlimlerden yaptığı alıntıları mana olarak aktarmıştır. Öyle ki bazı hadisleri bile mana olarak aktarmıştır. (Bu durum, hadisleri kanıt olarak kullanması konusunda açıklanmıştır.) Yazar aktarımının sonunda, bazen, “sona erdi” (انتهى) ifadesini kullanmakta bazen de kullanmamaktadır. Araştırmacı, (انتهى) ifadesinin yer aldığı alıntıları incelediğinde onların, ya metin olarak aynen alıntılandığını ya da kitapta verdiği metin ile orijinal metin arasında neredeyse fark olmadığını görmüştür.

Bunlara aşağıdaki örnekler verilebilir:

-ilimlerin adlarından bahsettiği yerde şöyle der: “es-Seyyid eş-Şerif, Şerhu’l-Miftah da şöyle der⁵⁹³: (Lafzu’l-Meani ve’l-Beyan) ve Mana ve Beyan, sarf ve nahiv gibi bu iki ilmin iki koludur. Bu şuna benzer. Manâ ilmi erak ağacına benzer. Sona erdi”⁵⁹⁴

Şerhu’l-Miftah da yer alan El-Misbah’a ait metin burada belirtildiği gibi eş-Şerif el-Cürcani’ye aitt olduğu görülmektedir.⁵⁹⁵

⁵⁹¹ Bkz. Bu tezin 37-38 sayfaları

⁵⁹² Bkz. Bu tezin 80-81 sayfaları

⁵⁹³ El-Mısbah fi Şerhi’l-Miftah, Es-Seyyid Eş-Şerif Ali Bin Muhammed El-Curcani, ö.t 740

⁵⁹⁴ Bahru’l-Kavaid: 37

-Bazı fiilerin mutavaatı hakkındaki ifadesi: “...ancak Zemahşeri şöyle der: (أَفْعَل) وإنما أَكَبَّ من باب: أَنْقَصَ وَالْأَمَّ، ومعناه: دخل في الكَبِّ، وصار ذا (كَبِّ) انتهى”⁵⁹⁶ Bana göre, nüshalar arasındaki fark ve muhakiklerin dikkatsizlikleri hesap edilmezse, neredeyse altı çizili metin aynen alıntılanmıştır. Zira Zemahşeri’nin el-Keşşaf adlı eserinde metin şu şekilde yer alır: (من باب أَكَبَّ وإنما) ⁵⁹⁷(وَالْأَمَّ ومعناه: دخل في الكَبِّ، وصار ذا كَبِّ

- Alıntıları (انتهى) sona erdi diyerek tamamladığı bir başka örnek de Radî’den aktardığı şu alıntı verilebilir: “..İsimle alakalı Radî şöyle der: (الأكثر لا يكتبون الألف فيه) (كثُرُوا الماء؛ لكونه أقل استعمالاً من الفعل المتصل به واو الجمع انتهى

(شَارِبُوا الماء) örneğinde olduğu gibi çoğu, kullanım azlığı nedeniyle, cemaat vavı muttasıl olan fiillere “elif” harfini yazmamaktadırlar. Sona erdi”⁵⁹⁸

4.4.4 Kaynağını Belirtmeden Teftâzânî’den Metin Olarak Çok Alıntı Yapılması

Aydîni’nin Bahru’l-Kavâid kitabı incelendiğinde; Teftâzânî’den, ifadelerinden ve kitaplarından çok etkilendiği görülmektedir. Belki de bunun nedeni, yazarın yaşadığı dönemin, Sîbeveyhi, İbnu’l-Hâcib ve Radî gibi eski dönem (mütekaddim)⁵⁹⁹ müelliflere nazaran Teftâzânî’nin yaşadığı döneme çok yakın olmasıdır. Kitap incelendiğinde ve karşılaştırıldığında; Aydîni’nin şerhinde yer alan birçok metnin aynısının Teftâzânî’de yer aldığı görülmektedir.

Aydîni, kitabının giriş bölümünde, Teftâzânî’nin “Şerhu Muhtarı’t-Tasrifî’l-Izzi fi Fenni’s-sarf”⁶⁰⁰ adlı kitabının giriş bölümünden çok alıntı yapmıştır. Bu durum ona şüpheyle yaklaşılmasına neden olmaktadır.⁶⁰¹

Sülası ecvav fiilin aynı fiilin ism-i failde hezeye kalb edilmesinden bahsettiği yerde Aydîni, “Şerhu Muhtarı’t-Tasrifî’l-Izzi” kitabından uzun bir metin aktarır ve

⁵⁹⁵ Bkz. El-Mısbah fi Şerhi’l-Miftah: 12

⁵⁹⁶ Bahru’l-Kavaid: 62

⁵⁹⁷ El-Keşşaf an Hekaiki gavamidi’t-Tenzil: 4/582

⁵⁹⁸ Bkz. Bahru’l-Kavaid: 86 ve Şerhu Şafiyetu İbnu’l-hacib, Radî: 3/328

⁵⁹⁹ Et-Teftâzânî 790 yılında vefat etti ve El-Aydini 1191 yılında vefat etti

⁶⁰⁰ Şerh, Teftezani, Muhtasar et-tasrif el-Izzi, abdullah el-Vehhab İzzeddin ez-Zencani, el-Hadi fi’t-

Tasrifî, Cercani bu eserden çok alıntı yapmıştır, Aydîni de erhu’l-Hadi ve el-Carididen çok alıntı yapmıştır,

⁶⁰¹ Bkz. Bahru’l-Kavaid:1-2-3 ve Şerhu Muhtasar Tasrif El-İzzi: 23-24

şerh eder. Ancak yazar alıntının kaynağını belirtmez. Aşağıdaki metin bu alıntıdır: “(وقد جاء في الشواذ حذف هذه الألف دون قلبها همزة... " إلى قوله: "ومررتُ بشاكٍ بالكسر) bu elifin, hemzeye kalb edilmeden atılması kural dışı ve şaz bir durumdur...” ifadesinden “kesreli (ومررتُ بشاكٍ)⁶⁰² ifadesine kadar olan metin.

Kitabın sonuç bölümünde, tevkit nunundan bahsedildiği yerde yazar, aynı şekilde yukarıda bahsi geçen kitaptan uzun bir metin daha alıntılanmaktadır. Ancak alıntısının ortasında “şöyle denir...” der ve ardından; (فلا يقال اضربان....) ifadesinden (...فالمناسبة أن) ifadesine kadar Teftâzânî'nin adını zikretmeden aktarımına devam eder.

Birçok yerde, Teftâzânî'den yaptığı alıntılara (قيل) denmiştir sözcüğüyle başlar. Buna başka bir örnek de şudur: (وقيل الثقيلة (لتفصل) تلك الألف (بين النونات) الثلاثة نون جماعة النساء، (والمُدغمة، والمُدغم فيها)⁶⁰⁴)

Yazarın; kendisinden önceki şerh yazarlarının sözlerini alıntılanması, onlardan istifade etme amacına yöneliktir. Özellikle ifadelerin ele alınması kolay anlamının da yakın olması bunda etkili olmuştur. Bu durum ne kitabın ne de yazarının konumuna zarar vermez. Şerh alanında kaleme alınan eserlerin çoğu aktarmadan ibarettir. Bu nedenle gerek Aydîni'nin ve gerekse diğer şerh yazarlarının kaynak belirtmeden veya unutması nedeniyle bu tarz alıntı yapması gayet normaldir.

Hatasız olmak sadece Allah'a mahsustur. Bu bölüm, Aydîni'nin alıntılarda izlediği yönteminin aktarılmasından ibarettir.

4.5 Bahru'l-Kavâid Eserinin Basra Ekolü ile Kûfe Ekolü Arasındaki Tabir ve İfadeleri

Aydîni'nin, Kifâyetü'l-Mübtedî kitabını şerh ederken, Basra veya Kûfe ekolünün yöntemini izliyordu denemez. Ancak, Aydîni Basra veya Kûfe ekolü ile daha başkalarının görüşlerine muttali muhakkik bir âlimdi denebilir. Yazar, irâd ettiği görüşlerin farkında olarak, kendisini herhangi bir ekole bağlı kalmaya veya belli bir

⁶⁰² Bkz. Bahru'l-Kavâid: 229-230 ve Şerhu Muhtasar Tasrif El-İzzi: 132-133 kıyaslamak için

⁶⁰³ Bkz. Bahru'l-Kavâid:258-259 ve Şerhu Muhtasar Tasrif El-İzzi: 80-81

⁶⁰⁴ Bkz. Bahru'l-Kavâid: 259 ve Şerhu Muhtasar Tasrif El-İzzi: 80

ekolü diğere karşı desteklemeye mecbur hissetmiyordu. Yazar, kanıt ve delillere dayanıyor, farklı örüşleri tartışıyor, sorular sorup cevap veriyordu.

Yazar Bahru'l-Kavâid kitabında, daha güçlü olan görüşü ve delillerini esas almış incelemiş ve ardından kanıt ve nedenlerini ortaya koyarak onu şerh etmiştir.

Ancak yukarıda zikredilenler, Bahru'l-Kavâid kitabının, dil ekolleri ile ilişkisinden bahsetmeye mani değildir. Bu ilişki aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir.

4.5.1.1 *Aydîni'nin Terimleri Kullanış Yöntemi*

Yazarın, Kifâyetü'l-Mübtedî şerhi incelendiğinde; kitabın nahiv ve sarf terimlerinde Basra ekolünün metodunu izlediği ve Kûfe ekolüne ait herhangi bir terime kitabında yer vermediği görülmektedir. Bu konuda çok örnek bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, Aydîni'nin kitabında ele aldığı Basra ekolüne ait terimlerden örnekler verilecektir.

Sıfat, temyiz, ism-i fâil, cer, lam-ü'l-ibtida, geçişli fiil, mebni meful, tekid, mübteda, haber, ismü'l-işare bunlardan bazılarıdır. Ayrıca Basra ekolüne ait terimleri kullanmasına ek olarak; irab ve bina alametlerinin adlandırılmasında da Kûfe ekolünün aksine olarak, Basra ekolünün yöntemini izlemiştir.⁶⁰⁵

4.5.1.2 *Aydîni'nin, Kitabında Dilcilerin Görüşlerini Kullanma Eğilimi*

Aydîni'nin, nahiv ve sarf meselelerini sunuş tarzı incelendiğinde, bu konuda iki yöntem izlediği görülmektedir.

-Önce, herhangi birini tercih etmeden bazen kendi bakış açısını ortaya koyarak, dilcilerin konu ile alakalı görüşlerini aktarmaktadır. Örnek: “Basra ve Kûfelilerin ihtilaf ettiği (وَل) kelimesinden bahsettiği yerde şöyle der: “seçilen görüş şudur; onun kökü (وَوَل) olup idgam edilerek (وَل) halini almıştır.”⁶⁰⁶

⁶⁰⁵ Bahru'l-Kavaid: 39

⁶⁰⁶ Bahru'l-Kavaid:39

-Önce, görüşleri zikreder sonra onlardan birisini yorumlar. Yazarın alıntılarının ele alındığı bölümde görüldüğü gibi, buna, kitabında çok örnek bulunmaktadır. Aynı zamanda dikkat çeken başka bir konu da yazar, Kûfelilerin görüşlerine itiraz ettiği kadar Basralıların görüşlerine itiraz etmemektedir. Bunun nedeni de onun, Sîbeveyhi, Radî ve ibnü'l-Hâcib ile Teftâzânî gibi onların yolundan gidenlerden etkilenmesi olabilir. Bunlar, Aydîni'nin çok alıntı yaptığı alimlerdir. Onların bazı görüşleri hakkında fikir beyan etmese de görüşlerine muttali olup kabullenmiştir. Aydîni'nin, bilimsel yönünü elde ettiği ve bakış açısını bina ettiği görüşleri sunuş yöntemi ile âlim ve kitap isimlerini Bahru'l-Kavâid kitabında zikrediş tarzı incelendiğinde; bunların çoğunda Basra ekolünün kokusu hissedilmektedir. Adını en çok zikrettiği âlim Sîbeveyhi'dir. En çok zikrettiği eserler ise ya yazarları nahiv ve sarf konusunda Basra ekolüne mensuptur, ya da ona meyillidirler.

Eğer durum, Aydîni'nin metot olarak Basra ekolüne mi yoksa Kûfe ekolüne mi mensup olduğuna dair karar verme zorunluluğunu gerektirirse şöyle denebilir: Aydîni, nahiv ve sarf alanında Basra ekolüne daha yakın durmaktadır. Kendisi, öğrencileri araştırmaya teşvik etmek amacıyla ve hocalarının görüşünü benimseyerek diğerlerini reddetme konumuna düşmemeleri için, kendi görüşünü genelde açıklamamıştır. Basra veya Kûfe ekolüne aşırı bağlı fanatik çok insan bu duruma düşmüştür.

Sonuç olarak şöyle denebilir: Aydîni, kitabında Radî'nin yöntemini izlemiş olabilir. Nahiv kitapları kaleme alanlar Radî hakkında şöyle derler⁶⁰⁷: “Radî, Basra, Kûfe ve Bağdat ekolüne mensup nahivcilerin görüşlerini karşılaştırır ve ardından doğru gördüğünü tercih ederdi...”⁶⁰⁸

⁶⁰⁷ Dr. Şevki Dayf

⁶⁰⁸ El-Mederis en-Nahviyye 283

5. SONUÇ

Bu çalışmada; kitabın önemini ortaya koymak, yazarının yüksek konumunu belirtmek ve telif metodunu ortaya koymak üzere, Aydıni'nin Bahru'l-Kavâid adlı eserine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Bu bahsi geçenler, yazarın eserinde ele aldığı meselerden örnekler verilerek yapılmaya çalışılmıştır. Ardından, bunlardan hareketle yazarın kitapta izlediği metodoloji ortaya konulmuştur. Çalışma, bu bahsi geçenlerin hepsine, Bahru'l-Kavâid kitabından alıntılar yaparak ve bunlara kitaptaki geçtiği yerlerden ve diğer kitaplardan kanıtlar sunarak yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ulaştığı sonuçlar aşağıda belirtildiği şekilde özetlenebilir:

1. Bahru'l-Kavâid kitabının bilimsel değer ve önemi: Kitap, sarf konularını açıklayan ve bu alanda kaleme alınmış en önemli kitalar arasındadır.
2. Yazar kitabı, bu ilmi öğrenmeye yeni başlayan mübtedilerin anlayabilmesi adına kolay ve anlaşılır ifadelerle kaleme almıştır ki kitabın telif amacı da budur.
3. Yazar imkân dahilinde konuları detaya girmeden kısa ele alma yolunu tercih etmiştir. Bu nedenle de sarf ve nahiv konularında âlimler arasındaki ihtilaflara çok girmemiştir. İhtilaflardan bahsettiği yerlerde de okuyucunun kafasının karışmamasına özen göstermiştir. Gerek olmaması durumunda bu görüşleri zikretmemiştir.
4. Şerh ettiği, Kifâyetü'l-Mübtedî eserinde, kitabın yazarı Birgivî nin doyurucu bilgi vermediğine inandığı konuları açıklamaya özen göstermiştir.
5. Yazar, kitabında örnek aldığı ve dayanak gösterdiği âlimlerin yaptığı gibi, âyet ve şiirlerden kanıt ve deliller sunmaya önem göstermiştir.
6. Aydıni, kitabını ele alış yönteminde büyük âlimlerden etkilenmiştir. Bu nedenle, yazarın görüşleri ile onların görüşleri arasında neredeyse aykırılık bulunmamaktadır.

7. Aydîni, şerh ettiği kitabı okuyucularına en güzel surette ortaya koymaya özen göstermiştir. Bunun için de konuların sıralanışındaki nedenlerini ve Birgîvi'nin eserinde ortaya koyduğu görüşleri yorumlamış ve delillendirmiştir.
8. Aydîni'nin Bahru'l-Kavâid adlı eserindeki alıntıları daha çok anlam alıntılarıdır. Bilimsel emanet gereği yazar, bu görüşleri sahiplerine ve temel eserlere isnat edip dayandırır. Bazen de bunları metin şeklinde kaynak göstermeden aktarır. Bu son konu başka bir çalışmanın alanı olabilir ve Aydîni ile Teftâzânî'nin eserleri arasındaki etkileşimi işleyebilir.
9. Kitabın metodu; mübtedi öğrencilere bilgileri en kolay ifadelerle ulaştırmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle de yazar, başkalarından yaptığı alıntılarını metin olarak değil öğrencinin anlayacağı şekilde anlam olarak aktardığı görülmektedir.
10. Yazar dil alanında öne çıkan kitapları ve âlimleri kaynak olarak almıştır. Bu durum da yazarın bu kitabını, dilde ilme doymak isteyenler için alanında eşsiz hale getirmektedir.

Sonuç olarak; Âliyyü'l Kadîr olan Allah'tan niyazım odur ki, bizden önce bu yola hizmet etmiş âlimlerimizin eserlerine gerekli ilgi ve çalışmayı göstererek, onların üstün konumlarını ortaya koyarak, küçük de olsa onlara bir hizmet sunabilmiş olmaktır. Aynı şekilde Cenab-ı Allah'tan, bizleri hak üzere sabit kadem eylemesini, bizleri bu yolda muvaffak etmesini ve inayetini üstümüzden eksik etmemesini diliyorum. Allah bizleri muhlis ve muslih kullarından eylesin.

Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

KAYNAKLAR

- Abdulhamid, Mu. (1995). *Durus Fit-Tasrif*. El-Mektebetu'l-Asriyye, Sayda, Beyrut.
- Abdullah, A. (b1,2006). *Es-Siyagüs-Sarfiyye Fil-Arabiyye fi Davi İlmi El-Luga El-Muasır*. Mektebetu Bustanu'l-Marife,
- Adima, M. *Dirasat Liuslubi'l-Kurani'l-Kerim*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. yayıncı: Daru'l-Hadis, Kahire, baskısız.
- Agalibuni. (b1, 2010). *Şerhu'l-Galibuni Tuhfetu'l-İhvan ala Avamil'l-Berkevi*. Tah, ve yorum yazan: İlyas Kablan. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut- Lübnan.
- Alhfaş, H. (b1,1990). *Meani'l-Kuran lilAhfaş*. Thk, Huda Mahmud Karaa. Mektebetü el-Hancı, Kahire.
- Amara, A. (b2,1955). *El-Vafi fi't-Tasgir ve'n-Neseb ve'l-Vakf ve Hemzeti'l-Vasl*. El-Matbaatü'l-Müniriyye-Ezher,
- Bedriyye, N. *Arau'l-Kesai inde Şurrahi Elfiyyetu İbnu Malik fi'l-Karni Es-Samin El-Hicri: 250*. Master Tezi.
- Bin Abdel-Fahl, A. (b1,1993). *Divanü Alkama Bin Abdel-Fahl*. El-Alam Eş-Şentmeri'nin rivayeti, Hanna Nasr El-Hetta. Daru'l-Kitap El-Arabi, Beyrut.
- Bin Abdulgani Kehhale Ed-Dimeşk, Ö. *Mü'cemü'l-Muellifin*. Mektebetu'l-Musenna-Beyrut, Dar İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut.
- Bin Asakir, E. (1995). *Tarihu Medinetu Dimeşk ve Zikru Fadliha ve Tesmiyetu men Halleha min'l-Emasil*. thk. Amr Garame El-Umeri. Daru'l-Fikir basım ve yayıncılık, Beyrut.
- Bin Babeşaz. T. (b1,1977). *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Muhsebe*. Thk, Halid Abdulkerim. El-Matba'l-Asriyya-Kuveyt.
- Bin Beşşar El-Enbari, M. *Şerhu'l-Kasidi's-Seb'a Et-Tival El-Cahiliyyat*. Thk, Abdusselam Muhammed Harun. Daru'l-Mearif.
- Bin Cinni El-Mûsili, O. (b1,2000). *Sırru Sinâatu'l-İrab*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan.
- Bin Cinni El-Musili, O. *El-Hasais*. yayıncı: El-Hey'etül-Mısıryya El-Amme Lil-kitap. b 4.

- Bin Ebi El-Hattap El-Kureşi, M. *Cemheretu Eşaru'l-Arap*. tahkik ve şerh eden: Ali Muhammed El-Becadi. yayıncı: Nahdatu Mısır basım ve yayıncılık.
- Bin El-Abd, T. (b3,2002). *Divanü Turfa Bin El-Abd*. thk. Mehdi Muhammed Nasırüddin. yayıncı: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Bin El-Acac, R. *Divan Rube Bin El-Acac Dimne Mecmu'atü Eş'arü'l-Arap, Rube'ye isnat edilen beyitleri iöerir*. tashih: Velim b El-Verd el-Bürusi. Dar İbn Kuteybe basım ve yayıncılık, Kuveyt.
- Bin El-Cezeri, M. *En-Neşru fi El-Kiraati'l-Aşr*. Thk, Ali Muhammed Ed-Dabba. El-Matbaa Et-Ticariyye El-Kubra.
- Bin El-Haris, A. (b,2000). *Divanü Amir Bin El-Haris*. Ebu Said Es-Sukkeri'nin rivayeti. Daru'l-Kütüb El-Mısıryya matbaası, Kahire.
- Bin Enes, M. (1985). *El-Muvatta*. Thk, Muhammed Fuad Abdalbaki. yayıncı: Mustafa El-Babi El-Halepi, Dar İhyau't-Turasi'l-Arabi
- Bin Hişam, A. (b11,1383H). *Şerhu Katrı'n-Neda ve Bel es-Seda*. Thk, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Kahire.
- Bin Hişam, A. (b6,1985). *Mugni'l-Lebib an Kütübi'l-Earib*. Thk, Mazin El-Mubarek, Muhammed Ali Hamadallah. Daru'l-Fikir-Dimeşk.
- Bin kesir, İ. (b1, 1997). *El-Bidayetü ven-Nihaye*. thk. Abdullah Bin Abdulmuhsin Et-Turki. Dar Hacer basım ve yayıncılık.
- Bin Malik Et-Tai el-Ciyani, M. (1967). *Teshilu'l-Fevaid ve Tekmilu'l-Mekasid*. thk. Muhammed Kâmil Berekat. yayıncı: Daru'l-Kitap El-Arabi basım ve yayıncılık.
- Bin Manzur, M. (b3,1414H). *Lisanu'l-Arap*. Dar Sadr,-Beyrut.
- Bin Sehl, E. *El-Usul fin-Nahv*. thk. Abdulhuseyn El-Fetli, Muessesetu'r-Risale, Lübnan-Beyrut.
- Bin Seid El-Mueddeb, E. (b1,2004). *Dekaiku't-Tasrif*. thk. Dr. Hatem Salih Ed-Damin. Daru'l-Beşair, Dimeşk.
- Bin Yaiş, Y. (b1,1973). *Şerhu'l-Meluki fit-Tasrif*. Thk, Fahrudin Kabava. El-Mektebetu'l-Arabiyye, Halep.
- Bin Yaiş, Y. (b1,2001). *Şerhu'l-Mufassal, Ez-Zemahşeri*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan.

- Birgivi, M. (1997). *Şerhu Lubbu'l-Elbab fi İlmi'l-İrab*. Thk, Hamdi El-Cebali. Nablus-Filistin.
- Çelik, Y. (2009). *El-Misbah fi Şerhi'l-Miftah, Thkik*. Yüksel, Doktora Tezi, Danışman: Dr. Ahmed Turan Arslan. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dagriri, M. (1991). *Cuhud El-Ferra Es-Sarfiyye*. Master Tezi. Ummu El-Kura Üniversitesi, Mekke, Danışman: Dr. Muhammed El-Muhtar Muhammed El-Mehdi.
- Davudi El-Maliki, M. *Tabakatu'l-Mufessirin*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Deridin, M. (1995). *Eseru'l-Ahfaş fi El-Kufiyyin ve tesurruhu bihim: 470*, Master Tezi. İmam Muhammed Bin Suud El-İslamiyye üniversitesi, Riyad.
- Derire, M. (1991). *Dirase fin-Nahvil-Kufi*. Dar Kuteybe basım ve yayıncılık, Dimeşk.
- Dib El-Bega, M. (b2,1998). *El-Vadih fi Ulumi'l-Kur'an*. Daru'l-Kelimi't-Tayyib, Daru'l-Ulumi'l-İnsaniyye-Dimeşk.
- Ebi Selma, Z. (b1,1988). *Divan Zuheyr Bin Ebi Selma*. önsöz ve şerhi yazan: Ali Hasan Faur. Daru'l-Kütüb, Beyrut.
- Ebu Bekir El-Enbari, M. (b1,1992). *Ez-Zahir fi Meani Kelimati'n-Nas*. thk. Dr. Hatem Salih Ed-Damin. Muessesetu'r-Risale, Beyrut.
- Ebu El-Berekat El-Enbari, A. (b1,2003). *El-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf beynen-Nahviyyin: El-Basriyyin ve El-Kufiyyin*. yayıncı: El-Mektebetu'l-Asriyye.
- Ebu Hayyan el-Endelüsi. (2007). *El-Mübdî' el-Mülahas mine'l-Mümti' fi İlm's-Sarf*. Thk, Mustafa ahmed Halil En-Nemmas. Mektebetü'l-Ezheriyye li-T-Türas. El-Cezira.
- Ebu Hayyan, *El-İrabu'l-Muhit min Tefsiri'l-Bahri'l-Muhit*. Yasin Casim El-Muheymid.
- Ebu Hayyan, M. (1998). *İrtişafu'd-Darb min Lisani'l-Arap*. Tahkik: Abdu'ttevvab. A., Mektebetu'l-Hancı-Kahire, b:1.
- Ebu şame, A. *İbrazu'l-Meani min Hirzi'l-Emani fil-Kiraati's-Seb'a*. Tahkik ve inceleme: Avad, A. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ed-Dannavi, S. (b1,1994). *Divanüs-Suleyk Bin Es-Silke*, önsöz ve şerhi yazan. Daru'l-Kitapi'l-Arabi.

- Ed-Dinna, M. (1991). *Devru's-Sarf fi Menhecey En-Nahvi vel-Mücem*. Karyunus Üniversite yayınları, Bengazi, Libya.
- El-Asiri, A. (b1,1996). *Mu'cezu't-Tarihi'l-İslami münzü Ahdi Adem Aleyhi's-Selam Tarih ma Kable'l-İslam ila Asrına El-Hâdır*. Mektebetu El-Melik Fahd El-Vataniyye Fihrisi-Riyad.
- El-Atiki, A. (b1,2003). *El-Fıddatü fi Şerhu'ş-Şezreti'z'Zehebiyye*. Şerhu İş-Metni Ebi Hayyan. Thk, Hezza' Sa'd el-Mürşid.
- El-Aydini, (2018). *Bahru'l-Kavaid Şerhu Kifayetu'l-Mubtedi*. thk. Hüseyin Çolak. sonçağ matbacılık, Ankara.
- El-Ayni, M. (b1,2010). *El-Mekasıdu'n-Nahviyye fi Şerhi Şevahidi Şuruhi'l-Elfiyye, Şerhu'ş-Şevahidi'l-Kubra adıyla meşhurdur*. Thk, Ali Muhammed Fahir, Ahhmed Muhammed Tefvik Es-Sudani, Abdulaziz Muhammed Fahir, Daru's-Selam basım. yayıncılık ve tercüme Kahire-Mısır.
- El-Babani El-Begdadi, İ. (1951). *Hediyyetü'l-Arifin Esmau'l-Muellifin ve Asaru'l-Musannifin*. Dar İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut-Lübnan.
- El-Babani, İ. *İdahu'l-Meknun fi'z-Zeyli ala keşfi'z-Zunun*. müellifin nüshasını tashih ederek basan: Muhammed Şerefuddin Bi't-Tekaya, din işlerinden sorumlu ve muallim, Rifat Bilge El-Kelisi. Dar İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut-Lübnan.
- El-Begdadi, A. (b1,4,1997). *Hizanetu'l-Edeb ve Lubbu Lubabi Lisanu'l-Arap*. tahkik ve şerh yazan: Abdusselam Muhammed Harun. yayıncı: Mektebetu'l-Hancı-Kahire.
- El-Buhari, M. (1422H). *El-Camiu'l-Musnedis-Sahihil-Muhtasar min Umur Resulillah ve sunenihi ve eyyamihî, Sahihu'l-Buhari*. thk. Muhammed Zuheyr Bin Nasır En-Nasır şerh ve yorum yazan. yayıncı: Dar Tavku'n-Neca. Dr. Mustafa Dib El-Bega, Dimeşk Üniversitesi – İlahiyat fakültesi'nde hadis ve ilimleri hocası.
- El-Cercani, A. (1982). *El-Muktasid fi Şerhi'l-İdah*. Thk, Kazim Bahr El-Mercan. Daru'r-Raşid yayıncılık, Irak Kültür Bakanlığı.
- El-Ceyyani, M. *Şerhu'l-Kafiye Eş-Şafiye*. Thk, Abdulmunim Ahmed Heridi, Ummul-Kura Üniversitesi, bilimsel araştırma merkezi ve İhyau't-Turasi'l-İslami, İlahiyat ve İslami çalışmalar fakültesi, Mekke-i Mükerrreme.
- El-Cezri, E. (1351H). *Gayetu'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra*. Mektebetu İbnu Teymiye.

- El-Ciyani, M. (2005). *Şerhu'l-Mekudi ala'l-Efiyye fi İlmey En-Nahv ves-Sarf*. Thk, Dr. Abdulhamid Hindavi (Daru'l-Ulum fakültesi-Kahire Üniversitesi'nde belagat hocası. El-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut-Lübnan.
- El-Ciyani, M. (b1,1990). *Şerhu Teshili'l-fevaid*. Thk, Abdurrahman Es-Seyyid, Dr. Muhammed Bedevi el-Mahtun. yayımcı: DerüHecr.
- El-Ciyani, M. (b1,1990). *Şerhu Teshilu'l-Fevaid*. Thk, Dr. Abdurrahman Es-Seyyid ve Dr. Muhammed Bedevi El-Mehtun. Hacer basım ve yayıncılık.
- El-Cuzami, M. (b1,1414H). *El-Lemhatü fi Şerhi'l-Melhe*. Thk, İbrahim Bin Salim Es-Saidi, El-Camia El-İslamiyye'de bulunan bilimsel araştırma dekanlığı. Medine, Suudi Arabistan.
- El-Ehdel, M. (b1,1900). *El-Kevakibu'd-Durriyye fi Şerhi Mutemmemeti'l-Acurumiyye*. Muessesetu'l-Kütübis-Sakafiyye.
- El-Ekberi, A. *Et-Tibyan fi İrabi'l-Kuran*. thk. Ali Muhammed El-Becavi. yayıncı: İsa El-Babi El-Halepi ve ortakları.
- El-Enbari, A. (1982). *El-Veciz fi İlmi't-Tasrif*. Thk, Ali Hüseyin El-Bevvab. Daru'l-Ulum.
- El-Enbari, E. (1999). *Esraru'l-Arabiyye*. Daru'l-Arkam Bin Ebi El-Arakam, b:1.
- El-Erkani El-Mekki, S. *Tuhfetu'l-Mecalis fit-Talikat ala Fihrisi'l-Feharis*.
- El-Eşmuni, A. (b1,1998). *Şerhu'l-Eşmuni ala Elfiyyetu İbni Malik*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut- Lübnan
- El-Ezheri, H. (b1,2000). *Şerhu't-Tasrih alat-Tavdih veya Et-Tasrih Bi-madmunit-Tavdih fin-Nahv*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut- Lübnan.
- El-Fahri, H. (1411H). *Bugyetu'l-Amal fi Marifeti'n-Nutki bicemi Mustekbelati'l-Efal*. thk. Süleyman El-Ayid. Ummu El-Kura Üniversitesi, Mekke-i Mukerreme.
- El-Farabi, İ. (b4,1987). *Es-Sihah Tacu'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye*. Thk, Ahmed Abdulgafur Attar. Daru'l-İlm Lilmelayin, Beyrut.
- El-Farisi, A. (1983). *El-Mesailu'l-Muşkile*. Thk, Salah Eş-Şekava. Tabatu'l-Ani, Bağdat.
- El-Farisi, E. (1981). *Et-Tekmile*. thk. Dr. Kazim Bahr Mercan. Daru'l-Kütüb basım ve yayıncılık, Musul.

- El-Ferahidi, A. (b1,1995). *El-Cümel fin-Nahv*. thk. Dr. Fahrudin Kabava.
- El-Ferra, Y. *Meani'l-Kuran*. Thk, Ahmed Yusuf en-Necati, Muhammed Ali En-Neccar7Abdulfettah İsmail eş-Şelebi. Darü'l-Mısriyye, Mısır.
- El-Feyruz Abadi, M. (b8,2005). *El-Kamusu'l-Muhit*. Thk, Muessesetu'r-Risale'de bulunan Tahkiku't-Turas ofisi, Muhammed Naim El-İriksusi. Beyrut-Lübnan.
- El-Feyyumi El-Hamavi, A. *El-Misbahu'l-Munir fi Garibi's-Şerhi'l-Kebir*. El-Mektebetu'l-İlmiyye-Beyrut.
- El-Galâyini, M. (b28,1993). *Camiu'd-Durusi'l-Arabiyye*. yayıncı: Mektebetu'l-Asriyye, Sayda-Beyrut.
- El-Galayini, M. *Ricalu'l-Muallekatil-Aşr*.
- El-Hasani El-İdrisi, M. (b2,1982). *Fihrisu'l-Feharis vel-Esbat ve Mü'cemü'l-Me'acim vel-Meşihat vel-Muselselat*. Thk, İhsan Abbas. Daru'l-Garp El-İslami-Beyrut.
- El-Hasran, A. (b1,1990). *Mustalahatü'n-Nahvi'l-Kufi Dirasetuha ve Tahdidi Medlulatuha*. Dar Hacer.
- El-Hemedani, A. (b2,1995). *Sifru's-Seade ve Sefiru'l-İfade*. thk. Muhammed Ed-Dali, önsözü yazan: Şakir El-Fehham. Dar Sadır.
- El-Heriri, E. (b1,1998). *Durretu'l-Gavvas fi Evhami'l-Havas*. thk. Arafat Matarcı. yayıncı: Muessesetu'l-Kütübi's-Sekafiyye- Beyrut.
- El-Huseyni, M. (b3,1988). *Silku'd-Durar fi Ayani'l-Karnı's-Sani Aşar*. Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Dar İbn Hazm.
- El-İrbili Şemsuddin, A. *Vefiyyatu'l-Ayan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*. Thk, İhsan Abbas. Dar Sadır-Beyrut.
- El-İşbili, İ. (1985). *El-Mulahhas fi Dabtu Kavanin'l-Arabiyye*. Thk, Ömer Bin Sultan El-Hekmi.
- El-Kafti, A. (b1,1982.). *İnbahur-Ruva ala Enbahin-Nuha*. thk. Muhammed Ebul-Fadl İbrahim. Daru'l-Fikri'l-Arabi- Kahire ve Muessesetu'l-Kütübi's-Sekafiyye- Beyrut.
- El-Kali, Ebu Ali. *el-Âmâlî*. az-Zeyl ve'n-Nevadir, Ebu Abdü'l-Bekri. Darğ'l-Kütüp eş-İlmiyye, Bayerut, Lübnan

- El-Kaşiri en-Nisaburi, M. *El-Müsned es-Sahih el-Muhtasar bi nakli'l-Adli ani'l-Adli ile Rasülillah*. Thk, Muhammed Fuad Abdülbaki. Dar İhya-ü't-Türaş el-Arabi, Beyrut.
- El-Kirafi, A. (b1,1999). *El-İkdu'l-Manzum fil-Husus vel-Umum*. Thk, Ahmed El-Hitim Abdullah. Daru'l-Kütüb- Mısır.
- El-Kurtubi Ez-Zahiri, M. *El-Faslu fi'l-Milel vel-Ehvai ve En-Nihal*. Mektebetu'l-Hancı-Kahire.
- El-Kustantini, M. (2010). *Sullemu'l-Vusul ile Tabakati'l-Fuhul*. Katib Çelebi ve Hacı Halife olarak tanınır, thk. Mahmud Abdulkadir Arnavut. tedkik: Salih Sedavi Salih, Salaheddin Uygur, İrsika Kütüphanesi, İstanbul, Türkiye.
- El-Kuzi, A. (b1,1981). *El-Mustalahu'n-Nahvi Neş'etuhu ve Tatavvuruhu hatta Evahiri'l-Karni's-Salis El-Hicri*. Riyad Üniversitesi.
- El-Lehebi, Bin Abbas. (b1,1999). *Divanül-Fadl*. thk. Mehdi Abdulmuhsin En-Necm. Daru'l-Mevahib basım ve yayıncılık, Beyrut-Lübnan.
- El-Leknevi El-Hindi, M. (b1,1324H). *Kitabü'l-Fevaidu'l-Behiyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*. Daru'l-Marife Beyrut.
- El-Mali, A. (1975). *Rasfu'l-Mebani fi Şerhi Hurufi'l-Meani*. Dar Zeyd Bin Sabit, Dimeşk.
- El-Merzeben, E. (b1,2008). *Şerhu kitabi Sibeveyhi*. Thk, Ahmed Hasan Mehdeli, Ali Seyyid Ali. Darü'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, Lübnan.
- El-Merzuki, Ebu Ali. (1994). *Elfazu's-Şumul vel-Umum*. thk. Halil İbrahim El-Atıyya. Daru'l-Cil, Beyrut.
- El-Meydani, A. (b2.1993). *Hilyetu'l-Beşer fi Tarihi'l-Karni's-Salisi Aşar*. tahkik ve yorum yazan: torunu Muhammed Behce El-Beytar-Arap dili kurulu üyeleri arasındadır. yayıncı: Dar Sadır, Beyrut.
- El-Muberrred, M. *El-Muktadab*. Thk, Muhammed Abdulhalik Azıma. Alemu'l-Kütüb -Beyrut.
- El-Muradi, E. (b1,2006). *Şerhu't-Teshil*. Thk, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Mektebetü Ceziratü'l-Verd, Mektebetü'l-İman, Mısır.
- El-Muradi, H. (b1,1992). *El-Cena Ed-Dani fi Hurufi'l-Meani*. thk. Dr. Fahrud-din Kabava- Prof. Muhammed Nedim Fadıl. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan.

- El-Muradi, H. (b1,2008). *Tevdihu'l-Mekasid vel-Mesalik bişerhi Elfiiyeti İbni Malik*. tahkik ve şerh eden: Abdurrahman Ali Süleyman. Ezher Üniversite'sinde dil hocası, yayıncı: Daru'l-Fikri'l-Arabi.
- El-Ömeyr, M. (1979). *Ebu Ömer El-Cermi'nin hayatı ve Nahiv çalışmaları*. Ummu El-Kura üniversitesi, Mekke.
- El-Ukberi El-Bağdadi, A. (b1,1995). *El-Lubab fi İleli'l-Bina ve'l-İrab*. Thk, Abdulilah En-Nebhan. Darul'-Fikir-Dimeşk.
- En-Nahvi, A. (b2,1993). *Şerhu Kitabul-Hudud fin-Nahv*. Thk, El-Mutevelli Ramazan Ahmed Ed-Demiri. Mektebetu Vehbe, Kahire.
- En-Nehhas, A. (b1,1421,H). *İrabu'l-Kuran*. haşiyeleri koyup yorum yazan: Abdulmunim Halil İbrahim, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- En-Nisaburi, A. *Mecmail emsal*. Thk, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Darü'l-Marife, Beyrut, Lübnan.
- Er-Reşidi, N. (2011). *El-Hilafi's-Sarfi fi kitap (El-İnsaf fi Mesili'l-Hilaf), Ebu El-Berekat El-Enbari-analizli çalışma*. Master Tezi. Mute Üniversitesi, Ürdün.
- Er-Rumi El-Hamavi, Y. (b1,1993). *Mü'cemü'l-Udeba-İrşadu'l-Erib ila Marifeti'l-Edeib*. Thk, İhsan Abbas. Daru'l-Garp El-İslami, Beyrut.
- Es-Sabban, M. (b1,1997). *Haşiyetu's-Sabban ala Şerhi'l-Eşmuni li-elfiiyeti İbni Malik*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan.
- Es-Saidi, A. *El-Muceddidun fi'l-İslam minel-Karnil-Evvel iler-Rabi Aşar*. Mektebetu'l-Adab, Kahire, Mısır.
- Es-Samerrai, İ. (1966). *El-Fiil Zemanuhu ve Ebniyetuhu*. Bağdat.
- Es-Samirrai, F. (B1,2000). *Meani'n-Nahv*. Daru'l-Fikir, Ürdün.
- Es-Saymeri. (b1, 1982). *Et-Tebşıra vet-Tezkire*. thk: Fethi Ahmed Aliyuddin. Ummul-Kura Üniversitesi, Mekke-i Mükerreme.
- Es-Sealibi, A. (b1,1418). *El-Cevahiru'l-Hisan fi Tefsiri'l-Kuran*. thk. Şeyh Muhammed Ali Muavvad ve Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcud. Dar İhyau't-Turasi'l-Arabi, Beyrut.
- Es-Sefakusi, İ. (b1,1430). *El-Mecid fi İrabi'l-Kurani'l-Mecid*. Thk, Hatem Salih Ed-Damin. Dar İbn El-Cevzi.

- Es-Selmi, E. (b1,1991). *Divan El-Abbas Bin Mirdas Es-Selmi*. derleyen ve tahkik eden: Yahya El-Cebhuri. Muessesetu'r-Risale.
- Es-Sirafi, E. (1966). *Ahbarun-Nahaviyyin El-Basriyyin*. Tahkik: Ez-Zeyni, T., & Hafaci, A. Ezheru's-Şerif hocaları: Mustafa El-Babi El-Halebi.
- Es-Suyuti, A. (b1,1989). *El-İktirah fi Usuli'n-Nahvi ve Cedelihi*. tahkik ve şerh eden: Dr. Mahmud Feccal, şerhini (El-İsbah fi Şerhi'l-İktirah) olarak adlandırdı, yayıncı, Daru'l-Kalem, Dimeşk
- Es-Suyuti, A. (1327H). *En-Nuket fi Şerhi'l-Elfiyye, ve Haşiye ala En-Nuket, Yasin El-Uleymi*. El-Mevleviyye Matbaası-Fas-El-Magrip.
- Es-Suyuti, A. (1990). *El-Eşbahu ven-Nezair*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, b1.
- Es-Suyuti, A. (b1,1976). *Husnu'l-Muhadara fi Tarihi Mısır ve El-Kahire*. thk. Muhammed Ebu El-Fadl İbrahim. Yayıncı: Daru İhyau'l-Kutu'l-Arabiyye-İsa El-Babi El-Halepi ve ortakları, Mısırata.
- Es-Suyuti, A. (b1,1998). *El-Muzhir fi Ulumi'l-Luga ve Envaiha*. Thk, Fuad Ali Mansur, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyy. Beyrut.
- Es-Suyuti, A. *Bugyetu'l-Vua fi Tabakati'l-Lugaviyyin ve En-Nuha*. thk. Muhammed Ebu El-Fadl İbrahim. El-Mektebetu'l-Asriyye, Lübnan/Sayda.
- Es-Suyuti, A. *Hem'u'l-Hevami' fi Şerhi Cemi'l-Cevami*. Thk, Abdulhamid Hindavi. El-Mektebetu't-Tevfikiyye- Mısır.
- Estrabazi Ruknuddin, H. (b1,2004). *Şerhu Şafiyetu İbni'l-Hacib*. Thk, Abdulkasud Muhammed Abdulkasud. Mektebetu's-Sekafati'd-Diniyye.
- Eş-Şatıbi, İ. (b1,2007). *El-Mekasidu's-Şafiyete fi Şerhi'l-Hulasati'l-Kaşiye, Şerhu Elfiyyeti İbn Malik*. Thk, 1. cilt: Abdurrahman Bin Süleyman El-Usaymin, 2. cilt: Muhammed İbrahim El-Benna, 3. cilt: Ayyad Bin İid Es-Sebiti, 4. cilt: Muhammed İbrahim El-Benna, Abdulmecid Katamiş, 5. cilt: Abdulmecid Katamiş, 6. cilt: Abdulmecid Katamiş, 7. cilt: Muhammed İbrahim El-Benna, Süleyman bin İbrahim El-Ayid, Es-Seyyid Taki, 8. cilt: Muhammed İbrahim El-Benna, 9. Cilt: Muhammed İbrahim El-Benna. Ummu El-Kura Üniversitesi.
- Eş-Şelubin. (1997). *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezuliyye*. Thk, Turki Bin Sehul-Uteybi. Muessesetu'r-Risale, Beyrut.
- Et-Tannahi, M. (1992). *Cumuu't-Teksir ve El-Urf El-Lugavi*. Mucemmu'l-Lugati'l-Arabiyye dergisinde Makale, bölüm: 71, Cemaziyel evvel.

- Et-Tantavi, M. (b1, 2017). *Tasrifu 'l-Esma*. Daru'z-Zahiriyye, Kuveyt.
- Et-Teftazani, M. *Şerhut-Telviḥ ala Et-Tavdiḥ*. Mektebetu Sabih-Mısır, baskısız tarihsiz.
- Et-Teftâzânî, S. (b8,1997). *Şerhu Muhtasarû't-Tasrifil-İzzi*. Thk, Abdulâl Salim Mukrim. El-Mektebetu'l-Ezheriyye Litturas.
- Ez-Zahiri, A. (b1,1983). *Cemhertu Ensabi'l-Arap*. thk. Tahkik heyeti. yayıncı: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Ez-Zahiri, Y. *El-Menhelu's-Safi ve El-Mustevfa be'de'l-Vafi*. Thk, Muhammed Muhammed Emin, önsöz yazan: Dr. Said Abdulfettah Aşur. El-Heye El-Mısıryya El-Amme Lil-kitap.
- Ez-Zeccac, İ. (B1,1988). *Meani'l-Kur'an ve İrabuhu*. Thk, Abdulcelil Abduh Şelebi. Alemu'l-Kütüb-Beyrut.
- Ez-Zeccaci, E. (b5,1986). *El-İdah fi İleli'n-Nahv*. thk. Mazin El-Mubarel. Daru'n-Nefais-Beyrut.
- Ez-Zehabi, M. (2006). *Siyeru Alamu'n-Nubela*. Daru'l-Hadis- Kahire.
- Ez-Zerkeli, H. (b15, 2002). *El-Alam*. Daru'l-İlm Lilmelayin.
- Ez-Zerkeşi, *El-Burhan fi Ulumi'l-Kuran*. thk. Muhammed Ebu El-Fadl İbrahim. El-Mektebetu'l-Asriyye.
- Ez-Zevzeni, H. (b1,2002). *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'a*. Dar İhyau't-Turasi'l-Arabi.
- Ez-Zubeydi, A. (b1, 1987). *İtilafu'n-Nusra fi İhtilafi Nuhati'l-Kûfe vel-Basra*. thk. Tarık El-Cenabi. Alemu'l-Kütüb, Mektebetu'n-Nahda.
- Ez-Zubeydi, M. *Tabakatu'n-Nahviyyin vel-Lugaviyyin*. Thk, Muhammed Ebu El-Fadl İbrahim. Daru'l-Mearif.
- Ez-Zubeydi, M. *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*. yayıncı: Daru'l-Hidaye.
- Farisi asıllıdır, A. (b1,1987). *El-Miftahu fi's-Sarf*. Thk, Ali Tefvik El-Hamad. Muessesetu'r-Risale- Beyrut.
- Feraşeri, S. (1306H). *Kamusu'l-Alam*. Mehran Matbaası.

Ferid Bey, A. (b2.1403H). *Tarihu'd-Devleti'l-Aliyye'l-Osmaniyye*. thk. Dr. İhsan Hakkı. Daru'n-Nefais-Beyrut.

Feyyad, S. *En-Nahvi'l-Asri*. Merkez El-Ehram tercüme ve yayıncılık.

Haci Halife, M. *Keşfu'z-Zunun an Esami'l-Kütübi ve'l-Funun*. Mektebetu'l-Musenna-Bağdat.

Hamid. A. *Ez-Zarf fi Divani'l-Aşa, Beşir Razi Revacbe*, Master Tezi. Danışman: Ahmed Hasan, En-Necah El-Vataniyye Üniversitesi.

Hammuş, M. (b1,2008). *El-Hidaye ile Bulugi'n-Nihaye fi İlmi'l-Kuran ve Tefsirihi ve Ahkamih, ve Cumel min Fununi Ulumih*. Thk, Üniversite tezleri, Şarika Üniversitesi.

Hasan, A. *En-Nahvi'l-Vafi*. Dau'l-Mearif.

Hassan, T. *Menahicu'l-Bahsi fi'l-Luga*. Mektebetu'l-Enclu El-Mısıryya.

Hassun, A. *Avamilu İnhiyarid-Devletu'l-Osmaniyye*. El-Mektebu'l-İslami yayınları, Dimeşk.

Hendavi, H. (b1,1989). *Menahicu's-Sarfiyyin ve Mezahibuhum fi'l-Karneyn Es-Salis ve'r-Rabi' mine'l-Hicre*. Daru'l-Kalem, Dimeşk.

Hizanetu't-Turas. Fihri el-Mahtut, Merkez el-Melik el-Faysal, feheris el-Mahtutat el-İslamiyye fi'l-Mektebet ve'l-Hazzenet ve Merekiz el-Mahtutat fi'l-Alem: el-Yazması eserlerin bulunduğu yeri ve eserin kayıt numarası hakkında bilgi verir.

Ibn Hayyan, M. (1420H). *Fi tefsiri'l, Ebu Hayyan*. thk. Sıdkı Muhammed Cemil. Daarü'l-Fikir, Beyrut.

İbn Ceni El-Musılı, O. *El-Luma fil-Arabiyye*. Thk, Faiz Faris. Daru'l-Kütüb Es-Sakafiyye-Kuveyt.

İbn Cinni El-Musılı, O. (b1,1954). *El-Munsif Şerhu Kitabi't-Tasrif, Ebu Osman El-Mazini*. Daru İhyau't-Turasi'l-Kadim.

İbn Haleveyh. (b3,1979). *El-Hucsetu fi'l-Kiraati's-Seba*. thk. Abdulal Salim Mukrim. Daru'ş-Şuruk, Beyrut.

İbn Hişam. (1994). *Şerhu Şuzuru'z-Zeheb*. Thk, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Daru'l-Fikr, Beyrut.

- İbn Ukayl, B. (b1,1982). *El-Musaid ala Teshili'l-Fevaid*. Thk, Muhammed Kâmil Berekat. Ummu'l-Kura Üniversitesi.
- İbn Uşfur El-İşbili. (1971). *El-Mukarrab*. Thk, Ahmed Abdussettar El-Cevari. Bağdat, El-Ani Matbaası.
- İbn Uşfur El-İşbili. (B1,1987). *El-Mumti fit'tasrif*. Thk, Fahrudin Kabava. Daru'l-Marife-Beyrut.
- İbn Uşfur. (b1,2006). *Müsül'l-Mukarrab*. Thk, Salah Sa'd Muhammed El-Melıtı, Trablus, Libya. Daru'l-Afakıl-Arabiyye.
- İbn Uşfur. *Şerhu Cümeliz-Zeccac*. Thk, Sahib Ebu Cenah. Evkaf ve Diyanet işleri Bakanlığı, Bağdat.
- İbnu Eş-Şeceri, Z. (b:1, 1991). *Emali İbnu Eş-Şeceri*. thk. Dr. Mahmud Muhammed Et-Tanahi. Mektebetu'l-Hanci-Kahire.
- İbnu Hişam, A. *Evdahu'l-Mesalik ile Elfiyyeti İbni Malik*. thk. Yusuf Eş-Şeyh Muhammed El-Bikai. Daru'l-Fikir basım ve yayıncılık.
- İbnu Ukayl, A. (b20,1980). *Şerhu İbnu Ukayl ala Elfiyyetu İbni Malik*. thk. Muhammed Muhiddin Abdulhamid. Daru't-Turas, Kahire, Daru Mısır basım ve yayıncılık, Said Cude Es-Sehhar ve ortakları
- İbnü'l-Hacib, C. (b1,2010). *El-Kâfiye fi İlmi'h-Nahv*. Thk, Salih Abdülazim eş-Şair. Mektebetü'l-Edeb, Kahira.
- Karsi, D. *Şerhu Davudi'l-Karsi ala Metni Usulü'l-Hadis lil Birgivi*. El-Mektebetü'l-Âmira.
- Mekki, E. (b1,1405H). *Muşkilu İrabi'l-Kuran*. Thk, Hatem Salih Ed-Damin. Muessesetu'r-Risale-Beyrut.
- Mustafa, M. (b1,1988). *El-Müdün fil-İslam hattal-Asri'l-Osmani*. Mektebetu Lisanu'l-Arap, Kuveyt.
- Nazırı'l-Ceyş, M. (b1,1428H). *Temhidü'l-Kavaid bi Şerhi Teshilü'l-Fevaid*. inceleme ve thk. Ali Muhammed Fâhir vd. Darü's-Selam, Kahire.
- Öztuna, Y. (1990). *Tarihu'd-Devleti'l-Osmaniyye*. İstanbul
- Radî El-Estrabazi, M. (1975). *Şerhu Şafiyetu İbni'l-Hacib ma'a Şerhi Şevahidih*. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan.

- Radi. (b1,1993). *Şerhur-Radi li-Kafiyetu İbni'l-Hacib*. Tah, Hasan b Muhammed el-Hıfzı, İmam Muhammed Bin Suud El-İslamiyye Üniversite Yayınları, Suudi Arabistan.
- Sahib Hama, İ. (2000). *El-Kennaş fi Fenney En-Nahvi ves-Sarf*. Thk, Riyad Bin Hasan El-Havam. El-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut-Lübnan.
- Sîbeveyhii, A. (b3,1988). *El-Kitap*. Thk, Abdusselam Muhammed Harun. Mektebetu'l-Hanci-Kahire.
- Şemsuddin, A. (b3,1959). *Şerhân ala Mirahi'l-Ervah fi İlmi's-Sarf*. yayıncı: Mustafa El-Babi El-Halepi ve oğulları matbaası, Mısır.
- Şevki, A. (1426). *El-Medarisu'n-Nahaviyye*. Daru'l-Mearif.
- Şurrap, M. (b1,2007). *Şerhu'ş-Şevahidi'ş-Şiriyye fi Emati'l-Kütübi'n-Nahviyye*. Muessesetu'r-Risale, Lübnan-Beyrut.
- Takkuş, M. (2008). *Tarihu'l-Osmaniyyin min Kiyami'd-Devle ila'l-İnkilab alal-Hilafe*. Daru'n-Nefais-Beyrut
- Ubade, M. *Mü'cemu Mustalahati'n-Nahvi ve's-Sarfı ve'l-Aruz ve'l-Kafiye, Arapça ve İngilizce*. Daru'l-Mearif, Kahire, Mısır.
- Zade, N. *Hadaiku'l-Hakaik fi Tekmileti'ş-Şakaiku'n-Numaniyye fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*. Daru'l-Amire.
- Zehebi, (b1, 2003). *Tarihu'l-İslami*. thk. Avvad Maruf. Daru'l-Garpi'l-İslami.
- Zemahşeri Carullah, M. (b3,1407H). *El-Keşşaf an Hakaiku Gavamidu't-Tenzil*. Darü'Kütüb el-Arabi, Beyrut.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Ahmad Ahmad Muktar ALTURKI
Doğum Yeri, Yılı : Musrata/Libya-02.02.1984
Medeni Hali :
Yabancı Dili :
E-posta : ahmadahmadalturki@gmail.com



Eğitim Durumu

Lisans : Musrata Üniversitesi-Arapça Edebiyatı Bölümü- Mezuniyet yılı 2004/2005
Lise : Menare Ahmet Razuk İslam Bilimler Lisesi-Musrata/Libya- Mezuniyet yılı 2000/2001

Mesleki Deneyim

İş Yeri : Libya'da Öğretmenlik 10 sene boyunca
İş Yeri : Libya'nın Eğitim Bakanlığında İdari Memur-Halen